

Қоғам & Дәуір

ҚСЗИ

Қазақстан Республикасының
Президентінің айналасындағы
Қазақстанның стратегиялық
зерттеулер институты

*2004 жылдан бастап
әр тоқсан сайын жарық көреді*

Бас редактор

Алуа Жолдыбалина,

ҚР Президенті жанындағы

ҚСЗИ-дің бөлім басшысы

Шығаруға жауапты:

А. Арзықұлов

Редакция мекенжайы:

Қазақстан Республикасы,

010000, Нұр-Сұлтан қаласы,

Бейбітшілік көшесі, 4

ҚР Президенті жанындағы ҚСЗИ

Телефон (7172) 75-20-20

Факс (7172) 75-20-21

E-mail: office@kisi.kz

www.kisi.kz

Журнал Қазақстан Республикасының

Мәдениет, ақпарат және қоғамдық

келісім министрлігінде 2003 ж.

19 желтоқсанда тіркеліп, тіркеу туралы

№ 4526-Ж куәлік берілген.

ISSN 2414 - 5696

Индекс 74007

Журналда жарияланған материалдарды

көшіріп басқан, микрофильмдеген

жағдайда журналға сілтеме жасалынуы

міндетті. Жарияланған мақала

авторларының пікірі редакция

көзқарасын білдірмеуі мүмкін.

ҚБ «ҚСҚ» «Көкшетау» КФ

басылып шығарылды.

Көкшетау қ.,

Қанай-би, 37.

Таралымы 500 дана.

**Қоғам &
Дәуір**

ҒЫЛЫМИ-САРАПТАМАЛЫҚ ЖУРНАЛ

МАЗМҰНЫ

Анна Альшанская

Қазақстан халқының тұрмыс деңгейі: табыстың
дифференциациясы және экономикалық мінез-құлық ... 6

Жанна Каримова

Заманауи қазақстандық жастардың өміріндегі
білім және ғылым 30

Ольга Калдыбаева,

Гүлжан Сұлтабаева,

Ермұхамбет Қамзолдаев

Қазақстан Республикасы жастары ортасындағы
діни ахуал..... 52

Найля Альмухамедова

Қазақстанның көлік инфрақұрылымы: ағымдағы
жағдай және дамудың негізгі мәселелері 73

Бахытгүл Сланбекова

Шағын кәсіпкерлік субъектілерінің инновациялық
әлеуетіне ықпал ететін факторларды жіктеу 84

Жанар Санхаева

Әйел-депутаттардың парламентаралық
ынтымақтастығының перспективалары:
Орталық Азия және Ауғанстан..... 95

Зейін Айдынов,

Айда Балқыбаева,

Жанна Булхайрова

DEA-тәсілді кәсіпорындардың шаруашылығының
тиімділігін талдауға пайдалану негіздері 104

Мұратбек Иманалиев

Еуразиялық сәйкестік Орталық Азия
мемлекеттерінің біріктіруші факторы..... 111

СҢҚБАТ

Гүлім Асылбекова

ТМҚКК + МӘМС халық үшін медициналық
көмектің қолжетімділігі 118

СОДЕРЖАНИЕ

Анна Альшанская

Уровень жизни населения Казахстана: дифференциация
доходов и экономическое поведение 6

Жанна Каримова

Образование и наука в жизни
современной казахстанской молодежи..... 30

Ольга Калдыбаева,

Гүлжан Сұлтабаева,

Ермұхамбет Қамзолдаев

Религиозная ситуация в молодежной среде
Республики Казахстан 52

Найля Альмухамедова

Транспортная инфраструктура Казахстана: текущее
состояние и основные проблемы развития 73

**Қоғам &
Дәуір**

ҒЫЛЫМИ-САРАПТАМАЛЫҚ ЖУРНАЛ

Қоғам & Дәуір

ҚСЗИ

Қазақстан Республикасының
Парламентінің алдында
Қазақстанның стратегиялық
зерттеулер институты

Бахытгуль Сланбекова
Классификация факторов, влияющих на
инновационный потенциал субъектов малого
предпринимательства 84

Жанар Санхаева
Перспективы межпарламентского сотрудничества
женщин-депутатов: Центральная Азия и Афганистан 95

**Зейн Айдынов, Аида Балкибаева,
Жанна Булхайрова**
Основы использования DEA-метода для анализа
эффективности деятельности предприятия..... 104

Муратбек Иманалиев
Евразийская идентичность как консолидирующий
фактор стран Центральной Азии..... 111

ИНТЕРВЬЮ

Гулюм Асылбекова
ГОБМП + ОСМС доступность
медпомощи для населения..... 118

CONTENTS

Anna Alshanskaya
The Standard of Living of the Population of Kazakhstan:
Income Differentiation and Economic Behavior..... 6

Zhanna Karimova
Education and Science
in the Life of the Modern Youth of Kazakhstan..... 30

**Olga Kaldybayeva,
Guljan Sultabayeva,
Ermukhambet Kamzoldaev**
Religious Situation in the Youth Surrounding of the
Republic of Kazakhstan..... 52

Nailya Almukhamedova
Transport Infrastructure of Kazakhstan:
Current State and Major Issues of Development..... 73

Bakhytgul Slanbekova
Classification of Factors Affecting the Innovative
Potential of Small Business Entities 84

Zhanar Sanhaeyva
Perspectives of Inter-parliamentary Cooperation
of Women Deputies: Central Asia and Afghanistan..... 95

Zein Aidynov, Aida Balkibayeva, Zhanna Bulhairova
Bases of Use of the DEA Method for the Analysis
of Efficiency of Enterprise Activity..... 104

Muratbek Imanaliyev
Eurasian Identity as a Consolidating Factor
of the Central Asian Countries..... 111

INTERVIEW

Gulim Asylbekova
The GFMP + CSHI Expands the Availability of Medical
Care for the Population..... 118

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС

- Ерлан ҚАРИН** – Редакциялық кеңестің төрағасы, Қазақстан Республикасы Президентінің кеңесшісі, саяси ғылымдарының кандидаты
- Алуа ЖОЛДЫБАЛИНА** – Бас редактор, ҚР Президенті жанындағы Қазақстанның стратегиялық зерттеулер институтының бас ғылыми қызметкері, Ph.D
- Алмас АРЗЫҚҰЛОВ** – редактор, ҚР Президенті жанындағы Қазақстанның стратегиялық зерттеулер институты, ақпараттық-талдау жұмысы бөлімі басшысының орынбасары, тарих магистрі
- Уямо ТОМОХИКО** – Хоккайдо университеті жанындағы Славян зерттеулер орталығының профессоры (Жапония), Ph.D
- Уильям ФИЕРМАН** – Индиана университетінің профессоры (АҚШ), Ph.D
- Сон ЮНХУН** – Ханкук университетінің профессоры (Оңтүстік Корея), Ph.D
- Бүркітбай АЯҒАН** – ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтының директоры, тарих ғылымдарының докторы, профессор
- Қазбек ИСАЕВ** – ҚР Президенті жанындағы Қазақстанның стратегиялық зерттеулер институтының ғалым хатшысы, тарих ғылымдарының кандидаты
- Мейрам ҚАЖЫКЕН** – Қазіргі заманғы қоғамды зерттеу институтының директоры, экономика ғылымдарының докторы
- Ботагөз РАҚЫШЕВА** – «Қоғамдық пікір» зерттеу институтының жобалар директоры, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты
- Айгүл САДУАҚАСОВА** – ҚР Президенті жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының Орталық Азия өңіріндегі этносаралық және конфессияаралық қатынастарды зерттеу жөніндегі орталықтың басшысы, әлеуметтану ғылымдарының докторы

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

- Ерлан КАРИН** – председатель Редакционного совета, советник Президента Республики Казахстан, кандидат политических наук
- Алуа ЖОЛДЫБАЛИНА** – шеф-редактор, главный научный сотрудник Казахстанского института стратегических исследований при Президенте РК, Ph.D
- Алмас АРЗИКУЛОВ** – редактор, заместитель руководителя отдела информационно-аналитической работы Казахстанского института стратегических исследований при Президенте РК, магистр истории
- Уямо ТОМОХИКО** – профессор Центра славянских исследований Университета Хоккайдо, Ph.D (Япония)
- Уильям ФИЕРМАН** – профессор университета Индиана, Ph.D (США)
- Сон ЮНХУН** – профессор Ханкукского университета, Ph.D (Южная Корея)
- Буркитбай АЯГАН** – директор института истории государства КН МОН РК, доктор исторических наук, профессор
- Казбек ИСАЕВ** – ученый секретарь Казахстанского института стратегических исследований при Президенте РК, кандидат исторических наук
- Мейрам КАЖЫКЕН** – директор Института исследований современного общества, доктор экономических наук
- Ботагоз РАКИШЕВА** – директор проектов исследовательского института «Общественное мнение», кандидат социологических наук
- Айгуль САДВОКАСОВА** – руководитель Центра по изучению межэтнических и межконфессиональных исследований в Центральноазиатском регионе при Академии государственного управления при Президенте РК, доктор социологических наук

THE EDITORIAL BOARD

- Yerlan KARIN** – Chairman of Editorial Board, Adviser to the President of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Political Sciences
- Alua ZHOLDYBALINA** – Chief Editor, Chief Research Fellow of Kazakhstan Institute for Strategic Studies under President of Kazakhstan (KazISS), Ph.D
- Almas ARZIKULOV** – Editor, Deputy Head of the Department of Information-Analytical Works KazISS under President of Kazakhstan, Master of History
- Uyamo TOMOHIKO** – Slavic-Eurasian Research Center, University of Hokkaido (Japan), Ph.D, Professor
- William FIERMAN** – Department of Central Eurasian Studies, Indiana University Bloomington (USA), Ph.D Professor
- Song YONGHONG** – University of Hankuk, Ph.D (South Korea), Professor
- Burkitbai AYAGAN** – Director of Institute of History of State, Ministry of Education and Science of Kazakhstan, Doctor of History, Professor
- Kazbek ISSAYEV** – Secretary for Research and Academic Affairs of KazISS under President of Kazakhstan, Candidate of Historical Sciences
- Meiram KAZHIKEN** – Director of Institute of Contemporary Societal Studies, Doctor of Economics
- Botagoz RAKISHEVA** – Projects Director, “Public Opinion” Research Institute, Candidate of Sociology
- Aigul SADVOKASOVA** – Head of Center of Inter-ethnic and Inter-confessional Studies in Central Asia, Academy of Public Administration under President of Kazakhstan, Doctor of Sociology

Анна Альшанская
*ҚР Президенті жанындағы
ҚСЗИ әлеуметтік-экономикалық зерттеулер
бөлімінің аға ғылыми қызметкері*

ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫНЫҢ ТҰРМЫС ДЕҢГЕЙІ: ТАБЫСТЫҢ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯСЫ ЖӘНЕ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ

Аңдатпа. Осы мақалада ұлттық экономиканың экономикалық дамуының маңызды факторы ретінде Қазақстан халқының тұрмыс деңгейі жүргізіледі. Халықтың қажеттіліктерін қанағаттандыру деңгейі мөлшеріне байланысты кірістердің құрылымы мен серпіні қаралды. Табыстар мен кедейлікті саралаудың негізгі үрдістері анықталды. Халықтың тұтынушылық және қаржылық мінез-құлқын талдауға назар аударылады.

Түйін сөздер: кірістер, өмір сүру деңгейі, еңбекақы, теңсіздік, тұтыну, тауарлар, шығындар, жинақ, инвестициялар

Анна Альшанская **УРОВЕНЬ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ КАЗАХСТАНА: ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ ДОХОДОВ И ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОВЕДЕНИЕ**

Аннотация. В настоящей статье приводится уровень жизни населения Казахстана как важнейшей фактор экономического развития национальной экономики. Рассмотрена структура и динамика доходов, от размера которых зависит степень удовлетворения потребностей населения. Выявлены основные тенденции дифференциации доходов и бедности. Акцентируется внимание на анализе потребительского и финансового поведения населения.

Ключевые слова: доходы, уровень жизни, заработная плата, неравенство, потребление, товары, расходы, сбережения, инвестиции

THE STANDARD OF LIVING OF THE POPULATION OF KAZAKHSTAN: INCOME DIFFERENTIATION AND ECONOMIC BEHAVIOR

Abstract. This article analyzes the standards of living of Kazakhstan's population as the most important factor in the economic development of the national economy. The structure and dynamics of income distribution as well as dynamics of income inequality are revealed. The particular focus is given to analysis of consumer and financial behavior of the population.

Keywords: *income, standard of living, wages, inequality, consumption, goods, expenses, savings, investments*

Кіріспе

Азаматтардың лайықты деңгейі мен сапалы өмірін қамтамасыз ету үшін қажетті жағдайлар жасау кез келген мемлекеттің басты міндеті болып табылады. Кешенді көрсеткіш ретінде халықтың өмір сүру деңгейі халықтың әл-ауқаты, адами капиталдың жинақталуы және адами даму деңгейі тәрізді аспектілерді көрсетеді. Сондықтан әлемнің көптеген елдері түрлі саясат жүргізіп, реформаларды және әртүрлі қайта құруды жүзеге асыра отырып, азаматтардың әл-ауқатының деңгейін арттыруға ұмтылады, осылайша қоғамдағы әлеуметтік, экономикалық және саяси тұрақтылықты қамтамасыз етеді.

Қазіргі уақытта іске асырылып жатқан Қазақстанның саясаты әлеуметтік бағытқа ие және өмірдің сапалы көрсеткіштеріне қол жеткізуге бағытталған. Қазақстан азаматтарының әл-ауқатын арттыру мемлекеттік және үкіметтік даму бағдарламаларының басым бағыты болып қалады. Қазақстанда соңғы жылдары адами даму индексінің базалық көрсеткіштері айтарлықтай жақсарды. *Егер 2007 жылы Қазақстан адами әлеуеттің дамуының орташа деңгейі бар елдердің қатарына кірсе және 177 елдің ішінде 73 орынды иеленсе, қазіргі кезде Қазақстан адами әлеуеттің дамуының жоғары деңгейі бар елдер тобында 56 орында (188 елдің ішінде) тұр.*

2000-2016 жылдар кезеңінде адам дамуының индексінің индексіне сәйкес туу кезіндегі күтілетін өмір сүру ұзақтығы 6 жылға өсіп, 69,6 жылды құрады. Оқу жылының күтілетін саны да

1,2 астам жылға артты. Қазақстанның жан басына шаққандағы ЖІӨ 18,5-тен 22 мың долларға дейін өсті. Сондай-ақ, соңғы жылдары ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен тұратын халықтың үлесінің азаюы және елдегі жұмыссыздық деңгейінің төмендеуі маңызды өзгеріс болды.

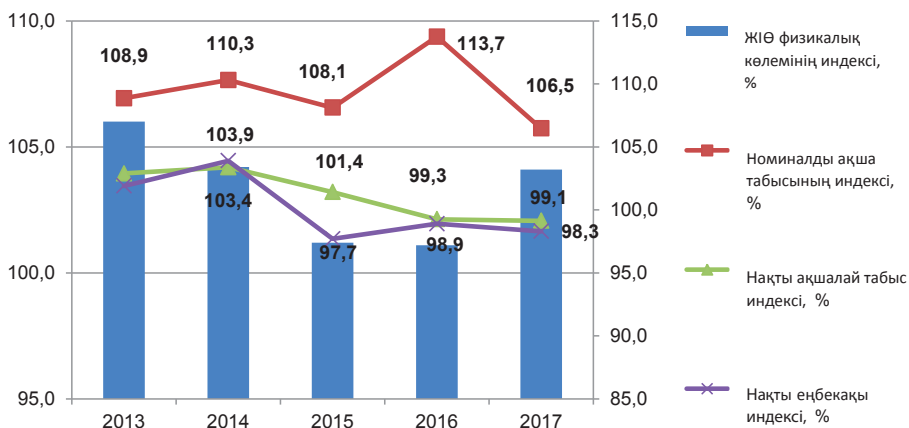
Алайда, халықтың әлеуметтік әділдігі мен қорғалуын қамтамасыз ету, әлеуметтік теңсіздікті теңестіру, халықтың лайықты өмір сүру деңгейін қамтамасыз ету нақты ақшалай кірістерді қысқарту және қазақстандық отбасылардың тұтыну жағдайында аса өзекті болып отыр. Халықтың нақты табыстарының төмендеуі халықтың тұтыну тәртібі мен тұтыну шығыстарына әсер етеді. Осылайша, сатып алу қабілетінің төмендеуі халықтың белсенді тұтыну моделінен үнемдеу режиміне көшуін айқындады. Бүгінгі күні олардың көп бөлігі азық-түлік тауарларын сатып алуға және қызметтер төлеміне шығындалады, бұл жоғары деңгейдің және өмір сүру сапасының жеткіліксіз екендігін куәландырады. Жалпы, Қазақстанда қарастырылып отырған кезеңде тұтынылған табыс пен зейнетақының орташа мөлшерінің сатып алу қабілеті екі ең төменгі күнкөріс деңгейінен аспады, бұл әлеуметтік шиеленіс қаупінің болуын білдіреді.

Сондай-ақ, қазақстандықтардың әл-ауқатының артуы бір жағынан, ақшалай табыс көздерінің қаншалықты әртараптандырылғанына және ағымдағы тұтыну көлемінің сақталуын және жинақ деңгейінің жоғарылау мүмкіндігін қамтамасыз ететін беріктік қоры қалыптасқанына және екінші жағынан, қолда бар ақша қаражатына билік ету қабілетіне байланысты.

Халықтың табысы: құрылымы мен динамикасы

Халықтың қажеттіліктерін қанағаттандыру дәрежесі мөлшеріне байланысты халықтың ақшалай табыстары қоғамның өмір сүру деңгейінің маңызды индикаторларының бірі болып табылады.

2013-2017 жылдар кезеңінде халықтың орташа жан басына шаққандағы атаулы ақшалай табысы шамамен 1,4 есе артып, 2017 жылы 81 529 теңгені құрады. Алайда халықтың нақты ақшалай табысы біртіндеп төмендеді. Инфляция есебімен халықтың нақты табыстары 2016 жылы 0,7%-ға төмендеді, ал 2017 жылы олардың қарқыны минус 0,9%-ға жетті. Осылайша, 2017 жылы экономикалық өсудің оң қарқынына қарамастан нақты ақшалай табыстармен жағдай күрделі болып қалды (1-суретті қараңыз).

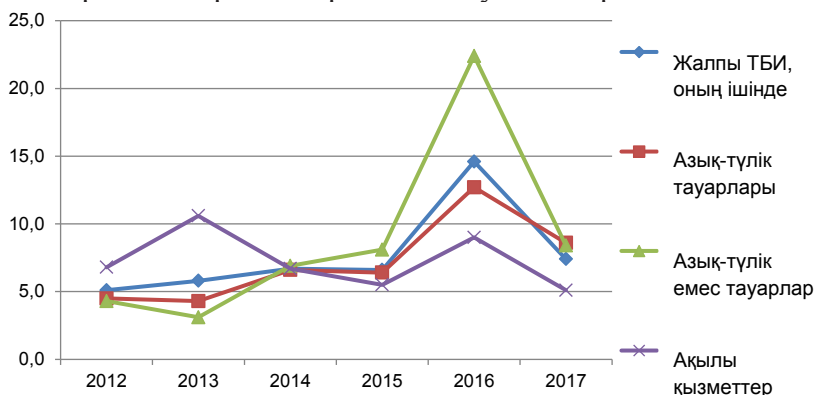
1-сурет. Жалпы ішкі өнімнің, халықтың ақшалай табыстары мен жалақысының динамикасы

Дереккөз: ҚР Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері бойынша құрылды// <http://stat.gov.kz>

ҚР Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің (ҰЭМ СК) деректері бойынша 2017 жылы орташа жылдық тұтынушылық құнсыздану деңгейі 7,4%-ға дейін төмендеді (2016 жылғы көрсеткішпен салыстырғанда 14,6%), бұл атаулы ақшалай табыстың өсу қарқынынан жоғары болды. Осылайша, номиналды ақшалай табыстардың 6,5% өсуі 2017 жылы азық-түлік (8,6%), азық-түлік емес (8,4%) тауарларға тұтыну бағаларының өсуімен толық жабылды (2-суретті қараңыз), бұл қазақстандықтардың нақты табыстарының одан әрі төмендеуін тудырды. 2016-2017 жж. құнсызданудың бәсеңдеуі негізгі компоненттер бойынша біркелкі емес жүргенін атап өту қажет (2-суретті қараңыз). 2017 жылы 2016 жылмен салыстырғанда азық-түлік емес тауарларға бағаның өсу қарқыны 14 т.т. азайды. Азық-түлік тауарлары бойынша төмен жылжу тек 4 т. құрады. Ақылы қызметтерге бағаның өсуі 2016 және 2015 жылдардағыдай 2017 жылы құнсызданудың жалпы деңгейінен төмен қалды.

Табыстың құлдырауымен соңғы табыстардың ең төменгі күнкөріс деңгейінің шамасымен айқын арақатынасымен берілген халықтың тауарлар мен қызметтерді сатып алуының әлеуетті мүмкіндіктерін көрсететін халықтың сатып алу қабілеті де төмендеді. Ең төменгі күнкөріспен салыстыру ең алдымен, негізгі физиологиялық қажеттіліктерді қанағаттандыру дәрежесін көрсететін халықтың тұтыну мүмкіндіктерін көрсетеді. Әдетте, халықтың төмен табысы

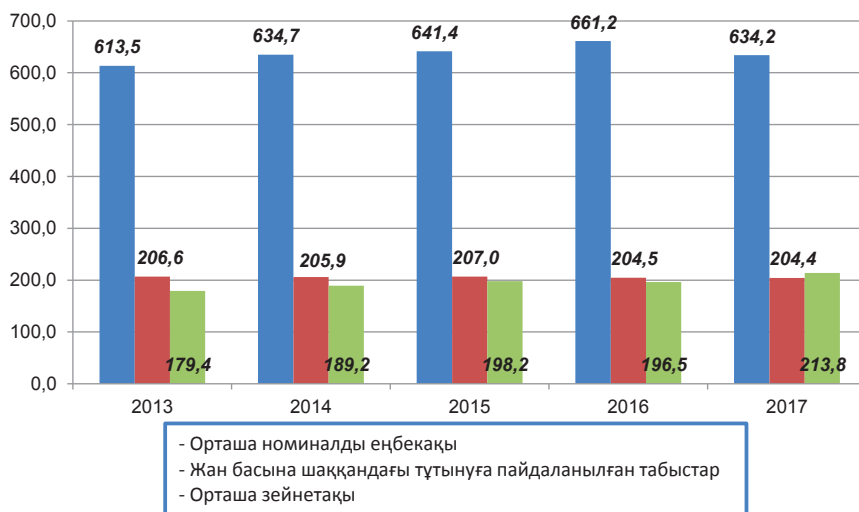
тұтынушылық сұранысты тежейді, бұл өз кезегінде тауарлар мен қызметтердің ішкі рыноктарының дамуына әсер етеді.

2-сурет. Тауарлардың негізгі топтары бойынша құнсыздану, %

Дереккөз: ҚР Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері бойынша құрылды// <http://stat.gov.kz>

Осылайша, тұтынуға пайдаланылған жан басына шаққандағы орташа табыстың сатып алу қабілеті 2015 жылы 207%-ға дейін ұлғайып, 2013 жылы 206,6%-ды құрады. Бірақ нақты табыстың құлдырауы және бағаның өсуі аясында 2017 жылы 204,4%-ға дейін төмендеді (3-суретті қараңыз).

3-сурет. 2013-2017 жж. ең төменгі күнкөріс деңгейінің көлеміне тұтынуға және орташа зейнетақыға пайдаланылған орташа номиналды еңбекақы, табыс арақатынасы, %

Дереккөз: ҚР Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері бойынша автор есептеген// <http://stat.gov.kz>

Бұл ретте, тұтыну табысы мен зейнетақының орташа мөлшерінің сатып алу қабілеті қарастырылып отырған кезеңге екі ең төменгі өмір сүру минимумынан аспағандығын байқауға болады, оның үлес салмағы 65,7% құрайды. Осы арқылы нақты жалақының құлдырау үрдісі де түсіндіріледі, оның қарқыны 2017 жылы 1,7%-ды құрады (2016 жылы төмендеу 1,1%-ды, ал 2015 жылы 2,3%-ды құрады (1-суретті қараңыз).

Номиналды көріністе экономиканың барлық салаларында (кәсіби, ғылыми және техникалық қызметтен басқа) жалақының өсімі байқалды (-17%). Жалақының ең жоғары деңгейі «Қаржылық және сақтандыру қызметі» және «Кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет» секторларында сақталады, онда көрсеткіштер экономика бойынша орташа деңгейден шамамен екі есе жоғары. Сонымен қатар, қаржы және сақтандыру ұйымдарындағы номиналды жалақы өсімінің қарқыны орташа алғанда 5 жыл ішінде (+9,8%) орташа республикалық көрсеткіштен 1,4 т. т. озды. Бұдан басқа, бес жыл ішінде жалақының өсу қарқынын құрылыс секторы да көрсетті (+13%) (1-кестені қараңыз).

1-кесте. Экономикалық қызмет түрлері бойынша ұйымдар қызметкерлерінің орташа айлық есептелген жалақысы

	2017 жыл			2013-2017 жж. орташа жылдық арту (%)
	мың тг.	2016 ж.	Орташа еңбекақыдан ауытқу	
Барлығы	150,8	5,5	100	8,42
Өнеркәсіп	214,2	9,7	42,0	11,43
Ауыл, орман және балық шаруашылығы	91,1	11,7	-39,6	11,80
Құрылыс	194,2	8,4	28,8	12,96
Көтерме және бөлшек сауда	145,7	11,1	-3,4	8,96
Көлік және қоймаландыру	193,6	9,5	28,3	8,11

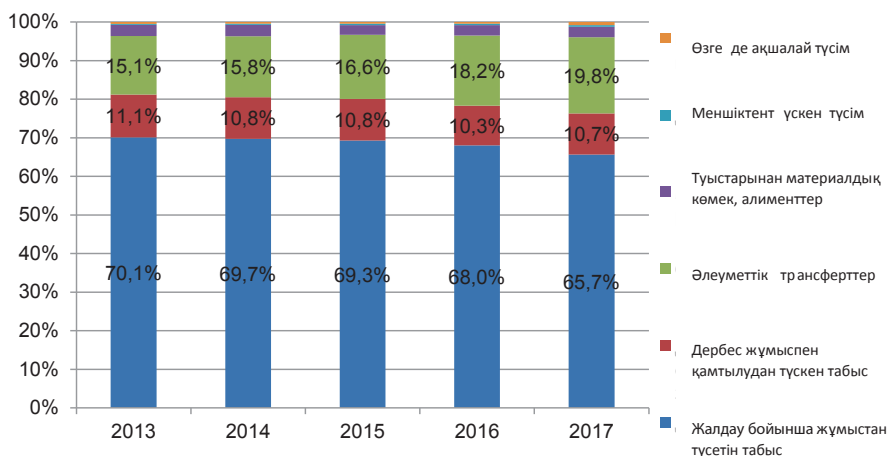
	2017 жыл			2013-2017 жж. орташа жылдық арту (%)
	мың тг.	2016 ж.	Орташа еңбекақыдан ауытқу	
Тұру және тамақтану қызметтері	140,1	9,6	-7,1	11,08
Ақпарат және байланыс	221,7	8,6	47,0	9,18
Қаржылық және сақтандыру қызметі	298,7	5,1	98,1	9,78
Жылжымайтын мүлікпен операциялар	147,6	19,7	-2,1	10,20
Кәсіптік, ғылыми және техникалық қызмет	268,7	-17,0	78,1	6,16
Әкімшілік және көмекші қызмет көрсету	151,8	31,9	0,6	10,71
Мемлекеттік басқару және қорғаныс	125,2	5,4	-17,0	4,89
Білім	96,6	2,2	-35,9	8,59
Денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтер	108,7	2,5	-27,9	7,64
Өнер, ойын-сауық және демалыс	119,2	8,0	-21,0	10,29
Өзге де қызметтерді ұсыну	210,9	-3,6	39,8	8,60

Дереккөз: ҚР Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері бойынша құрылды// <http://stat.gov.kz>

Бес жылдық кезең ішінде өсудің елеулі қарқынына қарамастан, жалақы төлеудің ең төмен деңгейі ауыл, орман және балық шаруашылығында байқалады. Сонымен қатар, төмен жалақы білім беру, денсаулық сақтау және өнер салаларында да байқалады. Сондай-ақ, 2017 жылы салалар бойынша жалақы көлемі ұлғайды. Мәселен, қаржы және сақтандыру қызметінде жұмыс істейтін

қызметкердің орташа жалақысының ауыл шаруашылығы саласындағы ұқсас көрсеткіштен 1,9-дан 2,5 есе артты.

Тұтастай алғанда, 2013-2017 жылдар ішінде Қазақстан халқының ақшалай табыстарының құрылымы еңбек қызметінен түсетін табыс үлесінің біртіндеп төмендеу тенденциясын сақтай отырып, тұрақты болды: зерттелген 5 жылдық кезеңде ол 4,9 т. азайды. Айта кету керек, еңбекке ақы төлеу үлесі кәсіпкерлік қызметтен түсетін табыстың үлес салмағына қарағанда тезірек қысқарды. Мәселен, жалдамалы жұмыстан түскен табыс үлесі 2013 жылғы 70,1%-дан 2017 жылы 65,7%-ға дейін төмендеді (4-сурет қараңыз). Құрылымдағы мұндай үрдіс экономикалық қызмет түрлері мен өңірлер бойынша орташа айлық жалақы мөлшерін күрт саралау есебінен қалыптасады.

4-сурет. Халықтың ақшалай кірістері құрылымының динамикасы, %

Дереккөз: ҚР Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің деректері бойынша құрылды// <http://stat.gov.kz>

Еңбек кірістерінің үлес салмағын қысқарту көбінесе ең төменгі жалақыны және бюджет секторындағы еңбекақы деңгейін арттырудың мемлекеттік шараларымен өтеледі. Демек, халықтың кіріс құрылымындағы әлеуметтік трансферттердің үлесі зейнетақы мен жәрдемақы мөлшерінің күрт өсуіне байланысты артты (2017 жылы 19,8% дейін).

Меншіктен түскен табыс халықтың ақшалай кірістері құрылымында әлі де болмашы үлес салмағына ие (2017 жылы ол 0,4%-ды құрады), бұл халықтың жеткілікті шектелген контингентінің табыс әкелетін қандай да бір меншігі ғана екенін куәландырады, бұл

халықтың жекелеген топтарының кірістерін саралаудың одан әрі өсуіне ықпал етеді.

Табыстар мен кедейшілікті саралау көрсеткіштері

Халықтың кедей жіктерінің болуы және материалдық әлеуметтік деңгейі бойынша әлеуметтік-экономикалық теңсіздік оның даму деңгейіне қарамастан кез келген қоғамға тән. Кедейлікті қысқарту және кірістерді бөлуді теңестіру мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саясаты тиімділігінің маңызды индикаторы болып табылады.

Қоғамдағы әлеуметтік қабаттану мен теңсіздіктің индикаторлары Джини коэффициенті, қорлар коэффициенті, сондай-ақ кірістерді халықтың 20% топтары (квинтилдер) бойынша бөлу.

Статистикалық деректерге сәйкес, 2010-2017 жж. кезеңінде халықтың 20 пайыздық топтары (квинтилдер) бойынша кірістерді бөлу Қазақстанда халықтың ең кедей жіктерінің квинтилінің үлесі азайғанын көрсетті, ал ең бай халықтың квинтилінің үлесі ұлғаюда. 2017 жылдың қорытындысы бойынша ең қамтамасыз етілген азаматтардың 20%-на келетін табыс үлесі жалпы көлемнің 38,8%-ын құрады, бұл 2013 жылдың көрсеткішінен 1,2 т.т. жоғары. Кірістер үлесі 20% аз қамтамасыз етілгендердің үлесі жалпы көлемнің 9,3%-ын құрады - 2013 жылдың ұқсас көрсеткішінен 0,1 т.т. төмен. Бұл ретте, үшінші квинтиль керісінше, қалған үй шаруашылықтарынан едәуір алшақтап кетті, – үлес 17,16%-дан 19,71%-ға дейін өсті (5-суретті қараңыз).

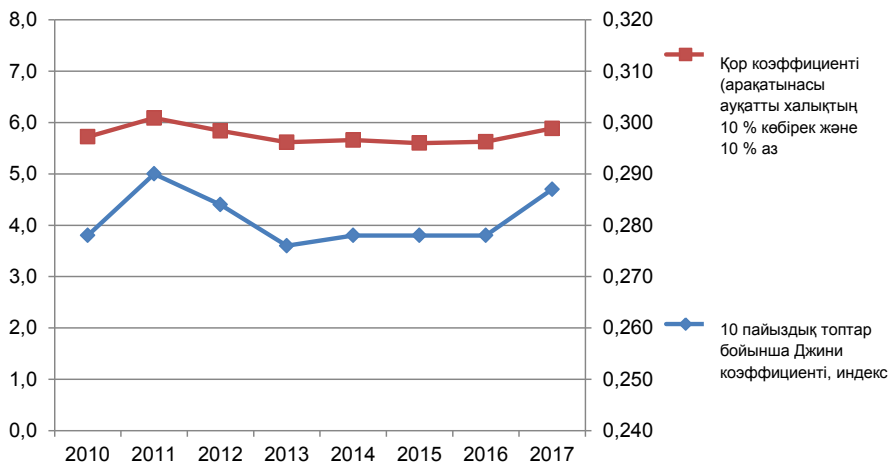
Бұл ретте, кірістерді бөлу деректері бойынша 2017 жылы 20%-дық топтар бойынша үй шаруашылықтарының 9,3%-ы 22 308 теңгеден аз жан басына шаққандағы табысы болды, ал ең төменгі күнкөріс деңгейі 24 459 теңгені құрады¹. Мәселен, 2 және 3 квинтилдің жан басына шаққандағы табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен 1,3-1,6 есе асады. Демек, жиынтығында ел халқының шамамен 60%-ы ең төменгі күнкөріс деңгейінің екі еселенген шамасынан аспайтын кірістерге ие, ал олардың жартысы кедейлер санатында болу қаупі жоғары.

¹ ҚР Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері бойынша

5-сурет. 2013-2017 жж. 20%-квинтильдік топтар бойынша халықтың табысы

Дереккөз: ҚР Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің деректері бойынша құрылды// <http://stat.gov.kz>

6-сурет. ҚР халықтың табыстары бойынша теңсіздік көрсеткіштерінің динамикасы, 2010-2017 жж.

Дереккөз: ҚР Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің деректері бойынша құрылды// <http://stat.gov.kz>

Сондай-ақ, халықтың табысы бойынша теңсіздіктің көрсеткіштері – Джини индексі мен қор коэффициенті - 2017 жылы да аз өсім көрсетті. Жалпы коэффициенттер 2014 жылдан бері өзгерген жоқ және іс жүзінде 2011 жылдың деңгейіне жақындады.

Мәселен, әлеуметтік жіктелу дәрежесін сипаттайтын қор коэффициенті 2017 жылы 2016 жылмен салыстырғанда 5,9-ға дейін өсті ². 2017 жылы Қазақстанда Джини коэффициенті 0,287%-ды құрады, 2016 жылмен салыстырғанда бұл көрсеткіш 0,009% - ға өсті (6-суретті қараңыз).

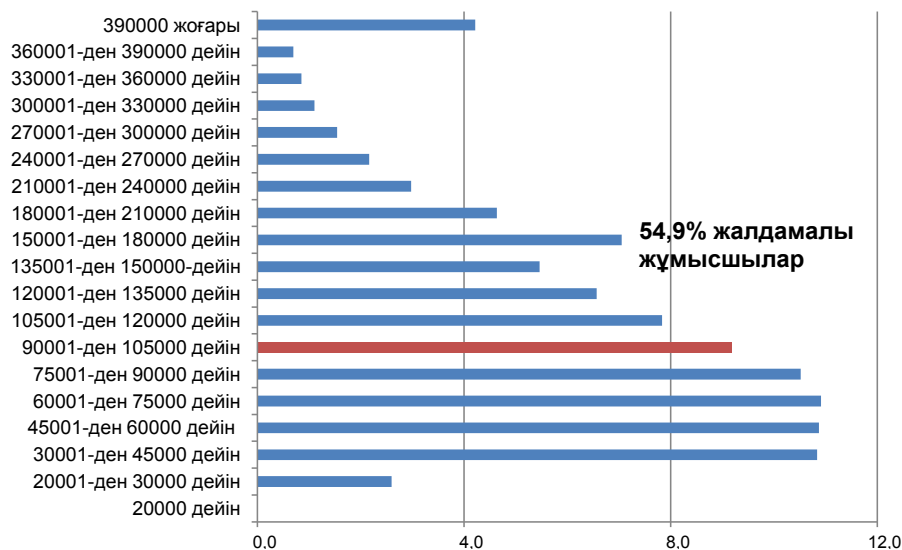
Демек, табыстарды саралаудың күшеюі әлеуметтік капитал сапасының нашарлауына алып келеді:

◇ біріншіден, қоғамның барлық мүшелеріне тең мүмкіндіктерді қамтамасыз етуді қиындатады;

◇ екіншіден, әділеттілік туралы түсінікке қайшы келе отырып, қоғамдағы әлеуметтік шиеленісті күшейтеді;

◇ үшіншіден, еңбек және кәсіпкерлік уәждемені бұзады (кірістердегі шамадан тыс алшақтық халықтың ұтымды және өндірістік қызметке уәждемесін төмендетеді).

Қазақстанда сақталып отырған табыстардың саралануы, әдетте, жалақының сала аралық және ішкі теңсіздігіне, сондай-ақ кәсіпкерлік қызмет пен меншіктен түсетін табыстың халықтың өте кіші тобының қолында шоғырлануына байланысты.

7-сурет. Есептелген жалақы мөлшері бойынша бөлінген жалдамалы қызметкерлер санының үлес салмағы

Дереккөз: ҚР Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің деректері бойынша құрылды// <http://stat.gov.kz>

Жалдамалы еңбек кәсіпкерлік қызметке қарағанда әлі де

² халықтың ең бай тобының 10% табысы ең кедей тобының 10% - нан қанша есе артық екенін көрсетеді

тартымды болып қала береді - халықтың тек 10,7%-ы өз бетінше жұмыспен қамтудан және кәсіпкерлік қызметтен табыс алады. Бұл ретте деңгейі мен кәсіпкерлік қызметі өзара тығыз байланыста табыс деңгейі төмен және төмен еңбек өнімділігі.

Осылайша, ең осал жағдайда табыстың жалғыз көзі бар халық көрсетіледі. Мәселен, қызметкерлердің төрттен үш бөлігі (шағын кәсіпорындарда жұмыспен қамтылғандарды есепке алмағанда) орташа республикалық деңгейден төмен еңбекақы алды ³.

Бұдан басқа, есептелген жалақы ⁴ мөлшері бойынша қызметкерлер санын бөлу бойынша зерттеу деректері көрсеткендей, жалдамалы қызметкерлердің 24,3%-ында жалақы 60 мың теңгеден аспайды. Жалдамалы қызметкерлердің шамамен 50%-ы 96 981 теңгеден ⁵ аспайтын мөлшерде жалақы алды (7-суретті қараңыз).

Сондай-ақ, өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың едәуір бөлігі (63,5% немесе 1 312 мың адам) 60 000 теңгеден аз табыс алады, яғни республика бойынша орташа жалақыдан 2,7 есе аз. Сонымен қатар, нәтижесіз жұмыспен қамтылғандардың арасында жағдай одан да қиын – 84% табысы 60 000 теңгеден төмен және ең төменгі күнкөріс деңгейі деңгейінде 123 мыңнан астам адам бар (2-кестені қараңыз).

2-кесте. Өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықты жиынтық табыс деңгейі бойынша бөлу, 2017 жылғы 4 тоқсан

Атауы	0 (табыстың болмауы)	1 теңгеден 1 ВПМ теңгеге дейін	1 ВПМ 2 ВПМ теңге дейін	2 ВПМ 60 000 теңгеге дейін	60 001 80 000 теңгеге дейін	80 001 100 000 теңгеге дейін
Дербес жұмыспен қамтылғандар	0,12%	5,90%	19,86%	37,69%	18,08%	10,05%
Продуктивті жұмыспен қамтылғандар	0,00%	0,02%	20,28%	40,43%	19,53%	10,75%
Продуктивті емес жұмыспен қамтылғандар	0,93%	47,36%	16,90%	18,37%	7,87%	5,13%

Дереккөз: ҚР Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің деректері бойынша құрылды// <http://stat.gov.kz>

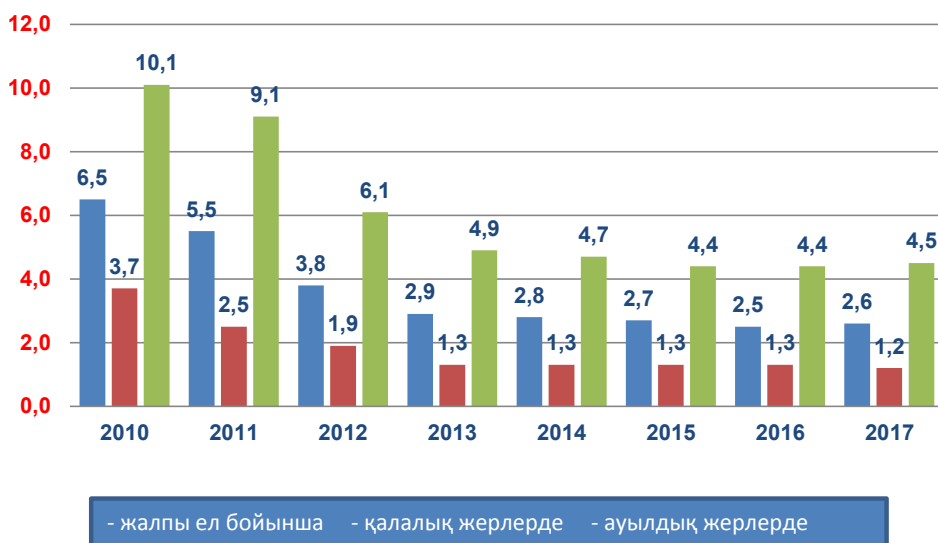
³ ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің деректері бойынша

⁴ 2,9 млн жалдамалы қызметкерлерді қамтитын ҚР Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің іріктеп зерттеуі (2017 жылғы маусым).

⁵ Медианды еңбекақы

Тұтастай алғанда, Қазақстандағы кедейлік тәуекелі халықтың әртүрлі топтары үшін бірдей емес және халық құрылымында болып жатқан өзгерістердің әсеріне ұшыраған.

Сонымен, 2010 жылдан бастапқы кезеңде күнкөріс минимумынан төмен табысы бар халықтың үлесі 2,5 есеге қысқарды және 2017 жылдың қорытындысы бойынша 2,6% құрады, қала және ауыл мекендерінде оң динамика сақталды. Алайда, неғұрлым айқын ауылдық кедейлікті саралау бойынша қала мен ауыл арасындағы көрсеткіштердің алшақтығы тек қана өсуде. Мәселен, 2010 жылы бір қала және ауыл тұрғынына шаққандағы кіріс алшақтығының шамасы айына 13 071 теңгені құрады, 2017 жылға қарай ол 17 422 теңгеге дейін немесе 1,3 есе өсті. Осы уақытқа дейін ауылдық кедейшілік айтарлықтай жоғары деңгейде қалды және қаладан 3 есе артық (8-суретті қараңыз).

8-сурет. Табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың үлесі, %

Дереккөз: ҚР Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің деректері бойынша құрылды// <http://stat.gov.kz>

Кедейліктің ең жоғары тәуекелдері, әдетте, жұмыссыз азаматтарға тән. ҚР Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері бойынша 2017 жылы жұмыссыздық деңгейі 4,9%-ды (442,35 мың адам) құрады, 2013 жылмен салыстырғанда 0,3

пайыздық тармаққа қысқарды (5,2%).

Жұмыссыздықтың ең жоғары деңгейі 29 – дан 34 жасқа дейінгі адамдар арасында байқалады - 6,7%. Бұл ретте осы жас тобындағы ауыл халқының арасында жұмыссыздық деңгейі қалаға қарағанда (8,2%) айтарлықтай жоғары. Әйелдерде бұл көрсеткіш айтарлықтай жоғары - 8,1% және қалалық жұмыссыз әйелдерден құралған.

3-кесте. 2017 ж. жұмыссыздық деңгейі, %

Жасы	Барлығы		Қала		Ауыл	
	ерлер	әйелдер	ерлер	әйелдер	ерлер	әйелдер
16-24	3,6	4	3,9	4,1	3,4	3,8
25-28	3,3	4,9	4,0	5,4	2,3	4,1
29-34	5,4	8,1	4,7	6,6	6,4	10,2
35-44	4,1	5,1	3,9	4,7	4,3	5,7
45-54	4,6	4,7	5,7	4,7	3,3	4,7
55-64	5,3	5,1	6,0	6,3	4,5	3,6

Дереккөз: ҚР Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің деректері бойынша құрылды// <http://stat.gov.kz>

Алынған білім деңгейі бойынша жұмыс іздеуде бастауыш және орта білімі бар халық елеулі қиындықтарды сезінеді – халық арасындағы жұмыссыздық деңгейі тиісінше 10,7% және 7,7% құрайды.

ҚР Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері бойынша кедейлердің (60%-дан астамының) қатарында көп балалы отбасылар (4 және одан да көп балаларымен) бар. Бұл ретте 3 баласы бар отбасылардың 40%-ға жуығы күн көріс минимумынан төмен табыс табады. Сонымен бірге, бір балалы және көп балалы отбасылар арасындағы елеулі алшақтық сақталады.

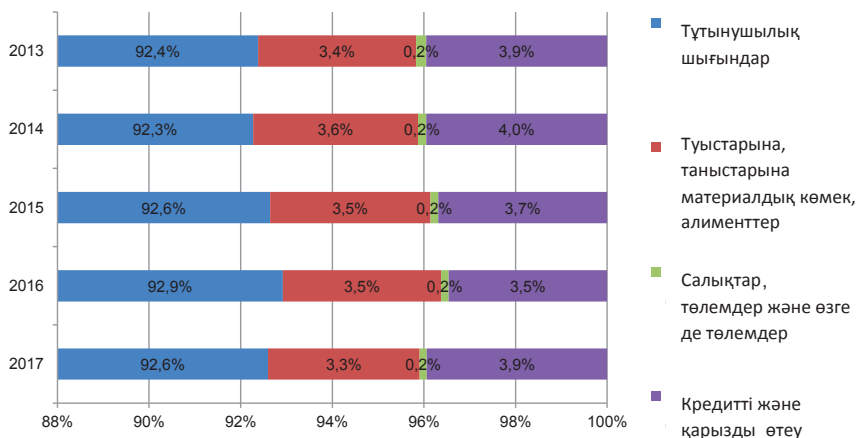
Осылайша, қарастырылып отырған кезеңдегі маңызды өзгеріс ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен табысы бар халықтың үлесін қысқарту болды. Бұл ретте халықта табыстар мен ресурстарға қол жеткізуде саралаудың салыстырмалы жоғары деңгейі сақталуда, бұған кіріс теңсіздігінің және салыстырмалы кедейліктің индикаторлары көрсетіледі. Дегенмен, қазіргі әлеуметтік-экономикалық теңсіздік абсолюттік кедейліктің жоғары ауқымын тудырмайды.

Халықтың тұтынушылық және қаржылық тәртібі

Тұтынушылық қылық экономикалық дамудың негізгі факторларының бірі, өйткені тұтынушылық сұраныс экономикалық өсуді ынталандырады. Сонымен қатар, халықтың өмір сүру деңгейі мен сапасын көрсететін индикатор болып табылады.

Азаматтардың қаржылық әл-ауқаты мен болашаққа деген сенімділік бір жағынан, ақшалай кіріс көздерінің қаншалықты әртараптандырылғанына және ағымдағы тұтыну көлемінің сақталуын және жинақ деңгейін арттыру мүмкіндігін қамтамасыз ететін беріктік қоры қалыптасқанына, ал екінші жағынан, қолда бар ақша қаражатына билік ету қабілетіне байланысты.

Қазіргі уақытта қалыптасқан қазақстандықтардың экономикалық мінез-құлқы мақсатты ұстанымдар мен көзқарастарды өзгертуді талап етеді. Қазақстандағы тұтынушылық және қаржылық мінез-құлықтың қалыптасқан моделіне өзара қарым-қатынастың нарықтық қағидаттарына деген үніліс пен патерналистік күтулердің стереотиптерінің әсері әлі де тән. Әлеуметтік дифференциация процесінің қорытынды сипаттамалары тұтынушылық және қаржылық мінез-құлық моделін қалыптастыруға өз түзетулерін енгізеді, бұл өз кезегінде халықтың өмір сүру деңгейі мен сапасын айқындайды.

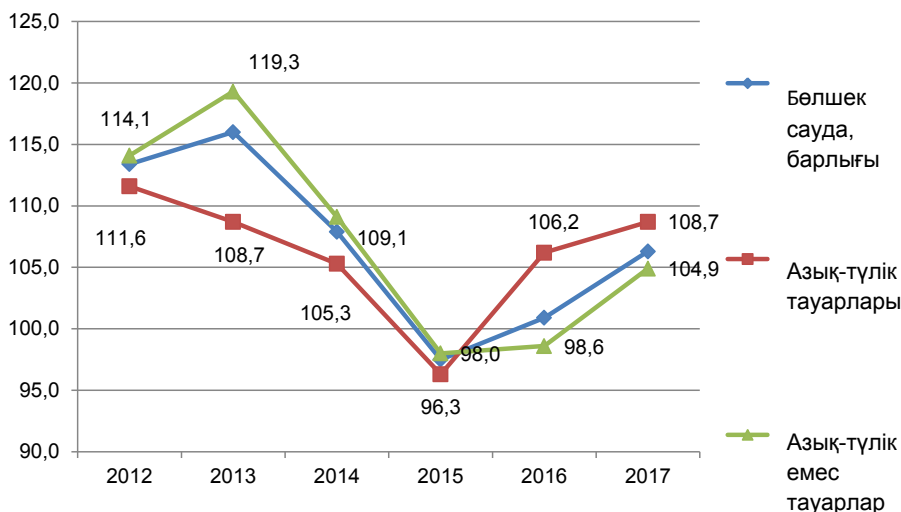
9-сурет. 2013-2017 жылдарға халықтың ақша шығынының құрылымы

Дереккөз: ҚР Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің деректері бойынша құрылды// <http://stat.gov.kz>

Тұтынушылық мінез-құлық. Халықтың ақшалай табысын пайдалана-нуды талдау халықтың тұтынушылық мінез-құлқындағы өзгерістерді көруге мүмкіндік береді.

Халық шығыстарының негізгі баптары тұтыну шығындары болып қалады. Мәселен, 2013 жылдан бастап тауарларды сатып алуға және қызметтерді төлеуге арналған халықтың шығыстар үлесі айтарлықтай өзгерген жоқ. Олардың үлес салмағы 92,4-92,6% шегінде ауытқиды. Қалған қаражат несие мен қарызды өтеуге (3,9%), салықтар (0,2%) және туыстарына материалдық көмек көрсетуге (3,3%) бөлінеді (9-суретті қараңыз).

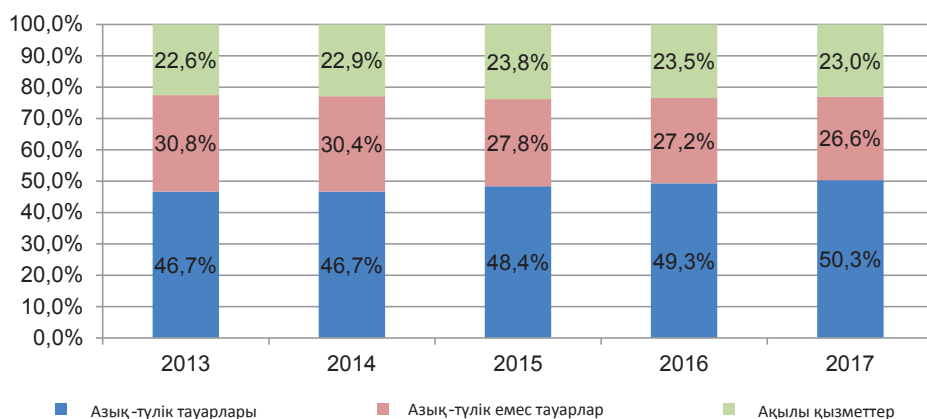
Тауарлар мен қызметтерге тұтынушылық сұраныс сауда саласының дамуын ынталандырады. Сонымен қатар, импорттық тауарлардың қымбаттауына және баға деңгейінің өсуіне, халық табысының құнсыздануына әкеп соққан ұлттық валюта бағамының құлдырауы бөлшек тауар айналымының өсу қарқынының қарқынды төмендеуін тудырды. Алайда 2015 жылдан бастап құнсызданулық өсудің баяулауы аясында оның оң динамикасы байқалады (10-сурет қараңыз). Сонымен қатар, сауда және қызмет көрсету халықтың табысына қарағанда тезірек қалпына келтіріледі. Сондықтан, 2017 жылы бөлшек сауда айналымының жиынтық ұлғаюына (2016 жылға қарай 106,3%) қарамастан, деректер «иелікке» тұтынудың көбеюін, әсіресе азық-түлік тауарлары бойынша айқын көрсетеді. Азық-түлік тауарларының бөлшек тауар айналымы бойынша көрсеткіш 2017 жылғы қаңтар-желтоқсанда 108,7% құрады.

10-сурет. 2012-2017 жж. бөлшек сауда айналымының динамикасы (өткен кезеңге %)

Дереккөз: ҚР Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің деректері бойынша құрылды// <http://stat.gov.kz>

Тұтыну динамикасы сапасының маңызды параметрлерінің бірі тұтыну шығыстарының құрылымында тамақтануға арналған шығыстар үлесінің өзгеруі болып табылады: ол неғұрлым жоғары, материалдық жеткілікті деңгейі соғұрлым төмен және керісінше. Осылайша, 2013 жылдан бастап 2017 жылға дейінгі кезеңде тұтыну шығыстары құрылымындағы азық-түлік тауарларының үлес салмағының 46,7%-дан 50,3%-ға дейін артуы халықтың материалдық жеткіліктілігі деңгейінің төмендеуін көрсетеді. Көрсетілген кезеңде ақылы қызметтердің үлесі 22,6%-дан 23%-ға дейін ұлғайды, ал азық-түлік емес тауарлардың үлесі 30,8%-дан 26,6%-ға дейін төмендеді (11-сурет қараңыз).

11-сурет. 2013-2017 жж. халықтың тұтынушылық шығындарының құрылымы

Дереккөз: ҚР Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің деректері бойынша құрылды// <http://stat.gov.kz>

Демек, нақты жалақы мен жалпы табысты қысқарту туралы қорытынды жасауға болады, халық үнемдеу мақсатында, бәлкім, «үздік уақытқа дейін кейінге қалдыруға болатын сатып алу шығындарының көлемін қысқартады».

Тамақтануға арналған шығыстар үлесінің ұлғаюы азық-түлік емес тауарларға арналған шығыстар үлесінің қысқаруымен сүйемелденеді. Азық-түлік емес тауарлар санатында қарастырылып отырған кезеңде бірінші қажеттіліктегі тұтыну шығындары - киім мен аяқ киім, көлік құралдары мен отынға, байланысқа едәуір өсті.

Азық-түлік емес агрегаттағы ең елеулі өзгеріс – бұл 2013-2017 жылдары үй шаруашылықтарының демалуға және мәдениетке жұмсалған шығындарының үлесін 4,9%-дан 2,9%-ға дейін

төмендету. Осы санаттағы тауарлардың үлес салмағының азаюы өмір сүру сапасының төмендеуін көрсетеді (4-кестені қараңыз).

4-кесте. Халықтың орташа жан басына шаққанда азық-түлік емес тауарларға ақшалай шығыстарының құрылымы мен динамикасы

	2013		2017		Өсу қарқыны (5 жылға орташа)
	теңге	%	теңге	%	
Барлығы	119 004	100	137 039	100	3,6
Киім-кешек және аяқ-киім	43 683	36,7	57 085	41,7	6,9
Тұрғын-үй қызметтері	10 342	8,7	11 913	8,7	3,6
Үй тұрмысындағы заттар, тұрмыстық техника және тұрғын үйге ағымдағы қызмет көрсету	21 961	18,5	20 312	14,8	-1,9
Денсаулық сақтау	6 001	5,0	6 813	5,0	3,2
Көлік	14 059	11,8	22 033	16,1	11,9
Байланыс	1 232	1,0	1 856	1,4	10,8
Демалыс және мәдениет	5 851	4,9	3 909	2,9	-9,6
Әр түрлі тауарлар мен қызметтер	15 875	13,3	13 118	9,6	-4,7

Дереккөз: ҚР Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің деректері бойынша құрылды// <http://stat.gov.kz>

Ақылы қызметтерге жұмсалатын шығыстардың негізгі локомотиві дәстүрлі түрде тұрғын үй-коммуналдық төлемдер болып табылады, ол халықтың тұтыну шығыстарының 7%-ын құрайды. Сондай-ақ, қызметтерге таралған шығын баптары халық қаражаттың жалпы көлемінің 3,6-3,7% жуығын жұмсайтын көлік және байланыс қызметтері болып табылады (2013-2017 жж. 2,4-2,6%) (5-кестені қараңыз).

5-кесте. Халықтың орташа жан басына шаққандағы ақылы қызметтерге ақшалай шығыстарының құрылымы мен динамикасы

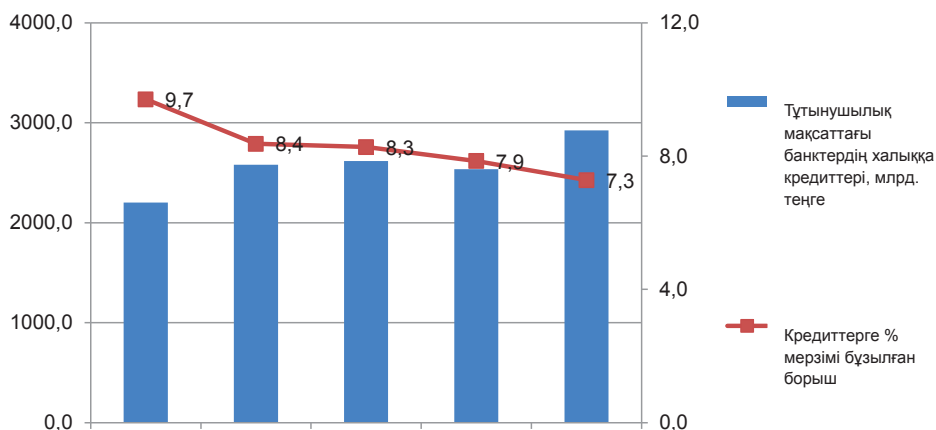
	2013		2017		Өсу қарқыны (5 жылға орташа)
	теңге	%	теңге	%	
Ақылы қызметтер, барлығы	87 371	100	118 583	100	7,9
коммуналдық қызметтер, тұрғын үйді ұстау және жөндеу	25 524	29,2	34 685	29,2	8,0
білім	10 030	11,5	12 203	10,3	5,0
денсаулық сақтау	4 501	5,2	9 743	8,2	21,3
көлік қызметтері	15 218	17,4	18 446	15,6	4,9
байланыс қызметтері	15 038	17,2	18 841	15,9	5,8
мәдени және бос уақытты ұйымдастыру бойынша қызметтер	4 430	5,1	5 648	4,8	6,3
мейрамханалар, дәмханалар және ұқсас мекемелер	3 337	3,8	5 349	4,5	12,5
қонақ үй қызметтері	73	0,1	201	0,2	28,8
киім тігу, тазалау, жөндеу	602	0,7	866	0,7	9,5
аяқ киім жөндеу	303	0,3	361	0,3	4,5
жиһазды жөндеу және қалпына келтіру	144	0,2	142	0,1	-0,3
тұрмыстық аспаптар мен металл бұйымдарын жөндеу	366	0,4	536	0,5	10,0
аудиовизуалды жабдықты, фотоаппаратураны жөндеу	72	0,1	251	0,2	36,6
басқа да қызметтер	7 733	8,9	11 311	9,5	10,0

Дереккөз: ҚР Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің деректері бойынша құрылды// <http://stat.gov.kz>

Бұдан басқа, 5 жыл ішінде халық денсаулық сақтау қызметтеріне 1,5 есе артық төлегенін атап өту қажет – қызметтердің жалпы

шығыстарына үлес 5,2% - дан 8,2% - ға дейін өсті.

Осылайша, халық қазіргі уақытта белсенді тұтыну моделінен үнемдеу режиміне көшті. Баға өсуімен қазақстандықтарға бюджетті азық-түлік сатып алу мен ең қажетті тауарларды сатып алу пайдасына қайта бөлуге және ұзақ уақыт пайдаланылатын және ойын-сауық тауарларынан бас тартуға тура келеді.

12-сурет. 2013-2017 жж. тұтынушылық мақсаттарға халыққа банктердің мерзімі өткен кредиттерінің үлесі

Дереккөз: Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің деректері бойынша құрылған// <https://nationalbank.kz>

Айта кету керек, халықтың нақты табысы мен сатып алу қабілетінің төмендеуі бөлшек сауданы қалпына келтіру драйверінің біріне айналған тұтынушылық несиелеудің ұлғаюымен өтеледі. Осылайша, жүргізілген әлеуметтік зерттеуге сәйкес («Қазақстандағы орта сынып: өлшемдер, әлеует, перспективалар») респонденттердің шамамен 28,5%-ы банктерде кредиттер мен несие алды.

Тұтастай алғанда, ЕДБ жеке тұлғаларға берілген тұтынушылық кредиттер нарығы аздаған баяулаудан кейін 2017 жылы жанданды. Халықтың банктерге мерзімі өткен берешегі 7,3%-ға дейін қысқарды және негізгі борыш бойынша мерзімі өткен берешегі жоқ қарыздар көлемі 2013 жылғы 75,7%-дан 2017 жылы 84,8%-ға дейін өсті (12-сурет қараңыз).

Сондай-ақ, халық арасында тұтынушылық несиелендірудің жаңа түрлеріне сұраныс артып отырғанын ерекше атап өткен жөн. Осылайша, халықтың нақты табыстарының төмендеуіне және екінші деңгейдегі банктердің тұтынушылық кредит беру шарттарының

қатандығына қарай елде «жалақыға дейін» онлайн-қарыздарға деген сұраныс өсуде.

2017 жылы бірінші кредиттік бюроның деректері бойынша берілген онлайн-кредиттердің көлемі 39,8 млрд. теңгені немесе банктер мен микроқаржы ұйымдарына бөлшек кредит беру көлемінің 1% - нан аз. Соңғы жылдары берілген қарыздардың саны 4 есеге, 944 мың шартқа дейін өсті. 2017 жылы қарыздың орташа мөлшері мерзімі 24 күнге 42 мың теңгені құрады.

Әдетте, онлайн кредит беру қызметінің негізгі тұтынушысы орта жастағы, жоғары білімі бар, тұрақты табыс алатын (ел бойынша орташа деңгейден төмен), көбінесе қосымша табыс көздері мен кредиттік тарихы жоқ қала тұрғыны болып табылады (М. Шибуров. ҚР онлайн-кредит беру нарығына реттеушілік әсерді бағалау, Алматы 2018 ж.)

2018 жылы Қазақстандық ФинТех Ассоциациясы өткізген онлайн-сауалнама нәтижелері бойынша әрбір төртінші респондент жедел қажетті тауарларды (оның ішінде балалар, мектеп оқушылары үшін-мектепке дайындық кезінде) сатып алуға онлайн – кредит алатынын анықтады. Шамамен 12%-ы жедел медициналық қызметтер мен дәрі-дәрмектерге, 11%-ы банктік несие төлеуге, 8%-ы азық-түлікке онлайн ақша алады.

Халықтың жинақ және инвестициялық тәртібі. Халықтың жинағы - бұл экономикалық дамудың салмақты ресурсы ғана емес, өмір сапасының айтарлықтай маңызды көрсеткіші. Табысты саралаудың қазіргі деңгейі кезінде халықтың тек шағын бөлігі ғана өз табысының бір бөлігін жинақтауға жіберуге бейім.

Мәселен, жүргізілген социологиялық зерттеуге сәйкес («Қазақстандағы орта класс: өлшемдер, әлеует, перспективалар») халықтың 46,3%-ында жинақтар мен резервтер жоқ. Жалпы алғанда үй шаруашылықтарының 24,3%-да жинақ ақшасы бар, оның ішінде ұзақ уақытқа тұру үшін. Бұл ретте, жинақ ақшасының жиынтық көрсеткіштері 100 мыңнан 300 мың теңгеге дейін (30%) және 300 мыңнан 500 мың теңгеге дейін (36,4%) айлық табыспен қамтамасыз етілгендердің арасында массив бойынша сәйкес орташадан жоғары(13-суретті қараңыз).

Депозиттер жинақтау мен инвестициялаудың негізгі құралы болып қала береді. Тұтастай алғанда, Қазақстан Ұлттық Банкінің деректері бойынша соңғы жылдары халықтың банктердегі депозиттерінің көлемі 2 есеге артты, бұл халықтың неғұрлым

қамтамасыз етілген топтарының жинақтауға бейімділігінің ұлғаюына байланысты.

13-сурет. Сізде (Сіздің отбасыңызда) берілгендердің қайсысы бар? (сұралғандар санының %)

Әлеуметтік сауалнама деректері бойынша орташа алғанда әрбір 7-ші отбасында теңгемен, не валютамен (соңғылары аз дәрежеде) қолма-қол ақша бар. Жалпы алғанда, 12,2% жинақ ақшаны банкте, көбінесе теңгемен ұстағысы келеді. Жинақтардың (қолма – қол және банктік) болуының жиынтық көрсеткіші - орта есеппен 27,2% (14-суретті қараңыз).

14-сурет. Сізде (сіздің отбасыңызда) қандай жинақ түрлері бар? (сұралғандар саны %)

Еске салу жиілігінің көрсеткіші бойынша жинақтардың басым түрлері болып табылады:

◇ теңгемен банктік салымдар. Жинақтардың осы түрінің көрсеткіштері орташа мәннен жоғары – Алматыда, солтүстікте, орталықта және батыста; қала тұрғындары арасында ауқатты;

◇ болашаққа қалдырылған қолма-қол ақша. Тиісті орташа көрсеткіштің артуы – солтүстікте, шығыста, оңтүстікте; қала тұрғындары арасында ауқатты.

Сонымен қатар, неғұрлым қамтамасыз етілген халық валюта және қор нарықтарында инвестициялаудың қосымша құралдарын іздеуде екенін атап өткен жөн.

Ұлттық валютаның құнсыздануынан бастап 2014 жылдың ақпан айында халықтың бір бөлігі валюта бағамының өзгеруін табыс тәсілі ретінде пайдалана бастады. Валюта операцияларының көлемі бағамның қатты ауытқуы кезеңінде күрт өсті (6-кестені қараңыз).

6-кесте. ҚР халқының шетел валютасымен операциялары

	Шетел валютасын сатып алу		Шетел валютасын сату		Бағам	
	USD	RUR	USD	RUR	USD	RUR
14 ақпан	729	2973	1854	4910	173	4,59
14 желт.	883	4685	4097	26656	182	3,31
15 тамыз	997	4767	1548	25042	258	3,1
15 желт.	746	3805	1668	12964	323	4,62
16 желт.	551	3858	910	10694	333	5,38
17 шілде	487	4738	903	12706	325	5,46
17 желт.	483	4004	902	13520	333	5,7

Дереккөз: Қазақстан Республикасы Ұлттық Банк деректері бойынша құрылды // <https://nationalbank.kz>

Валюта нарығынан басқа қазақстандықтар қор нарығында инвестициялауға қызығушылық танытуда. IPO қорытындысы бойынша екі ұлттық компания 76 мыңнан астам жеке тұлғаның қатысуына тартылды. Мемлекеттік қор менеджерлерінің бағалауы бойынша, екі компанияның IPO қорытындысы бойынша 41 миллиард теңгеден астам тартылды. Нәтижесінде, азаматтардың қор нарығына қатысуы тек халықтық IPO бағдарламасы арқылы 10 еседен астам өсті (<http://today.kz/news/ekonomika/2017-02-02/735341-schetnyij->

komitet-rezultaty-programmy-narodnoe-ipo-ne-dostignutyi/)

Алайда, халықтың едәуір бөлігі үшін инвестициялық ресурс ретінде жинақтарды пайдалану халықтың басым бөлігі үшін инвестициялық нарықтағы қылық мәдениетінің салыстырмалы төмендігінен және тиімді инвестициялық құралдардың болмауынан айтарлықтай қиын болып табылады.

Әлеуметтік сауалнамаға сәйкес респонденттердің тек 1,1%-ында ғана одан әрі сату үшін меншігінде бағалы қағаздар болды. Халық, қаржы өнімдері мен қызметтерін пайдалану кезінде қиындықтарға тап бола отырып, қаржы құралдарына салымдардың артықшылықтарын бағалай алмайды, жеке бюджеті мен инвестициялық салымдарын ұзақ мерзімді жоспарлауды жүзеге асырмайды.

Осылайша, өмір сүру деңгейі және белгілі бір қылықты таңдау айтарлықтай дәрежеде кірістерді бөлу және қайта бөлу сипатымен детерминацияланған. Нақты табыстарды қысқарту жағдайында азаматтарға жаңа шындықтарға бейімделуге тура келеді – нақты қажет тауарлармен және қызметтермен шектеле отырып, өз шығындарын қайта қарау, сондай-ақ табыстың жаңа көздерін іздеу. Сонымен бірге қоғамның қаржылық және әлеуметтік салаларының белсенді өзара іс-қимылын қамтамасыз ететін халықтың қаржылық мәдениеті мен қаржылық сауаттылығының деңгейін арттыру талап етіледі.

Жанна Каримова

*«Жастар» ғылыми-зерттеу орталығы директорының
орынбасары, әлеуметтану бойынша PhD*

ЗАМАНАУИ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЖАСТАРДЫҢ ӨМІРІНДЕГІ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан жастарының ғылым және білім салаларындағы жағдайы мен мүмкіндіктері 2017-2018 жылғы ресми статистикалық мәліметтер мен «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығында жүргізілген социологиялық зерттеулердің нәтижелеріне негізделіп талданған.

Түйін сөздер: жастар және білім, жастар және ғылым, орта, техникалық және кәсіби, жоғары және жоғарыдан кейінгі білім беру жүйесі, білім берудің қолжетімділігі.

Жанна Каримова

ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В ЖИЗНИ СОВРЕМЕННОЙ КАЗАХСТАНСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Аннотация. В статье на основе официальных статистических сведений и результатов социологических исследований, проведенных Научно-исследовательским центром «Молодежь» в 2017-2018 годы, представлен анализ состояния и перспектив молодежи в сфере образования и науки.

Ключевые слова: молодежь и образование, молодежь и наука, система среднего, технического и профессионального, высшего и послевузовского образования, доступность образования.

Zhanna Karimova

EDUCATION AND SCIENCE IN THE LIFE OF THE MODERN YOUTH OF KAZAKHSTAN

Abstract. Based on official statistical data and the results of sociological surveys conducted by the Scientific Research Center YOUTH in 2017-

2018, the article provides a comprehensive analysis of the state and opportunities of youth in Kazakhstan.

Keywords: *youth and education; youth and science; secondary, vocational and higher education system; accessibility of education*

Әлеуметтік жүйенің іргелі элементі ретінде білім беру отбасы институтымен қатар тұлғаны әлеуметтендіруде, оның әлеуметтік мәртебесін анықтауда, қоғамның әлеуметтік құрылымын жаңғыртып, дамытуда маңызды рөл атқарады.

Халықаралық қоғамдастық жастардың дамуында білім беру шешуші рөл ойнайтынын мойындайды. Жастардың білім алу құқықтарын іске асыру Тұрақты даму мақсаттарына (Millennium Development Goals) қол жеткізудің, жастар мүддесінде Дүниежүзілік іс-қимыл бағдарламасының (World Programme of Action for Youth, WPAU) міндеттерін іске асырудың, Дүниежүзілік экономикалық форумның Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі (The Global Competitiveness Index by the World Economic Forum) шеңберінде ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігінің жоғары деңгейінің маңызды шарты, БҰҰ Адами даму индексі (The Human Development Index, HDI), Жастарды дамытудың жаһандық индексі (Global Youth Development Index) шеңберінде жастарды дамытудың маңызды көрсеткіші болып табылады.

Қазақстанда білім беру саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыру Конституцияға, Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңына негізделеді және Қазақстан Республикасының ішкі саясатының басым бағыттарының бірі болып табылады. Мемлекеттік білім беру саясатын іске асырудың негізгі құралы – ел азаматтарының өмір бойы қолжетімді және сапалы білім алу құқықтары мен мүмкіндіктерін іске асырудың нақты тетіктерін ұсынатын Білім беруді және ғылымды дамытудың мемлекеттік бағдарламасы (БҒДМБ).

Орта білім

Мектеп әр адамның өміріндегі маңызды кезең болып табылады. Дәл осы кезеңде адамның жеке басы, адамгершілік құндылықтары мен ұстанымдары қалыптасады, оның белсенді азаматтық ұстанымының негізі қаланады.

Қазақстанда балалар мен жастарды орта біліммен қамту жоғары көрсеткіштермен сипатталады. 2017 жылы орта біліммен қамтудың

жалпы коэффициенті 105,94% құрады (1-кестені қараңыз).

Қазақстандағы орта білім беру ұйымдарының тармақталған желісі балалар мен жастардың әртүрлі білім қажеттіліктері мен мүдделерін қанағаттандыруға мүмкіндік береді. 2017 жылы елімізде 7 047 күндізгі мемлекеттік, 125 жеке меншік, 75 кешкі, 100 арнайы білім беру ұйымдары, басқа мемлекеттік органдарға қарасты 34 мектеп, 20 Назарбаев Зияткерлік мектебі, 4 республикалық, 8 халықаралық мектеп, әумесерлік мінез-құлқы бар балаларға арналған 7 мектеп, ерекше режимде ұстайтын балаларға арналған 1 мектеп және «НЗМ»ДББҰ 1 халықаралық мектеп-филиалы жұмыс істеді. 7 047 мектепте 2 972 319 адам білім алды.

1-кесте. Орта біліммен қамтудың жалпы коэффициенті*

пайызбен

Қазақстан Республикасы	2013 ж.	2014 ж.	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.
	103,47	103,55	103,78	105,76	105,94
<i>оның ішінде:</i>					
әйелдер	104,92	104,57	105,66	106,24	106,42
ерлер	102,10	102,57	101,98	105,30	105,48

* - Орта біліммен қамтудың жалпы коэффициенті негізгі орта және жалпы орта білім берудің бірінші сатысында (БХСЖ 2,3), сондай-ақ, жасына қарамастан, техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарында (БХСЖ 3) оқитын оқушылар санының 11-17 жастағы халықтың жалпы санына қатынасы ретінде айқындалады.

Қазақстанда орта білім беру жүйесі балалар мен жастардың білім берудегі тілдік қажеттіліктерін ескеруге мүмкіндік береді. Мәселен, 2017 жылы елде саны 1 323 339 адамнан тұратын 3 746 мектеп, орыс және қазақ тілінде оқытатын 2 037 мектеп (1 253 924 адам), орыс тілінде оқытатын 1 237 мектеп (378 614 адам), өзбек тілінде оқытатын 13 мектеп (9 119 адам), ұйғыр тілінде оқытатын 12 мектеп (6 053 адам) және тәжік тілінде оқытатын 2 мектеп (1 270 адам) болды. Сонымен қатар, жалпы білім беретін мектептердің 9 897 оқушысы «оралман» мәртебесіне ие. Олардың білім беру бағдарламаларына бейімделуіне жәрдемдесу мақсатында оларға қазақ және орыс тілдері бойынша факультативтік сабақтар ұсынылады.

Балалар мен жастардың денсаулық жағдайына қарамастан сапалы білім алуға құқықтары елдің күндізгі мемлекеттік жалпы білім беретін мектептерінде құрылатын инклюзивті білім беру үшін жасалған жағдайлардың арқасында ішінара іске асырылады. 2017

жылы 7 047 мектептің 3 873 мектебінде (55%) инклюзивті білім беруге жағдай жасалды, денсаулығы шектеулі балаларға арналған сыныптары бар 2 454 мектеп жұмыс істеді.

Орта білім беру ұйымдары желісін аумақтық бөлу ерекшеліктері және жергілікті атқарушы органдардың күш-жігері ауылдағы және моноқалалардағы балалар мен жастардың білім алу қажеттіліктерін іске асыруға мүмкіндік береді. 2017 жылы 7 047 мектептің ішінде 5 348-і ауылдық мектептер болды, онда 1 394 785 адам немесе елдегі жалпы білім беретін мектептер контингентінің 46,9%-ы білім алды. Халықты орта біліммен қамтуда маңызды рөл атқарады, олардың саны 2017 жылы 204 121 адаммен 2 944 бірлікті құрады. Мектептері жоқ ауылдық елді мекендерде балалар тегін тасымалдаумен немесе мектеп жанындағы интернаттардағы орындармен қамтамасыз етіледі. 2017 жылы 1 636 ауылдық елді мекенде мектеп жоқ болғандықтан, әдеттегі мектеп жасындағы 26 742 адам тасымалдауға және интернаттағы орындарға мұқтаж болды. Осы проблеманы шешу үшін ЖАО 22 819 оқушыны жақын мектепке дейін және кері қарай тегін жеткізу ұйымдастырды, 3 244 балаға мектеп жанындағы интернаттардан орын берді.

Жастардың сапалы және қолжетімді орта білім алу құқықтарын іске асыру үшін бірқатар маңызды аспектілер бойынша оң серпінге қарамастан, мемлекеттің мақсатты түрде күш салуын талап ететін бірқатар мәселелер бар. Олардың қатарында жалпы білім беретін мектептерде үш ауысымды оқытуды жою міндетін атап өткен абзал. 2017 жылы елімізде 130 мектеп есепке алынды, онда 18,3 мың адам үшінші ауысымда оқыды (2-кестені қараңыз). Авариялық техникалық жағдайдағы мектептерді жою бойынша жұмыстың аяқталуы да зор маңызға ие (2017 жылы 43 мектеп).

2-кесте. 1993-2017 жылдардағы күндізгі мемлекеттік жалпы білім беретін мектептердің желісі мен контингенті

	1993 ж.	1995 ж.	2001 ж.	2005 ж.	2010 ж.	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.
Контингент	12,1	13,8	25,2	20,7	12,61	11,5	18,6	18,3
Желі	84	99	24	112	84	87	127	130

Орта білім беру ұйымдарын материалдық-техникалық жарактандыру балалар мен жастарды оқыту мен тәрбиелеуде қолайлы жағдай жасау үшін маңызды шарт болып табылады. 2017 жылғы деректер бойынша күндізгі мемлекеттік жалпы білім беретін 7 047 мектептің 5 956-ында (84,5 %) спорт залдары болған, оның

663-і (11%) бейімделген ғимараттарда орналасқан. Күндізгі мемлекеттік жалпы білім беретін 648 мектепте өз кітапханасы болған жоқ. 2 663 (37,8 %) мектепте тек аулалық дәретханалар болған және олардың санының айтарлықтай қысқарғаны байқалмайды (2016 жылы 39,1%, 2015 жылы 40,5%).

Балалар мен жастар үшін қолжетімді қосымша білім беруді дамыту және жаппай қамтамасыз ету мәселесі назар аударуды қажет етеді. 2017 жылы Қазақстанда 1 287 қосымша білім беру ұйымы есепке алынды, онда 947 327 адам (31,1 %) білім алып, 31 011 педагог қызметкер жұмыс істеді. Олардың 14-і авариялық жағдайда болды, 217 және 164 қосымша білім беру ұйымы, сәйкесінше, күрделі және ағымдағы жөндеуді қажет етті. Қосымша білім алу сапасын жақсарту және оған жастардың қол жеткізуін кеңейту жастардың жан-жақты, шығармашылық, жоғары зияткерлік тұлғасын тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді іске асырудың маңызды шарты болып табылады.

Әсіресе, ауыл жастарының, әлеуметтік осал топтардан шыққандардың және қыздардың қосымша білім алуға қол жеткізуін кеңейту міндеті өте өзекті. 2017 жылы ауылдық жерде 440 (34,1 %) қосымша білім беру ұйымы болды. Жетім балалар, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар, денсаулығы бұзылған балалар қатарынан қосымша білім беруге 12 030 адам немесе мектептен тыс ұйымдардағы балалар мен жастардың жалпы санының 1,3%-ы тартылды. Қосымша білім беру ұйымдарының контингентінде ұл балалардың саны басым болды. Бұл көбінесе Оңтүстік Қазақстан (қазіргі Түркістан), Алматы, Шығыс Қазақстан облыстарына тән (*3-кестені қараңыз*). Типтік жастағы халық санының жынысы бойынша арақатынасы осы құбылысты толықтай түсіндіруге мүмкіндік бермейтінін атап өткен абзал.

3-кесте. Жынысы бойынша қосымша білім беру ұйымдарының контингенті, адам

Өңірлер	Қыздар	Ұлдар
Ақмола облысы	16 603	20 887
Ақтөбе облысы	29 149	29 741
Алматы облысы	23 046	33 193
Атырау облысы	14 894	21 677
Батыс Қазақстан облысы	34 753	34 555
Жамбыл облысы	34 895	41 110

Өңірлер	Қыздар	Ұлдар
Қарағанды облысы	41 927	43 998
Қостанай облысы	29 071	33 034
Қызылорда облысы	22 005	28 150
Маңғыстау облысы	19 041	21 637
Оңтүстік Қазақстан облысы	44 979	73 677
Павлодар облысы	27 551	32 472
Солтүстік Қазақстан облысы	20 521	22 469
Шығыс Қазақстан облысы	37 698	43 340
Астана қ.	14 406	16 255
Алматы қ.	20 590	20 003

Орта білім сапасы оқуды аяқтағаннан кейін жастардың өмірлік жоспарларын іске асыруда маңызды рөл атқарады. 2017 жылы жалпы білім беретін мектептерде 1127 414 адам 11-сыныпты тәмамдады, оның ішінде 76 509 (60,0 %) жоғары оқу орнына, 22 465 (17,6 %) – колледжге түсті, 11 041 (8,6 %) – жұмысқа орналасты, 4 158 (3,2 %) – елден тыс жерлерге кетті, 537 (0,4%) – әскерге шақырылды (4-кестені қараңыз). Мектеп бітірушілердің 5 243-і (4,1 %) оқуын жалғастыра алмады және жұмысқа орналаса алмады.

4-кесте. Жалпы білім беретін мектептердің 11 сынып бітірушілері туралы мәлімет

адам

Қазақстан Республикасы	Барлық түлектер	Колледжге оқуға түскені	Жоғары оқу орнына оқуға түскені	Жұмысқа орналасқаны	Елден тыс жерлерге кеткені	Жұмысқа орналаспағаны	Оқи алмайтыны	Әскерге шақырылғаны	Жұмысқа орналастыру туралы мәліметтер жоқ
	127 414	22 465	76 509	11 041	4 158	5 243	114	537	7 347

Білім алушылардың жеке білім жетістіктері – білім сапасының маңызды өлшемі. 2017 жылы күндізгі мемлекеттік жалпы білім

беретін мектептердің оқушылары контингентінде 523 853 және 1 215 058 адам, сәйкесінше, үздік және жақсы үлгерім көрсетті. 4 502 мектеп түлегіне «Алтын белгі» берілді. Отандық мектептердің оқушылары жыл сайын ұлттық және халықаралық деңгейдегі білімнің түрлі салаларында үздік академиялық жетістіктер көрсетеді. Беделді халықаралық олимпиада қорытындысы бойынша Қазақстан құрама командасы әлемде 10-шы орында. 2015 жылы TIMSS жаратылыстану-ғылыми пәндері бойынша оқушылардың жетістіктерін халықаралық салыстырмалы зерттеуге қатысқан Қазақстанның 8-сынып оқушылары Сингапур (597 балл), Жапония (571 балл), Англия (537 балл) оқушыларымен қатар үздік нәтижелерді (533 балл) көрсетті. Бұдан басқа, Қазақстан орта білім беретін ұйымдардан шығып қалған және екінші оқу жылына қалған оқушылардың саны аз елдердің қатарында (республика бойынша орташа мәні 2017 жылы – 0,03 %, ЭЫДҰ елдерінде 2016 жылы – 3,2 %).

Қазақстандық мектеп оқушыларының елеулі жетістіктеріне қарамастан, қала мен ауыл мектептері оқушыларының нәтижелеріндегі едәуір айырмашылықтар назар аударуды талап етеді. Мәселен, 2017 жылы ОЖСБ аясында 9-сынып оқушыларының оқу жетістіктерін мониторингілеу нәтижелері қалалық және ауылдық мектеп оқушыларының арасында, қалалық оқушылардың пайдасына, 7 балл айырмашылығын көрсетті. Мұндай айырмашылық орта білім беру жүйесінен шыққан кезде де сақталады: 2017 жылы қалалық және ауылдық мектеп бітірушілерінің ҰБТ нәтижесіндегі алшақтық 8,98 балдан асты.

Техникалық және кәсіптік білім беру

Техникалық және кәсіптік білім беру жүйесі жастардың қажетті кәсіби шеберлігі мен дағдыларын дамыту арқылы әлеуметтік ықпалдасуы мен бейімделуінде маңызды рөл атқарады.

Типтік жастағы жастарды техникалық және кәсіптік біліммен қамту 2017 жылы 17% құрады. Техникалық және кәсіптік білім берумен қамту көрсеткіштері орташа республикалық мәннен төмен көрсеткіштер Алматы (10,0 %), Оңтүстік Қазақстан (13,9 %), Солтүстік Қазақстан (14,4 %), Жамбыл (14,5 %) және Қызылорда (16,1 %) облыстарында байқалды (5-кестені қараңыз).

5-кесте. Өңірлер бөлінісінде 14-тен 24 жасқа дейінгі жастарды техникалық және кәсіптік біліммен қамту, %
01.01.2017 жылғы жағдай бойынша

№	Өңірлер	14-тен 24 жасқа дейінгі халық саны (адам)	ТЖКБ ұйымдарындағы 14-тен 24 жасқа дейінгі оқушылар саны (адам)	ТЖКБ қамту (%)
1	Ақмола облысы	106 457	19 875	18,7
2	Алматы облысы	285 330	28 631	10
3	Ақтөбе облысы	128 307	25 109	19,6
4	Атырау облысы	93 724	17 398	18,6
5	Шығыс Қазақстан облысы	181 983	32 556	17,9
6	Жамбыл облысы	178 652	25 816	14,5
7	Батыс Қазақстан облысы	948 37	18 348	19,3
8	Қарағанды облысы	196 872	36 335	18,5
9	Қызылорда облысы	130 700	21 026	16,1
10	Қостанай облысы	119 965	20 739	17,3
11	Маңғыстау облысы	101 646	19 123	18,8
12	Павлодар облысы	99 128	18 286	18,4
13	Солтүстік Қазақстан облысы	76 312	10 996	14,4
14	Оңтүстік Қазақстан облысы	511 893	71 127	13,9
15	Алматы қ.	256 660	66 224	25,8
16	Астана қ.	135 781	26 353	19,4
Қазақстан Республикасы		2 698 247	457 942	17,0

Дереккөз: ҚР БҒМ

Жастар көбінесе 9-сынып базасында (311,0 мың адам немесе 63,6%) техникалық және кәсіптік білім алуға кіріседі және көбінесе ТЖКБ мемлекеттік ұйымдарында оқиды (284,7 мың адам немесе 58%).

Жастар үшін техникалық және кәсіптік білім берудің қолжетімділігі ТЖКБ ұйымдарының кең желісімен қамтамасыз етіледі. 2017 жылы Қазақстанда 824 ТЖКБ ұйымы болды, оның ішінде 477 – мемлекеттік (57,9 %), 347 – жеке меншік (42,1%). ТЖКБ ұйымдарының желісін негізінен колледждер (454 мемлекеттік және 347 жеке) және аз дәрежеде мемлекеттік жоғары колледждер (21) мен училищелер (2) құрайды.

Кадрларды даярлауға арналған мемлекеттік тапсырысты іске асыру жастарға бюджеттік негізде техникалық және кәсіптік білім

алуға мүмкіндік береді. 2017 жылы ТжКБ ұйымдарының контингенті 489,2 мың адамды құрады. Оның ішінде мемлекеттік тапсырыс шеңберінде 263,3 мың адам білім алды, бұл ТжКБ ұйымдары контингентінің 53,8%-ын құрайды. 2017 жылы ТжКБ ұйымдарына 154,4 мың адам, оның ішінде мемлекеттік тапсырыс бойынша – 94,8 мың адам немесе 61,5 % қабылданды.

Кадрларды даярлауға арналған мемлекеттік әлеуметтік тапсырысты квоталау ауыл жастары үшін (квота 30%-ға), жетім балалар (квота 1%-ға), денсаулығы бойынша шектеулері бар жастар (квота 1%-ға), «оралман» мәртебесі бар жастар (квота 4%-ға) үшін ТжКБ қолжетімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, білім беру ұйымдарының ауылға (175) қарағанда, қалада (649) көбірек шоғырлануын сипаттайтын ТжКБ ұйымдарының желісін аумақтық бөлу мәселесі көңіл бөлуді талап етеді. Ауылдық елді мекендерде орналасқан колледждер ауыл шаруашылығы бейініне ие. 2017 жылы оларда 49 864 адам оқыды, оның ішінде ауыл шаруашылығы мамандықтары бойынша 36 836 адам білім алды.

ЕБҚ бар адамдар үшін техникалық және кәсіптік білімнің қолжетімділігі ТжКБ ұйымдарында инклюзивті білім беру үшін жағдай жасау есебінен қамтамасыз етіледі. 2017 жылы 824 ТжКБ ұйымының ішінде 206-да (25%) ЕБҚ бар тұлғалар үшін кедергісіз қол жеткізу құрылды.

Білім алушы жастардың тілдік қажеттіліктері қазақ, орыс тілінде оқытатын және аралас үлгідегі ТжКБ ұйымдарының желісімен іске асырылады. 2017 жылы 824 ТжКБ ұйымының 531-і орыс және қазақ тілдерінде, 223-і қазақ тілінде, 70-і орыс тілінде оқытуды ұсынды. 2017 жылы ТжКБ ұйымдары контингентінің жартысынан астамы қазақ тілінде оқыды (291,8 мың адам немесе 59,6 %).

Білім алушылардың қажеттіліктерін ескере отырып, ТжКБ ұйымдары оқытудың әртүрлі: күндізгі (803), сырттай (391) және кешкі (24) нысандарын ұсынады. ТжКБ ұйымдарының контингентін көбінесе күндізгі оқу нысанындағы (426,4 мың адам немесе 59,6 %) және аз дәрежеде – сырттай (59,6 мың адам немесе 12,2 %) және кешкі (3,2 мың адам немесе 0,6 %) оқу нысанындағы студенттер құрайды.

Еңбек нарығының техникалық және кәсіптік білімі бар мамандарға қажеттілігін ескере отырып, жастарға техникалық (191), ауыл шаруашылығы (175) бейініндегі колледждер және ТжКБ көп бейінді ұйымдары (258) базасында мамандықтардың (213) және біліктіліктің (693) кең спектрі бойынша оқыту ұсынылады. Орта

буын мамандықтары бойынша білім алушылардың үлесі (76,4 %) жұмысшы мамандықтары бойынша білім алатын студенттердің үлесімен (23,6%) салыстырғанда елеулі болып қала береді (6-кестені қараңыз).

6-кесте. Мамандықтар бойынша ТжКБ студенттерінің үлесі, %

	2014 ж.	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.
Жұмыс мамандықтары	18,5	19,4	19,6	23,6
Орта буын мамандары	81,5	80,6	80,4	76,4

Жастардың техникалық және кәсіптік білім алу құқықтарын іске асыруда нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы аясында ҚР БҒМ мен ҚР ЕХӘҚМ бірлесіп жүзеге асыратын «Баршаға арналған тегін ТжКБ» жобасының маңызы зор. 9 және 11-сынып түлектері, жетім балалар, өмірде қиын жағдайға тап болған жастар арасынан жобаға қатысушылар оқу ақысын төлеу, бір реттік ыстық тамақ, шәкіртақы және жол жүру түрінде мемлекеттік қолдаумен қамтамасыз етіледі. Жоба еліміздің 318 колледжінде іске асырылуда, оның 33-і жеке меншік колледж. Шалғай елді мекендерде жастарды қамту үшін бес облыста, атап айтқанда, Ақмола, Ақтөбе, Шығыс Қазақстан, Павлодар және Қостанай облысында мобильді оқыту курстары ұсынылады. 2017 жылы 21 мыңға жуық адам оқуға кірісті, олардың 13 595-і аз қамтылған, көп балалы отбасылардан шыққан, 589-ы жетім балалар, 1 541-і өткен жылдардағы мектеп түлектері және 5 575-і басқа санаттағы жастар.

Техникалық және кәсіптік білім беру сапасының негізгі индикаторы түлектердің жұмысқа орналасу көрсеткіштері болып табылады. 2017 жылы ТжКБ ұйымдарының түлектері 17 636 адамды құрады, оның ішінде 10 927 адам немесе 62,7% жұмысқа орналастырылды (7-кестені қараңыз).

ТжКБ ұйымдарының түлектерін жұмыспен қамтуға және еліміздің еңбек тапшы өңірлерінде еңбек нарығын қанықтыруға «Мәңгілік ел жастары – индустрияға» («Серпін») жобасы елеулі үлес қосты. Жобаның мақсаты қажетті мамандықтар бойынша оқыту арқылы жастарды еңбек күші мол өңірлерден еңбек күші тапшы өңірлерге қарай көшуге ынталандыру болып табылады. ТжКБ жүйесінде «Серпін» жобасы 7 өңірдің – Ақмола, Шығыс Қазақстан, Батыс Қазақстан, Қостанай, Қарағанды, Павлодар, Солтүстік

Қазақстан облыстарының 2 276 адам оқитын 37 ұйымында іске асырылуда. 2017 жылы түлектер саны 1 019 адамды құрады, оның ішінде 698 адам жұмысқа орналастырылды (65 %), 76 – жоғары оқу орындары мен колледждерде оқуын жалғастырып жатыр (8 %), 98 – ҚР Қарулы Күштері қатарында қызмет етеді (9 %), 34 – түрлі себептермен (денсаулық жағдайы бойынша, отбасының құруына байланысты және т.б.) тұрған өңірлеріне қайтып келді (4 %), 119 адам жұмысқа орналастырылды (10,6%).

7-кесте. 2017 жылы ТЖКБ ұйымдарының түлектерін жұмысқа орналастыру туралы мәліметтер, адам

№	ӨҢІРЛЕР	Түлектер саны	Жұмысқа орналастырылғаны	жоғары оқу орындарына түскені	техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарына түскені	әскери қызметке шақырылғаны	Қазақстан Республикасынан тыс жерлерге кеткені	декреттік демалыстағылары	Жұмысқа орналаспағандар
1	Оңтүстік Қазақстан облысы	17 636	10 927	405	474	147	9	323	5 351
2	Атырау облысы	4 041	1 959	557	119	115	12	71	1 208
3	Шығыс Қазақстан облысы	9 301	6 814	560	62	363	32	273	1 197
4	Алматы облысы	7 910	6 012	533	148	269	7	228	713
5	Ақмола облысы	4 961	3 448	575	49	401	47	146	295
6	Қостанай облысы	5 963	4 104	573	46	382	60	219	579
7	Ақтөбе облысы	6 009	4 213	432	34	249	23	256	802
8	Маңғыстау облысы	4 450	2 756	291	124	65	35	251	928
9	Жамбыл облысы	5 550	2 166	339	296	350	250	156	1 993
10	Астана қ.	6 535	5 020	500	11	182	24	86	712
11	Батыс Қазақстан облысы	4 848	3 043	355	102	264	10	167	907
12	Солтүстік Қазақстан облысы	2 994	2 028	195	71	303	49	111	237
13	Павлодар облысы	5 307	3 620	747	33	352	92	232	231
14	Қарағанды облысы	10 034	7 996	553	69	480	102	283	551
15	Алматы қ.	15 739	9 663	2 955	181	251	175	301	2 213
16	Қызылорда облысы	5 246	3 722	270	17	132	21	80	1 004

Дереккөз: ҚР БҒМ

«Баршаға арналған тегін ТЖКБ» және «Серпін» жобаларын іске асыру ТЖКБ ұйымдары контингентінің ұлғаюына ықпал етті. ТЖКБ

ұйымдарының контингенті соңғы 5 жылда алғаш рет өсу серпінін көрсетті, сонымен қатар жұмысшы мамандықтар мен орта буын мамандықтары бойынша кадрлар даярлауға мемлекеттік тапсырыс көлемі ұлғайды (8-кестені қараңыз).

8-кесте. 2013-2017 жылдары ТЖКБ ұйымдары контингентінің серпіні, мың адам

	2013 ж.	2014 ж.	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.
Контингент, мың адам	561 940	531 453	499 477	489 149	489 198
Мемлекеттік тапсырыс, %	43,5	46,3	48,5	50,1	53,8

Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім

Қазақстан Республикасының Конституциясы азаматтарға конкурстық негізде жоғары білім алуға кепілдік береді. Бұл құқық әлемнің 43 елінде ғана конституция жүзінде бекітілгенін атап өткен жөн.

2017-2018 оқу жылында Қазақстанда 122 ЖОО болды. 2017-2018 оқу жылының басында жоғары білім беру ұйымдарының контингенті 496 209 адамды құрады. Студент жастар көп шоғырланған өңірлердің қатарына Алматы қаласы (131 292 адам), Оңтүстік Қазақстан облысы (79 423 адам), Астана қаласы (52 369 адам) және Қарағанды қаласы (42 629 адам) жатады (9-кестені қараңыз).

9-кесте. 2017-2018 оқу жылындағы жоғары білім беру ұйымдары мен студенттердің саны туралы мәліметтер

	Дербес оқу орындарының саны, бірлік	Жоғары оқу орындарының контингенті, адам
Қазақстан Республикасы	122	496 209
Ақмола облысы	4	9 441
Ақтөбе облысы	6	21 829
Алматы облысы	3	9 342
Атырау облысы	3	12 046
Батыс Қазақстан облысы	4	31 392
Жамбыл облысы	3	20 874
Қарағанды облысы	9	42 629
Қостанай облысы	7	20 534
Қызылорда облысы	3	9 973

	Дербес оқу орындарының саны, бірлік	Жоғары оқу орындарының контингенті, адам
Маңғыстау облысы	2	5 167
Оңтүстік Қазақстан облысы	12	79 423
Павлодар облысы	4	14 537
Солтүстік Қазақстан облысы	2	6 027
Шығыс Қазақстан облысы	7	29 334
Астана қ.	13	52 369
Алматы қ.	40	131 292

Кадрларды даярлауға арналған мемлекеттік тапсырысты іске асыру жастарға конкурстық негізде тегін жоғары білім алуға мүмкіндік береді. 2017 жылы соңғы 5 жылдағы білім гранттарының рекордтық саны бөлінді (бакалавриат – 37 932, магистратура – 10 004, PhD докторантура – 1 285). 2017-2018 жылы мемлекеттік білім гранттары аясында еліміздің жоғары оқу орындарында 138 378 адам немесе ЖОО контингентінің 28,9%-ы білім алды. Қалған 352 769 адам ЖОО-да білім беру қызметтерін ақылы негізде алды.

Кадрларды даярлауға арналған мемлекеттік әлеуметтік тапсырысты квоталау ауыл жастары, жетім балалар, денсаулығы бойынша шектеулері бар, «оралман» мәртебесі бар жастар үшін жоғары білімнің қолжетімділігін арттыруға мүмкіндік береді. 2017-2018 оқу жылында жоғары оқу орындарына квота бойынша оқуға 16 901 адам немесе оқуға қабылданғандардың жалпы санының 12,3 %-ы қабылданды: 14 973 адам (88,6%), ҚР азаматтары болып табылмайтын, ұлты қазақ 941 адам, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған 640 адам, 18 жастан асқан I және II топтағы мүгедектігі бар 175 адам, бала кезінен 159 мүгедек және соғысқа қатысушылар мен соғыс мүгедектеріне жеңілдіктер мен кепілдіктер бойынша теңестірілген 13 адам. Қабылданып жатқан шараларға қарамастан, жоғары білім алуға тең қолжетімділік бойынша ерекше білім беру қажеттіліктері бар жастар осал топқа жатады.

Ақылы негізде жоғары білім алуға қолжетімділікті кеңейту мақсатында жастардың ҰБТ-ны қайта тапсыру және шекті деңгейден өтпеген тұлғалар үшін «шартты түрде қабылдау» мүмкіндігі берілген. 2017 жылы осы мүмкіндікті 5 177 мектеп түлегі пайдаланды, 462 адам «шартты түрде қабылданды».

Жастарға жоғары білім беру деңгейінде қазақ, орыс, ағылшын

және басқа тілдерде оқу мүмкіндігі беріледі. 2017-2018 оқу жылында қазақ тілінде оқитын студенттер саны 318 896 адамды немесе жоғары оқу орындары контингентінің 64,3%-ын құрады. Қалғандары орыс тілінде (158 267 адам немесе 31,9 %), ағылшын тілінде (18 659 адам немесе 3,8 %), неміс тілінде (34 адам) және басқа тілдерде оқыды.

Жоғарыбілім беру жүйесінің сапасы мен тиімділігі мониторингінің негізгі құралы студенттердің ОЖСБ-ы болып табылады. 2017 жылы тестілеуге еліміздің 104 ЖОО-нан 101 мамандық бойынша 42 592 студент қатысты. Республика бойынша орташа балл мүмкін болатын 100 баллдан 81,25 баллды құрады. 50 баллдан төмен жинаған студенттер саны 6 173 адамды құрады (14,5%). 50 баллдан төмен (4 142 адам) жинаған, қазақ тілінде оқитын студенттер саны орыс тілінде оқитын студенттер санынан 2 есе асып түскенін атап өткен жөн (2 031 адам).

Жоғары білім беру жүйесінің тартымдылығы көп жағдайда оның интернационаландыру деңгейімен айқындалады. 2017 жылы шетелдік студенттердің ең көп саны АҚШ-та – 1 миллионнан астам шетелдік студенттер немесе олардың жалпы санының 24%-ы, Ұлыбританияда – 11% және Қытайда – 10% байқалды. Қазақстанда 2017 жылы шетелдік студенттер саны 13 898 адамды немесе жоғары оқу орындары контингентінің 2,8%-ын құрады. Оның ішінде 7 828 адам – ТМД елдерінен келгендер және 6 070 адам – алыс шет ел азаматтары. ТМД елдерінен келген шетелдік студенттердің арасында Өзбекстан (3 683 адам), Түрікменстан (1 320 адам), Ресей (1 075 адам) және Қырғызстан (1 026 адам) азаматтары басым. Алыс шетелдерден келген шетелдік студенттер контингенті көбінесе Үндістан (3 290 адам), Қытай (1 290 адам), Ауғанстан (506 адам), Моңғолия (439 адам) және Түркия (236 адам) азаматтарынан тұрады.

Жоғары оқу орындарын материалдық-техникалық жабдықтау, олардың дамуы үшін қажетті дамыған инфрақұрылымның болуы, жастардың денсаулығын қолдау ЖОО-да оқытудың маңызды шарты болып табылады. 2017 жылы Қазақстанда 17 354 студент жатақханамен қамтылмаған (20,3 %). Жатақханаға ең үлкен қажеттілік көбінесе басқа қаладан келген студенттердің үлкен ағыны есебінен Астана (32,6 %) мен Алматы (16,5%) қалаларында байқалды. Студенттердің спорттық секциялар қызметімен қамтылуы 55,8% немесе 278,6 мың адамды құрады. Қазақстандағы жоғары оқу орындарының басым бөлігінде 78,8 млн. дананы қамтитын кітапхана қорымен меншікті кітапханалары бар.

2017 жылы еліміздің жоғары оқу орындары 127 084 маманды

дайындап шығарды. Мамандардың ең көп саны мынадай бағыттар бойынша байқалады: «Білім беру» (36 085 адам немесе 28,4%), «Техникалық ғылымдар және технологиялар» (26 316 адам немесе 20,7 %) және «Әлеуметтік ғылымдар, экономика және бизнес» (21 225 адам немесе 16,7 %).

2017 жылы жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жүйесінде магистратура, резидентура және PhD докторантура бағдарламалары бойынша білім алушылар санының өскені байқалады. 2017-2018 жылы магистранттар саны 34 609 адамды құрады. Оның ішінде 19 431 адам ғылыми-педагогикалық бағыт бойынша, 15 178 адам бейіндік магистратура бағыты бойынша білім алды. Докторанттардың саны да артып, 2017 жылы 3 603 адамды құрады. Оның ішінде көпшілігі (3 490 адам) PhD докторантура шеңберінде, қалған 113 адам бейіндік докторантура аясында оқыды.

Магистранттар контингентінде ғылыми-педагогикалық кадрларды даярлауға арналған мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс шеңберінде білім алады. 2017-2018 жылы 16 565 адам немесе контингенттің 47,8%-ы бюджеттік негізде оқыды.

2017-2018 оқу жылында магистрлер мен PhD докторларын дайындап шығару артты. Магистратура деңгейінде бітірушілер 18 268 адамды құрады, оның 99,7 %-ы оқуды магистрлік диссертацияны қорғаумен аяқтады. Докторантура деңгейінде 741 түлек бітіріп шықты, оның ішінде оқуды 249 адам немесе 34,5%-ы диссертация қорғаумен аяқтады. Бұл жағдай жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жүйесінде PhD докторларын дайындауға қойылатын жоғары талаптарға негізделген.

Жастардың білім сапасына қанағаттануы

Жастар үшін жасына байланысты сапалы және қолжетімді білім алу қажеттілігі зор маңызға ие. «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығының социологиялық зерттеулері (face-to-face интервью әдісімен 2000 респонденттен алынған республикалық сауалнама) шеңберінде жастардың алған немесе алып жатқан біліміне қанағаттануы бірнеше тәсілмен өлшенді. Бірінші жағдайда респонденттерге білім сапасын 5 баллдық шкала бойынша бағалау ұсынылды. Бұл жағдайда 35,2% – алып жатқан/алған білім сапасын 5 баллға; 42,3% – 4 баллға; 15% – 3 баллға; 4% – 2 баллға және 1,6% – 1 баллға бағалады. Сонымен қатар, респонденттерге: «Сіз алған немесе алып жатқан білім сапасына қаншалықты қанағаттанасыз?» деген сұраққа жауап

беру ұсынылды. Алынған мәліметтерге сәйкес, жалпы сауалнама алынған жастардың 81,7%-ы өз біліміне қанағаттанады екен (жауап нұсқаларының жиынтығы «Толығымен қанағаттанамын» және «Көбірек қанағаттанамын»). Респонденттердің 30%-ы алған немесе алып жатқан білім сапасына толық қанағаттанатынын білдірді. 14 пен 29 жас аралығындағы жастардың 15,5%-ы білім сапасына көңілі толмайтын болып шықты.

Жастардың негізгі үш жас тобы (14-18 жас, 19-23 жас және 24-28 жас) бөлінісінде мынадай үрдіс байқалады: жасы үлкен болған сайын, респонденттер бағалауға өте сыни көзбен қарайды. Қала жастары білім сапасына қанағаттанушылықты (83,4%) ауыл жастарынан (79,6%) көбірек көрсетеді. Жастардың пікірінше, білім беру саласындағы аса өзекті мәселелерге оқытудың жоғары құны (31,7%), білікті кадрлардың жетіспеушілігі (27,0%), оқу орындарының жеткіліксіз қаржыландыру (20,1 %) және соның салдарынан нашар техникалық жарақтандыру және қазіргі заманғы оқулықтардың тапшылығы (19,9%) жатады.

Ғылымдағы жастар: болашағы және бастамалары

Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері бойынша Қазақстан Республикасында 2017 жылы 386 ұйым ғылыми зерттеулермен және әзірлемелермен айналысқан, бұл өткен жылға қарағанда 3 бірлікке артық (2016 жылы – 383 ұйым). Еліміздің негізгі ғылыми орталығы Алматы қаласы болып табылады. Мұнда ҒЗТКЖ жүзеге асыратын ұйымдардың ең көп саны шоғырланған (10-кестені қараңыз).

10-кесте. 2014-2017 жылдары ҒЗТКЖ жүзеге асырған ұйымдардың саны

Өңірлер	2014 ж.	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.
Қазақстан Республикасы	392	390	383	386
Ақмола облысы	11	11	9	11
Ақтөбе облысы	14	14	14	16
Алматы облысы	13	11	10	11
Атырау облысы	9	10	11	10
Батыс Қазақстан облысы	9	7	8	8
Жамбыл облысы	11	11	11	11

Өңірлер	2014 ж.	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.
Қарағанды облысы	31	32	33	29
Қостанай облысы	13	14	13	14
Қызылорда облысы	6	8	10	8
Маңғыстау облысы	7	5	7	6
Оңтүстік Қазақстан облысы	17	19	19	19
Павлодар облысы	11	9	10	11
Солтүстік Қазақстан облысы	3	4	5	5
Шығыс Қазақстан облысы	30	30	35	34
Астана қ.	59	53	55	62
Алматы қ.	148	152	133	131

Дереккөз: ҚР ҰЭМ СК

Ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды жүзеге асырған қызметкерлер саны 2017 жылы 22 081 адамды құрады. Жас ғалымдар (35 жасқа дейін) ғылыми кадрлар құрамының 30%-ын құрады. Жаратылыстану ғылымдары, инженерлік әзірлемелер және технологиялар саласында ғалымдардың едәуір саны байқалды.

Ғалымдардың ең көп саны 25-34 жас тобына тиесілі, оның үлесі 26% құрайды. Соңғы жылдары жалпы контингенттегі ғалымдардың осы жас топтарының саны мен үлесі біркелкі артып келеді. 2013 жылы осы жас тобындағы қызметкерлердің азайғанына қарамастан, оның жалпы контингенттегі үлесі соңғы алты жылда (26,4 %) ең жоғарғы мәнге жетті (11-кестені қараңыз).

11-кесте. Жасы бойынша ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерді орындаған қызметкерлер санын бөлу

Жыл	Барлығы	Оның ішінде жасы:						
		25 жасқа дейін	26-34 жас	%	35-44 жас	45-54 жас	55-64 жас	65 жас және одан жоғары
2012	20 404	2 648	5 114	25,1	3 749	3 941	3 437	1 515
2013	23 712	2 818	5 770	24,3	4 735	4 520	3 958	1 911
2014	25 793	2 912	6 535	25,3	5 175	4 734	4 267	2 170
2015	24 735	2 636	6 372	25,8	5 257	4 546	3 889	2 035
2016	22 985	2 211	5 956	25,9	5 099	4 233	3 592	1 894

Жыл	Барлығы	Оның ішінде жасы:						
		25 жасқа дейін	26-34 жас	%	35-44 жас	45-54 жас	55-64 жас	65 жас және одан жоғары
2017	22 081	1 909	5 824	26,4	4 937	3 871	3 469	2 071

Дереккөз: ҚР ҰЭМ СК

2017 жылы еліміздегі ЖОО мен ҒЗИ-да 25 жасқа дейінгі және 26-34 жас аралығындағы 5 915 зерттеуші маман есепке алынды. Олардың ішінде әйелдердің үлесі 52,8% (3 124 адам) құрады. Әйелдердің үлесі PhD докторлары (56.2% немесе 144 адам) мен бейіні бойынша докторлар (69,2% немесе 9 адам) санында 26-34 жас аралығындағы топта басым. Жас ерлер мен әйелдер арасында кандидат пен ғылым докторларының арақатынасы басқаша екенін атап өткен жөн. 26-34 жас тобындағы ғылым кандидаттары қатарында әйелдердің үлесі – 45,8% (114 адам), ғылым докторлары арасында – 23,5 % (8 адам) (12-кестені қараңыз).

12-кесте. 2017 жылы жасы бойынша ҒЗТҚЖ-ны жүзеге асырған қызметкерлердің санын бөлу

	Барлығы	Оның ішінде, жасы:									
		25 жасқа дейін	25-34 жас	оның ішінде		оның ішінде	оның ішінде	45-54 жас	55-64 жас	оның ішінде	
				25-28 жас	35-44 жас					35 жас	55-62 жас
Есепті жылдың соңында ҒЗТҚЖ-ны жүзеге асырған қызметкерлер саны, барлығы	22 081	1 909	5 824	2 304	4 937	1 083	3 871	3 469	2 192	2 071	
оның ішінде зерттеуші-мамандар	17 205	1 180	4 735	1 865	3 869	909	2 961	2 698	1 627	1 762	
оның ішінде әйелдер	8 991	603	2 521	1 007	2 203	477	1 793	1 304	723	567	
оның ішінде ғылыми және академиялық дәрежесі бар	11 290	377	2 938	1 026	2 650	1 001	2 096	1 846	1 627	1 383	
бейіні бойынша доктор	354	-	13	-	57	4	66	133	42	85	
оның ішінде әйелдер	141	-	9	-	26	1	33	54	29	19	
философия докторы (PhD)	589	-	256	72	250	37	59	17	8	7	

	Барлығы	Оның ішінде, жасы:									
		25 жасқа дейін	25-34 жас	оның ішінде		35-44 жас	оның ішінде		55-64 жас	оның ішінде	65 жас және одан жоғары
				25-28 жас	35 жас		45-54 жас	55-62 жас			
оның ішінде әйелдер	316	-	144	37	127	17	37	5	2	3	
ғылым докторы	1 818	-	34	-	177	32	358	587	366	662	
оның ішінде әйелдер	648	-	8	-	59	21	196	233	116	152	
ғылым кандидаты	4 541	1	249	47	1 265	239	1 369	1 030	539	627	
оның ішінде әйелдер	2 446	-	114	22	757	151	843	497	234	235	
магистр	3 988	376	2 386	907	901	192	244	79	25	2	
оның ішінде әйелдер	2 421	226	1 386	508	587	111	48	57	21	1	

Дереккөз: ҚР ҰЭМ СК

Ғылыми-зерттеу қызметімен айналысатын PhD философия докторларының саны біртіндеп өсуде. 2017 жылы 35 жасқа дейінгі 255 PhD докторы ғылыми қызметпен айналысты. Жас ғалымдар санының өсуіне PhD докторантура шеңберінде ғылыми кадрларды даярлауға арналған мемлекеттік тапсырыс көлемінің және талантты жастарды ғылыми қызметке тарту мақсатында уәкілетті орган қабылдайтын шаралардың артуы оң ықпал етті. Қабылданған шаралардың арқасында болашақта жас ғалымдардың саны, олардың ғылыми өнімділігі мен ұтқырлығы артады деп күтілуде.

2018 жылы Дүниежүзілік банк пен ҚР Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің қолдауымен Қазақстанда «Постдокторанттардың (PhD) зерттеулері мен тренингтерін қолдауға арналған гранттар» бағдарламасы басталды. Бағдарлама шетелдік ғалымдармен бірлескен зерттеулерді 12 айға дейінгі мерзімге қаржыландыруды көздейді. Шетелде бірлескен зерттеулер тәжірибесін алған ғалымдар кейіннен туған елде жүргізілетін зерттеулердің сапасын айтарлықтай жақсартады деп күтілуде.

Дүниежүзілік Банктің «Өнімді инновацияларды ынталандыру» жобасы шеңберінде «Қазақстан университеттерінде технологиялар трансферті кеңсесінің әлеуетін арттыру» компоненті бойынша қазақстандық ғалымдарды ағылшын тіліне оқытуды ұйымдастыру көзделген. Оқыту 2018 жылдың қараша айында басталып, бір жарым жылға созылады. Жақын болашақта ағылшын тілін оқытумен 5 мыңға жуық ғалым қамтылады. Оқыту қорытындысы

бойынша қазақстандық, оның ішінде жас ғалымдардың ағылшын тілі дағдыларын жақсарту көзделеді.

Ғалымдарға Web of Science, Science Direct және Scopus платформаларына қол жеткізу, сондай-ақ осы базалармен индекстелетін журналдарға ғылыми мақалаларды ағылшын тілінде беруді үйрету ұсынылады. Мұндай жарияланымдардың саны, әсіресе, жаратылыстану ғылымдары саласында жыл сайын артып келеді.

Жас ғылыми кадрларды даярлау процесіне Назарбаев Университетінің құрылуы да маңызды инвестиция болды. Оның студенттері мен профессорлық-оқытушылық құрамы бүгінде ғылым саласында елеулі жетістіктерді көрсетіп отыр.

Тұжырымдар

1. Қазақстанда балалар мен жастарды орта біліммен қамту жоғары көрсеткіштермен сипатталады. Қазақстандағы орта білім беру ұйымдарының тармақталған желісі балалар мен жастардың әртүрлі білім қажеттіліктері мен мүдделерін қанағаттандыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, жалпы білім беретін мектептердің барлығында бірдей инклюзивті білім беру үшін жағдай жасалмаған, бұл ерекше білім беру қажеттілігі бар балалар мен жастардың мүдделерін толықтай ескеруге мүмкіндік бермейді. Материалдық-техникалық жарақтандыру, кәсіптік педагогикалық кадрлармен қамтамасыз ету деңгейіндегі айырмашылықтар, сондай-ақ ел қалаларында жекелеген пәндерді тереңдетіп оқытатын орта білім беру ұйымдарының жоғары шоғырлануы ОЖСБ мен ҰБТ нәтижелері бойынша тіркелетін ауылдық және қалалық мектептер оқушыларының академиялық үлгерім көрсеткіштеріндегі алшақтықты қысқартуға ықпал етпейді.

2. Қосымша білім беру саласында ауыл жастарының, әлеуметтік жағынан осал топтардан шыққандардың және қыздардың қосымша білім алуға қол жеткізуін кеңейту міндеті өзекті болып қала береді. Елімізде жетім балаларды, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды, денсаулығы бұзылған балаларды қосымша білім беруге тартудың өте төмен көрсеткіштері байқалады.

3. Типтік жастағы жастарды техникалық және кәсіптік біліммен қамту деңгейі төмен. Техникалық және кәсіптік білім берумен қамту көрсеткіштері (17 %) елдің жұмысшы кәсіптері иелеріне жоғары сұраныс байқалатын басым аграрлық өңірлерінде – Алматы (10,0 %), Оңтүстік Қазақстан (13,9 %), Солтүстік Қазақстан (14,4 %), Жамбыл (14,5 %) және Қызылорда (16,1 %) облыстарында орташа республикалық мәннен төмен. Бұл жағдай ауылға

(175) қарағанда, қаладағы білім беру ұйымдарының жоғары шоғырлануын сипаттайтын (649) ТжКБ ұйымдары желісінің аумақтық бөлінуіндегі сәйкессіздікпен күрделене түседі.

4. Жоғары білім алуға тең қолжетімділік бойынша ЕБҚ бар студенттер ең осал топқа жатады. 2017 жылы қабылдау квотасы бойынша оқитын студенттердің үлесі ЖОО студенттерінің жалпы контингентінің 13%-ын құрады (64 654 адам).

5. Қазақстанда жоғары білімді интернационалдандыру дәрежесі мардымсыз. 2017 жылы шетелдік студенттердің ең көп саны белгіленген (тисінше, әлемдегі олардың жалпы санынан 24%, 11% және 10%) АҚШ-тан, Ұлыбританиядан және Қытайдан айырмашылығы, Қазақстанда 2017 жылы шетелдік студенттердің саны 13 898 адамды немесе жоғары оқу орындары контингентінің 2,8%-ын құрады.

7. 2017 жылы жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жүйесінде магистратура, резидентура және PhD докторантура бағдарламалары бойынша білім алушылар санының өскені байқалады. Сонымен бірге, 2017-2018 оқу жылы докторантура деңгейінде 741 түлек бітіріп шықты, оның ішінде оқуды 249 адам немесе 34,5%-ы диссертация қорғаумен аяқтады. Бұл жағдай жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жүйесінде PhD докторларын дайындауға қойылатын жоғары талаптарға негізделген.

8. Жастардың үштен бірінен астамы алған/алып жатқан білім сапасын жоғары бағалайды. Бұл ретте, жас өскен сайын бағалауға деген сыни көзқарас пайда бола бастайды. Осылайша, респонденттің жасы үлкен болған сайын, оның білім сапасына қатысты бағалары өте қиын болады. Ересек жастағы жастар білім сапасына аса қанағаттанбайды. Бұл жағдай одан әрі зерттеуді қажет етеді.

9. Ғылыми-зерттеу қызметімен айналысатын PhD философия докторларының саны біртіндеп өсуде. 2017 жылы 35 жасқа дейінгі 255 PhD докторы ғылыми қызметпен айналысты. Әйелдердің үлесі PhD докторлары (56.2% немесе 144 адам) мен бейіні бойынша докторлар (69,2% немесе 9 адам) санында 26-34 жас аралығындағы топта басым. Сонымен қатар, ғылым кандидаттары мен докторлары санында гендерлік теңсіздік байқалады: 26-34 жас тобындағы ғылым кандидаттары қатарында әйелдердің үлесі – 45,8% (114 адам), ғылым докторлары арасында – 23,5 % (8 адам).

Ұсынымдар:

1. Әлеуметтік осал санаттағы, ауылдық жерлердегі балалар

мен жастарға және қыз балаларға қосымша білім беруге кеңінен қол жеткізуді қамтамасыз ету мақсатында қосымша білім беру ұйымдарының желісін кеңейту үшін жағдай жасау, субсидиялау арқылы жоғарыда аталған жастар топтарына қосымша білім беру қызметтеріне қол жеткізуді кеңейту немесе мемлекеттік-жеке меншік әріптестік тетіктерін дамыту мүмкіндігін қарастыру қажет. Жастардың «reer-to-reer» (теңге тең) қағидаты бойынша әлеуметтік осал санаттардағы жастарға қосымша білім беру (ағылшын тілін үйрену, IT-дағдыларды дамыту, көшбасшылық және т.б. бойынша) қызметтерін көрсетуді көздейтін жастар бастамаларын қолдау жастардың әлеуметтік осал санаттарын қосымша білім беруге тартудың тиімді тетігі бола алады. «Жас Ұлан» ББЖҰ-ның Open English жобасы осындай бастаманың сәтті үлгісі болып табылады. Жастардың мұндай бастамаларын қолдау Азаматтық бастамаларды қолдау орталығының, Ұлттық кәсіпкерлер палатасының, ұлттық компаниялардың қызметі, Дүниежүзілік банк пен Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Zhas Project жобасы шеңберінде жүзеге асырылуы мүмкін.

2. Жұмыс мамандықтарын дәріптеуге және жалпы ТЖКБ ұйымдарының контингентін ұлғайтуға бағытталған мемлекеттік бағдарламалар мен жобаларды одан әрі іске асырудың маңызы зор.

3. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдар үшін білім алуға қолжетімділікті арттыру мақсатында жаппай инклюзивті білім беру үшін жағдай жасап, инклюзивті мәдениетті қалыптастыру қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасындағы білім беру жүйесінің жағдайы мен дамуы туралы ұлттық баяндама (2017 жылдың қорытындысы бойынша): Е. Нурланов, М. Аманғазы, Г. Ноғайбаева, А. Ахметжанова, Г. Карбаева, М. Даулиев, Е. Коротких, Д. Абдрашева, М. Шакенова, А. Дуйсенғали, Н. Касымбекова. – Астана: «АТО» АҚ, 2018. – 434 б. ISBN 978-601-7904-08-1
2. Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінің статистикасы. Астана: Ақпараттық-талдау орталығы» АҚ. – Астана, 2018. – 336 б.
3. «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығының әлеуметтік зерттеулерінің нәтижелері (2018 жылдың 2 жартыжылдығы) www.eljastary.kz
4. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің статистикалық деректері <http://stat.gov.kz>

Ольга Калдыбаева¹, Гүлжан Сұлтабаева²,
Ермұхамбет Қамзолдаев³

¹ «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығының Әлеуметтік зерттеулер және болжау басқармасының бастығы

² «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығының Әлеуметтік зерттеулер және болжау басқармасының бас сарапшысы

³ Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының магистранты

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЖАСТАРЫ ОРТАСЫНДАҒЫ ДІНИ АХУАЛ

Аңдатпа. Мақала жас қазақстандықтардың діни ахуалына талдау жасауға арналады. «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығы жүргізген әлеуметтік зерттеулердің нәтижелеріне сүйене отырып, діни ахуалдың осындай өлшемдері қаралады: жастардың діни тұрғыдағы динамикасы, діни деңгейі, діни әлеуметтену агенттері, діни мерекелердің маңыздылығы, Қазақстан жастарының діни әдебиеттерге қызығушылық таныту деңгейі. Бұл айнымалыларды талдау жас кескінінде, этникалық тұрғыда және жастардың тұрғылықты жері контекстінде жүзеге асырылады.

Түйін сөздер: жастар, дін, діни сенім, бірлік, діни әлеуметтену, діни мерекелер.

Ольга Калдыбаева, Гүлжан Сұлтабаева, Ермұхамбет
Камзолдаев

РЕЛИГИОЗНАЯ СИТУАЦИЯ В МОЛОДЕЖНОЙ СРЕДЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. Статья посвящена анализу религиозной ситуации в среде молодых казахстанцев. Опираясь на имеющиеся данные социологических исследований, проведенных Научно-исследовательским центром «Молодежь», рассматриваются такие измерения религиозной ситуации как: динамика религиозности молодежи, уровень религиозности, конфессиональное самоопределение, агенты религиозной социализации, значимость

религиозных праздников, степень заинтересованности молодежи Казахстана в религиозной литературе. Анализ перечисленных переменных проводится в разрезе возраста, этнической принадлежности и региона проживания молодежи.

Ключевые слова: молодежь, религия, религиозность, идентичность, религиозная социализация, религиозные праздники.

Olga Kaldybayeva, Guljan Sultabayeva, Ermukhambet Kamzoldaev

RELIGIOUS SITUATION IN THE YOUTH SURROUNDING OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The article is devoted to the analysis of the religious situation among young people in Kazakhstan. Based on available data from sociological studies conducted by the Scientific Research Center “Youth”, such dimensions of the religious situation are considered: dynamics of religiosity of young people, level of religiosity, confessional self-determination, agents of religious socialization, significance of religious holidays, degree of interest of young people of Kazakhstan in religious literature. The analysis of these variables is carried out in the context of age, ethnicity and region of residence of young people.

Keywords: youth, religion, religiosity, identity, religious socialization, religious holidays.

Қазіргі Қазақстанда соңғы жылдары байқалып отырған діни жаңғыру қазіргі заманғы әлеуметтік процестердің ажырамас бөлігі болып табылады. Қазіргі уақытта дін қазақстандық қоғам дамуының кейбір бағыттарын анықтай бастады, оның барысында өзінің саяси, экономикалық, мәдени-менталдық үрдістері бар әртүрлі әлеуметтік топтар қазақстандық қоғамның өзгеруіне және оның одан әрі дамуына елеулі әсер етеді.

Жоғары әлеуетке ие неғұрлым серпінді әлеуметтік топтардың бірі - жастар. Қазіргі Қазақстанда жастар ортасындағы діншілдік нысаны мен мазмұны жағынан бірдей емес. Жас қазақстандықтардың діни жораларын орындау кезіндегі белсенділік деңгейі көбінесе әлеуметтік-демографиялық және өңірлік ерекшеліктермен: жастардың жас санатымен, этникалық тиістілігімен, білім деңгейімен, тұрғылықты жерімен (қала немесе ауыл),

шыққан өңірімен сипатталады. Сонымен қатар, діни сенім мазмұнындағы айырмашылықтар, атап айтқанда, конфессияаралық айырмашылықтар, сондай-ақ дәстүрлі діндер мен дәстүрлі емес діни ағымдарды ұстанушылар арасында айырмашылықтар бар.

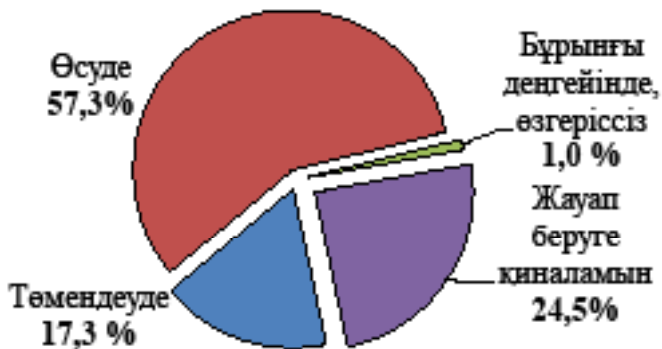
Қазіргі қазақстандық жастардың діншілдік сипатын зерттеу қажеттілігі діни жаңғыру процесі мен оның одан әрі даму бағыттарын түсіндіру қажеттілігімен ғана байланысып қоймайды. Жас азаматтардың діни бірегейлігінің қалыптасу процесін зерттеу мәселесі бүгінгі таңда еліміздің ұлттық қауіпсіздігінің маңызды мәселесі ретінде көрініс тауып отыр, өйткені негізгі нысаналы аудиториясы жастар болып табылатын дәстүрлі емес діни ағымдар қоғамның дәстүрлі ұстанымдарын (дәстүрлі отбасылық құндылықтарды, жеке еркіндік құндылықтарын, гендерлік теңдікті, басқа діндерге қатысты төзімділікті) бұзуға, сондай-ақ қоғамдық тәртіп пен мемлекеттік құрылысты өзгертуге бағытталған жойқын сипатқа ие.

Мақалада «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығы 2017-2018 жылдары жүргізген әлеуметтік зерттеулердің нәтижелерін талдау ұсынылған. Жаппай әлеуметтік сауалнамалар еліміздің барлық өңірлерінде 14-28 жас аралығындағы жастар арасында репрезентативтік іріктеу бойынша 2000 адамға жүргізілді.

Қазақстан жастары арасында ең кіші жастардың санасындағы діндарлық сипатының өзгеру үрдістері

Жастар ортасындағы діни ахуал өлшемдерінің бірі жастардың діни салада болып жатқан процестерді субъективті қабылдауы болып табылады.

2018 жылы жүргізілген әлеуметтік зерттеу нәтижелері еліміздегі жастардың жартысынан астамы (57,3 %) соңғы 3-5 жылда жастардың діндарлығы артты деп санайтынын көрсетеді. Сауалнама алынғандардың 17,3 %-ы бұған қарама-қарсы пікірді ұстанады, 1%-ға жуығы жастардың діни деңгейінде ешқандай өзгеріс байқамаған көрінеді. Жастардың төрттен бір бөлігі (24,5 %) осы сұраққа жауап беруге қиналғанына, діни мәселелерге деген қызығушылығының төмендігіне және ахуалды талдауға еш ниетінің жоқтығына назар аударған абзал (*1-сурет*). Бұл ретте, респонденттер өздерінің шынайы ойын білдіргісі келмей, әдейі тіс жармағанын да ескеру керек. Бұл бірінші кезекте мемлекеттік мекемелер мен ұйымдарда жұмыс істейтін жастарға қатысты.

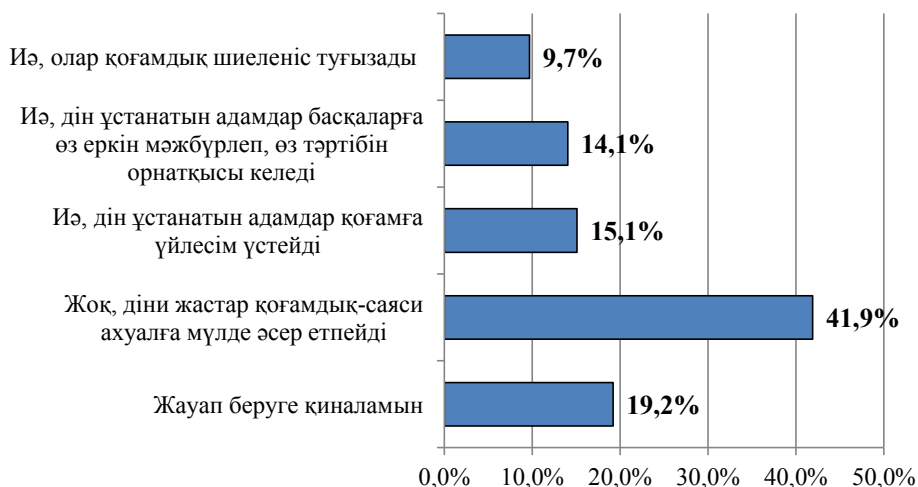
1-сурет. «Сіздің ойыңызша, соңғы үш-бес жылда Қазақстан жастарының діни деңгейі төмендеді ме, әлде артты ма?» деген сұраққа жауаптарды бөлу (%)

Атырау (81,2 %), Ақтөбе (76,5 %) және Оңтүстік Қазақстан (76,1 %) облыстарында ел өңірлеріндегі жастар арасында діни деңгейдің артқаны туралы пікір тіркелді – осы облыстардың барлығы бойынша жастар арасында діни фактордың күшеюіне сенімді жастардың үлесі төрттен үштен асады. Жастардың діни деңгейі соңғы жылдары төмендеп бара жатқан өңірлерге Қостанай (31,9%), Шығыс Қазақстан (30,1 %) және Ақмола (28,9 %) облыстары жатады.

Осы орайда, жастар арасында діни деңгейдің өскені туралы пікір негізінен қазақтарға тән (қазақтардың 61,7%-ы осы пікірді ұстанады), басқа этностардың (қазақтар мен орыстардан басқа) жастары арасында бұл пікірді 55,1%-ы ұстанады, орыс жастары арасында бұл көрсеткіш 42,8%-ға тең.

Жас ерекшелігі бойынша корреляцияларды талдау жастар ортасында діни факторды күшейгені туралы пікірдің маңызы респонденттердің жасы ұлғайған сайын артатынын көрсетеді. Мәселен, 14 жастан 18 жасқа дейінгі жастардың 51,4%-ы, 19 жастан 23 жасқа дейінгі жастардың 58,3%-ы осы пікірде болса, ересек жас тобындағылардың 60,6%-ы осындай ұстанымды ұстанады.

Жастар ортасындағы діндарлық деңгейін зерттеу шеңберіндегі міндеттердің бірі жастар тұратын аймақтардағы жалпы қоғамдық-саяси ахуалға діндарлықтың әсерін бағалауды өлшеу болып табылады. Бұл мәселеге қатысты пікірлер тең бөлінді, дәлірек айтқанда, жастардың 38,9%-ы өңірдегі жалпы ахуалға жастардың діни деңгейі әсер ететінін мойындайды, 41,9%-ы діндар жастар қоғамдық-саяси ахуалға мүлде әсер етпейді деп санайды (2-сурет).

2-сурет. «Діни жастар сіздің аймағыңыздағы қоғамдық-саяси ахуалға әсер ете ме? деген сұраққа жауаптарды бөлу (%)»

Діни жастардың аймақтағы қоғамдық-саяси ахуалға әсері елеулі деп санайтын жастардың 38,9%-ынан 23,8%-ы осы әсерді теріс деп мойындайтынына (қоғамдық шиеленістің пайда болуы, өз еркін қалғандарға мәжбүрлеу), 15,1%-ы оның қоғамға үйлесім үстей алатынын айта келе, оның оң әсерін мойындайтынына назар аударған абзал. Діни жастар қоғамдық шиеленіс туғыза алады деп есептейтін жастардың ең көп пайызы Батыс Қазақстан облысында тұрады (облыстың сауалнама алынған барлық жастарының 38,6%-ы).

Діни жастар қоғамдық-саяси ахуалға еш әсер етпейді деген көзқарас, негізінен, орыс жастарына тән – осы этностың сауалнама алынған өкілдерінің жартысынан астамы осындай көзқараста (53,5 %). Мұндай пікірді ұстанатын қазақ жастары – 39,7 %, басқа этностар – 37,1%. Осы мәселе бойынша жынысы, жасы және басқа да әлеуметтік-демографиялық белгілері бойынша пікірлерде елеулі айырмашылықтар анықталған жоқ.

Қазақстан жастарының діни деңгейі

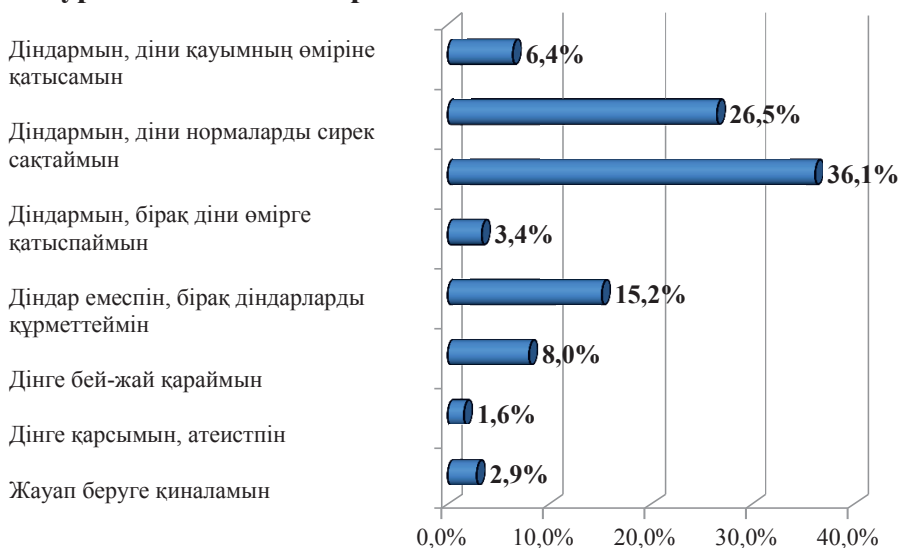
Жеке діндарлық деңгейін зерттеу осы саладағы істің ағымдағы жағдайын ғана емес, сонымен қатар жастар дінінің одан әрі өсу әлеуетін анықтауға мүмкіндік береді.

Жүргізілген сауалнама нәтижелері жас қазақстандықтардың діни деңгейі орташа деп сипатталатынын көрсетеді, жалпы алғанда жас респонденттердің 69%-ы өздерін діндар деп атады. Діндарлардың

қатарына үш санат кіретініне назар аудару керек: діни қауымның өміріне қатысатын белсенді діндарлар (6,4%); діни нормаларды сирек сақтайтын және діни орындарға мереке күндері баратын діндарлар (26,5 %); үшінші санат – діни өмірге қатыспайтын діндарлар (36,1 %).

Біз өз дінінің барлық парыз-міндеттерін орындайтын белсенді діндарлардың саны 10%-дан аспайтынын көріп отырмыз. Бұл діндарлардың қалған екі санаты қоғамның қоғамдық-саяси өміріне мүлде әсер етпейтінін білдірмейді. Алайда, олардың қоғамға әсері бірінші топтағы діндарларға қарағанда әлдеқайда аз екенін мойындау керек (3-сурет).

3-сурет. «Өзіңді діндар адаммын деп санайсыз ба?» деген

сұраққа жауаптарды бөлу, (%)

Қазақстан жастарының дінге деген қарым-қатынасының басым түрі - өз өмірі мен отбасы өмірінің шегінен шықпайтын діни сенім болып табылады. Саны жағынан ең көп діндарлардың екінші және үшінші санатының, осы қатарға жататын жастардың діни деңгейі өмірінің шамасына қарай айқындалады, мәселен, діни жораларды орындау барынша қарқынды болатын маңызды діни мерекелерде, негізгі отбасылық оқиғалар күндерінде діни деңгейі жоғары болады. Жастардың 28,1%-ы өздерін дінсіздердің қатарына жатқызды, әйтсе де бұл топ біркелкі емес. Дінсіздер тобының ішіндегі ең үлкен бөлігін құдайға сенбейтін, бірақ сенетіндерді құрметтейтіндер

(15,2%) құрайды, 8%-ы өздерін дінге бей-жай қарайтындардың санатына, 3,4%-ы құдайға сенбейтін, бірақ кейде діни орындарға қызық үшін немесе серік болып баратындарға жатқызады, 1,6%-ы дінге сенбейтін атеисттер деп атады.

Егер белсенді діндарлардың, яғни дінге сенетін, діни парыз-міндеттерді сақтайтын және діни қауымның өміріне қатысатын жастардың санатын талдауға тоқталатын болсақ, мұндай жастардың басым бөлігі Маңғыстау облысында (16,0%), Астана қаласында (12,8 %) және Қарағанды облысында (12,4%) тұратынын көреміз. Өздерін дінсіздер санатына жатқызған жастардың басым бөлігі Шығыс Қазақстан облысында тұрады (74,3 %). Одан кейін Қызылорда (48,4 %) және Атырау (43,5 %) облыстары көш бастап тұр.

Егер этностар бойынша деректерге талдау жүргізетін болсақ, жоғарыда сөз еткен белсенді сенушілердің үлесі үш этностық санатта аса қатты өзгешеленбейтінін көреміз - мұндайлар қазақтар арасында - 6,3 %, орыстар арасында - 6,1 %, басқалары - 7,5%. Өзін сенушілерге (барлық үш санатты қоса алғанда) және сенбейтіндерге (төрт санатты қоса алғанда) жатқызатындардың жалпы санын салыстырған кезде айтарлықтай айырмашылықтар байқалады. Қазақтар арасында өзін діндар деп атайтындардың жалпы саны 70%-дан асады, басқа этностар жастарында бұл көрсеткіш одан да жоғары – 74,2 %. Орыстар ең төменгі мәнді көрсетеді - олардың арасында сенушілердің үлесі 55%-дан сәл ғана асады. Орыс жастарының жеке діни деңгейінің аз болуы екі факторға байланысты деуге болады. Бір жағынан, орыс жастарының құндылықтары бұрынғыдан басқаша. Орыс халқының урбандалу деңгейі басқа этностарға қарағанда жоғары. Екіншіден, дін қоғамның барлық деңгейінде көпшілік діни ретінде жарияланатын және басқалардан әлдеқайда белсенді насихатталатын қазақтарға қарағанда, орыстардың православиелік христиандығы қоғамдық кеңістікте ислам діни сияқты аса белсенді емес (*1-кесте*).

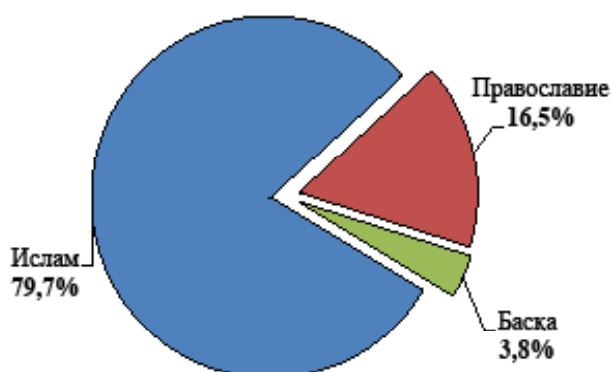
1-кесте. «Өзіңді діндар адаммын деп санайсыз ба?» деген сұраққа жауаптарды бөлу, (этностар бөлінісінде, %)

	Қазақтар	Орыстар	Басқалар
Мен - діндар адаммын, діни қауымның өміріне қатысамын, діни қағидаларды ұстанамын	6,3	6,1	7,5

	Қазақтар	Орыстар	Басқалар
Мен - діндар адаммын, бірақ діни қағидаларды сирек сақтаймын және діни орындарға да тек мереке күндері барамын	26,9	19,5	34,1
Мен - діндар адаммын, бірақ діни өмірге қатыспаймын	38,5	29,9	32,6
Мен - діндар емеспін, бірақ кейде діни орындарға қызық үшін немесе біреулерге серік болып барып тұрамын	2,7	4,5	4,9
Мен діндар емеспін, бірақ діндарларды құрметтеймін	14,6	22,2	7,9
Мен дінге бей-жай қараймын	7,1	11,2	8,2
Мен дінге қарсымын, атеистпін	1,0	2,4	3,7
Жауап беруге қиналамын	2,9	4,0	1,1

Өзін діндар адам ретінде анықтау мәселесінде жынысы, жасы және басқа да әлеуметтік-демографиялық параметрлері бойынша елеулі айырмашылықтар болған жоқ.

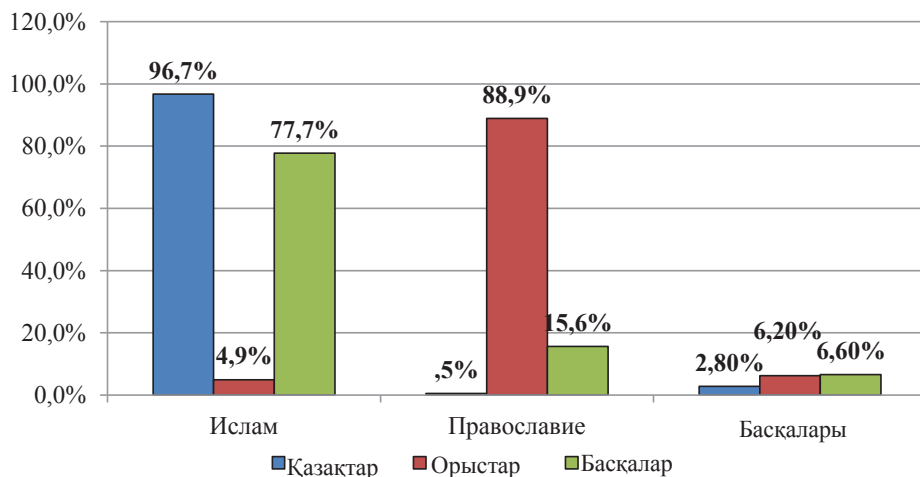
Әлеуметтік сауалнама барысында өздерін белгілі бір діни конфессияға жатқыза білген 1 446 адамның 79,7%-ын мұсылмандар, 16,5 %-ын православтар құрайды, сауалнамада ұсынылған қалған конфессиялардың саны 1%-дан аспады (4-сурет).

4-сурет. «Өзіңізді қандай дінге немесе конфессияға жатқызатыныңызды көрсетіңіз?», (%) деген сұраққа жауаптарды бөлу

Этностар бөлінісіндегі корреляцияларды талдау этностың діни тиесілілік деңгейін белгілеуге мүмкіндік береді. Дәстүрлі қоғамдарда тығыз байланысты этникалық және діни құрамдар қазіргі заман жағдайында алшақтай бастайды, нәтижесінде бір дінді дәстүрлі ұстанатын жекелеген адамдар немесе топтар діни конверсия жасап, басқа діни жүйенің идеяларын ұстана бастайды деп саналады. Діни конверсияға көбінесе өз жасына байланысты ерекше психологиялық және әлеуметтік ерекшеліктері бар жастар бейім.

Жалпы алғанда, біз қазіргі Қазақстандағы дін мен этностың өзара байланыстылығы өз маңызын сақтап қалғанын көріп отырмыз. Деректер бойынша, қазақ жастарының 96,7%-ы исламға, орыстардың 88,9%-ы православиеге жатады. Алайда, болашақта күшейе түсетін айқын діни конверсия фактілері бар. Қазақтардың 1,5%-ға жуығы қазақтар үшін дәстүрлі емес діни бағыттағы (христиандық, иудаизм және т.б.) ұстанушылармыз деп жауап берді. Сонымен қатар, орыс халқының 5%-ы өздерін исламға жатқызатынын көріп отырмыз (5-сурет). Сондай-ақ, дәстүрлі емес діни ағымдардың экспансиясы саясатына түзетулер енгізуді атап өткен жөн. Мысал үшін «Свидетели Иеговы» ДҰ Алматы, Астана қалаларында және еліміздің оңтүстік облыстарында қазақ тіліндегі контентті шығару, қазақ тілді діндарлар тобын құру арқылы титулдық ұлт өкілдеріне әсерін орта есеппен алғанда 20%-ға ұлғайтты.

5-сурет. «Өзіңізді қандай дінге немесе конфессияға жатқызатыныңызды көрсетіңіз?», (этностар бөлінісінде, %) деген сұраққа жауаптарды бөлу

Діни әлеуметтенудің негізгі агенттері

Конфессиялық өзін-өзі анықтау туралы мәселе діни тәжірибені бір ұрпақтан екіншісіне тарату тетіктері туралы мәселемен тығыз байланысты. Көп жағдайда діни тиесілілік адамға, оның ата-анасының тиесілігіне сәйкес, автоматты түрде беріледі. Сонымен қатар, бірқатар діндерде «дінге дейінгі» жағдайдан діни қауым мүшесі жағдайына ауысуды тежейтін арнайы рәсімдер жоқ. Ең бастысы, бұл исламға қатысты. Исламға тиесілілік көп жағдайда өмірге келген бетте анықталады. Өзін мұсылман немесе православ деп атайтын адам «Дінге сенесіз бе?» деген сұраққа жоқ деп жауап беретін жағдайды жиі байқауға болады. Бұл діни тиесілілік этникалық тиесіліліктің бұлтартпас жалғасы дегенді білдіреді, яғни, егер сен қазақ болсаң, сәйкесінше мұсылмансың, орыс болсаң – православсың. Бұл ретте, өзін белгілі бір діни конфессияға нақты жатқызу Құдайға сенбейтін, тіпті атеизмді ұстанатын жеке адамның санасында қатар жүруі мүмкін.

Егер белгілі бір діни конфессияға тиесілілік жалпыға бірдей болса (қоғамның автоматты түрде тіркеуі арқылы), онда «сенемін» мен «сенбеймін» арасындағы ұстанымды таңдау бізге діни әлеуметтену агенттерінің – әлеуметтік институттардың, адамның діни қарым-қатынасына белсенді қатысатын адам топтарының немесе жеке тұлғалардың ықпалына тікелей байланысты.

«Жастар» ҒЗО-ның зерттеулері аясында бір мезгілде жастарды дінге тарту тетіктері болуы мүмкін діни қарым-қатынастың негізгі агенттерін анықтау мақсатында: ***«Сіздің діни нанымдарыңызға, сіздің таңдауыңызға – діндар немесе дінсіз болуға кім немесе не көбірек ықпал етті?»*** деген сауалнама сұрағы қойылды.

Таңдауға ұсынылған бес жауаптың ішіндегі ең танымал (қалғандардан үлкен айырмашылығы бар) жауап: «Жақын ортаның ықпалы (туыстары, достары, көршілері). Бұл жауапты сауалнама алынғандардың жартысынан астамы (56,2%) таңдады. Адамның діни өзін-өзі билеуіне, ең алдымен, отбасы – ата-анасы, жұбайы көп әсер ететіні белгілі. Алайда, басқа жас топтарына қарағанда, жастар үшін өмірлік стратегияны таңдауда құрдастары мен достары сияқты референттік топ маңызды рөл атқарады (*б-сурет*). Сыртқы немесе «сәнді» діндарлар деп аталатындарды да атап өту қажет. Бұл тек діншілдік атрибуттары бар (сыртқы түрі, лексикон), ұтымды жағдайлардың (ерекше материалдық шығынсыз үйлену мүмкіндігі, жыныстық қажеттіліктерді тегін іске асыру, қылмыстық жауапкершіліктен жалтару немесе түзеу мекемелерінде

«жеңілдіктер» алу, материалдық игіліктер алу, шетелде оқу және т. б.) діни ықпалына түскен жандар.

6-сурет. «Сіздің діни нанымдарыңызға, сіздің таңдауыңызға – діндар немесе дінсіз болуға кім немесе не көбірек ықпал етті?» деген сұраққа жауаптарды бөлу (%)

Барлық ұсынылған жауаптардың нұсқалары 10%-дан аспады, бірақ бұл да елеулі болды. Мәселен, діни деңгейдің қалыптасуында арнайы әдебиет пен Интернет-ресурстардың шешуші рөлін жастардың 7%-ы мойындайды, сұралғандардың 6,1%-ы үшін діни қарым-қатынас өмірдегі маңызды оқиғамен, көбінесе жағымсыз тәртіппен (қайғылы жағдай, жақын адам мен т.б.) байланысты.

Іс жүзінде әрбір 24-ші жас (4,1 %) өзінің діни әлеуметтену үдерісіне молдамен, дін қызметшісімен, миссионермен, басқа діни қызметшілермен жеке әңгімелердің әсерін мойындайды. Жастардың 1,5 %-ы олардың діни нанымдарының қалыптасуына қоғамдағы діншілдікке деген сәнді үрдістер әсер етті деп санайды.

Конфессиялық тиесілілік бөлінісіндегі корреляцияларды талдау діни көзқарасты қалыптастыруда алғашқы ортаның рөлін іріктелген барлық діни бағыттардың ізбасарлары мойындайтынын көрсетеді. Алайда, жаңа діни бағыттардың мүшелері үшін алғашқы орта, сондай-ақ діни БАҚ (арнайы әдебиет және интернет-ресурстар) та тең дәрежеде маңызды екеніне назар аудару қажет. ЖДҚ ізбасарларының 25%-ы бұл дереккөздің жоғары маңызын орташа 12 %-дан жоғары

бағалайды, дәстүрлі мұсылмандар арасында бұл көрсеткіш 7,3%-ға, православтар арасында 4,1%-ға тең.

Өзін белгілі бір діни конфессияға жатқыза алмағандардың арасында, әртүрлі конфессиялардың діни дәстүрлерін біріктіретіндіктен, діни әдебиет пен интернеттің зор маңызын мойындайтындардың үлесі айтарлықтай жоғары екенін айта кету керек – 23,1 % (орташа мәні 12 %-ға тең екенін еске саламыз) (2-кесте).

2-кесте. «Сіздің діни нанымдарыңызға, сіздің таңдауыңызға – діндар немесе дінсіз болуға кім немесе не көбірек ықпал етті?» деген сұраққа жауаптарды бөлу (% , конфессия бөлінісінде)

	Дәстүрлі ислам	Православие	Католицизм	Протестантизм	Иудаизм	Жаңа діни бағыттар	Әртүрлі конфессиялардың діни дәстүрлерін біріктіру
Жақын ортаның әсері (туыстары, достары, көршілері)	59,7	57,2	28,6	62,5	50,0	25,0	38,5
Арнайы әдебиеттерді, Интернет-ресурстарды зерттеу	7,3	4,1	7,1	0,0	0,0	25,0	23,1
Молдамен, дін қызметшісімен, миссионермен, басқа діни қызметшілермен әңгімелесу	4,5	1,5	7,1	31,3	0,0	6,3	7,7
Өмірдегі маңызды оқиға (мысалы, қайғылы жағдай, жақын адамның қайтыс болуы және т. б.)	5,6	6,3	28,6	0,0	0,0	12,5	7,7
Қоғамдағы діни деңгейге сәнді үрдістердің әсері	1,3	1,5	7,1	0,0	25,0	12,5	0,0
Білмеймін, ойланyp көрмедім, бұл туралы ойламадым	20,9	24,8	14,3	6,3	25,0	6,3	15,4

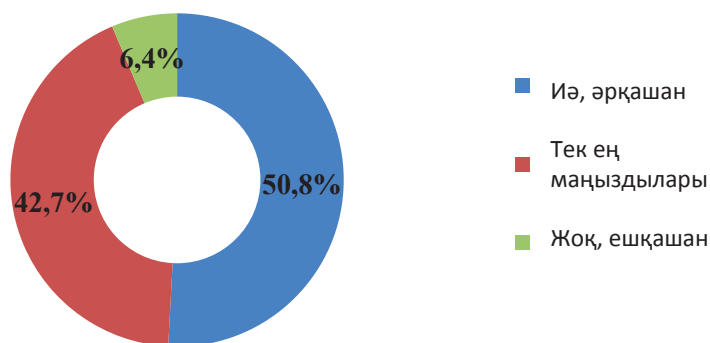
Өңірлік деректерді талдау діни деңгейінің қалыптасуында діни әдебиет пен интернет-ресурстар маңызды рөл атқарған

жастардың ең көп саны Ақтөбе (28,4%), Қызылорда (22,5 %) және Маңғыстау (19,2 %) облыстарында тұратынын, орташа мәні 8,1%-ды құрайтынын көрсетеді. Молдамен, дін қызметшісімен, миссионермен, басқа діни қызметшілермен әңгімелесу Ақтөбе және Атырау облыстарының жастары үшін зор маңызға ие (орташа мәні 4,4% болғанда тиісінше 11,8% және 7,5 %).

Қазақстан жастары үшін діни мерекелердің маңызы

Жоғарыда қарастырылған діндарлықтың аспектілері негізінен діни сананың санатына жатқызылды. Егер жастардың діни деңгейінің практикалық жағы (діни мінез-құлқ) туралы айтатын болсақ, ең алдымен, діни жораларды орындаудың қарқындылығына назар аудару керек.

Діндарлардың діни мінез-құлқының негізін құрайтын діни жоралардың негізгі бөлігі діни мереке күндері болып табылады. Жастар мен олардың отбасыларының өмірінде діни мерекелердің маңызын анықтау мақсатында сауалнамаға: *«Сіздің отбасыңызда діни мерекелер тойланады ма (мысалы, Ораза-айт, Пасха және т. б.)?»* деген сұрақ енгізілді.

7-сурет. «Сіздің отбасыңызда діни мерекелер тойланады ма (мысалы, Ораза-айт, Пасха және т. б.)?» деген сұраққа жауаптарды бөлу (%)

Алынған деректерге сәйкес, жастар басым отбасыларда («Иә, әрқашан» деп жауап бергендер мен «Ең маңыздыларын ғана» деп жауап бергендердің ішінде 93,4%) діни мерекелерді атап өтеді, бұл ретте 50%-ы бұл мерекелерді үнемі атап өтетінін айтты. Егер бұл көрсеткішті жалпы салт-дәстүрлерді орындау деңгейімен салыстырсақ, онда біз маңызды діни күндерді мерекелеу еліміздің

жастары үшін күнделікті діни жораларды орындауға карағанда әлдеқайда үлкен маңызға ие екенін көреміз. Тек әрбір 15-ші жас адам өзінің отбасында діни мерекелерді ешқашан атап өтпейтінін айтты (7-сурет).

Діни мерекелерді тойлаудың ең жоғары көрсеткіші дәстүрлі мұсылман өкілдерінің арасында (оларды әрдайым тойлайтындардың 58%-ы) белгіленеді. Егер оларға ең маңызды діни мерекелерді атап өтетіндерді қоссақ, онда бұл көрсеткіш 96,2%-ды құрайды. Православиелік қауым арасында өз конфессиясының діни мерекелерін әрдайым атап өтетіндердің үлесі 38,3%-ды құрайды, тек ең маңыздысын ғана атап өтетіндерді қамтитын жиынтық көрсеткіш 93,4%-ға тең.

Өзін белгілі бір дінге жатқызбайтын және ешқандай дінді ұстанбайтынын мәлімдеген жастардың арасында 16,7%-ы діни мерекелерді атап өтетіні, тағы 52,1%-ы тек ең маңызды мерекелерді тойлайтыны қызық. Бұл жастардың (басқа жас тобындағылар да бар) басым бөлігінің діни мерекелерді тойлауы, ең алдымен, діни құрауыш мүлдем болмаса да, өз этносының салт-дәстүрлерін орындайтынын көрсетеді (3-кесте).

3-кесте. «Сіздің отбасыңызда діни мерекелер тойланады ма (мысалы, Ораза-айт, Пасха және т. б.)?» деген сұраққа жауаптарды бөлу (% , конфессиялар бөлінісінде)

	Дәстүрлі ислам	Православие	Католицизм	Протестантизм	Иудаизм	Жаңа діни бағыттар	Әртүрлі конфессиялардың діни дәстүрлерін біріктіру	Ешқандай дінді ұстанбаймын
Иә, әрқашан	58,0	38,3	35,7	6,3	0,0	6,3	46,2	16,7
Тек ең маңыздылары	38,2	55,1	57,1	81,3	25,0	56,3	53,8	52,1
Жоқ, ешқашан	3,8	6,6	0,0	12,5	75,0	31,3	0,0	31,3

Қазақстан жастарының діни әдебиеттерге қызығушылық таныту деңгейі

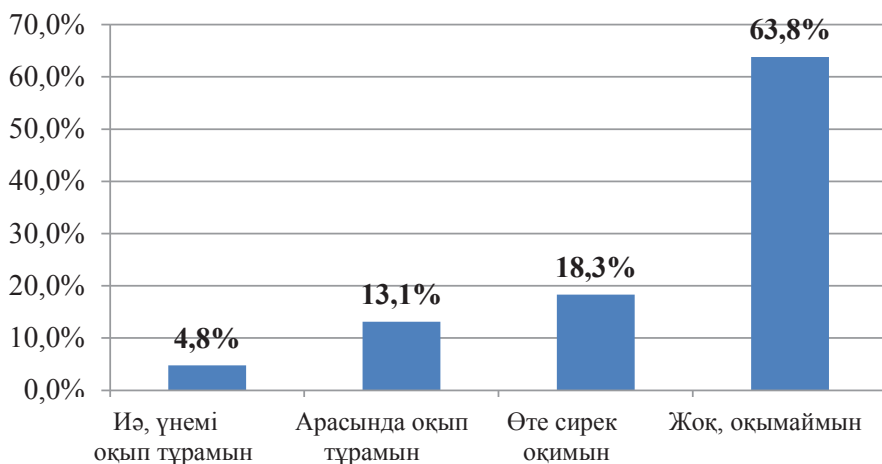
Діни мінез-құлыққа дін туралы ақпарат іздеу, ол туралы жаңа білім алу кіреді. Көбінесе бұл көптеген жастар үшін діни қарым-қатынас арнасына, әрі діндар адам ретінде қалыптасудың қайнар

көзіне айналатын діни әдебиет оқу арқылы жүзеге асады.

Жалпы алғанда, діни әдебиетті шартты түрде діни тақырыптағы зайырлы әдебиетке және тікелей діни әдебиетке бөлуге болады. Діни әдебиетке ең алдымен Киелі кітаптар (Құран, Библия, басқалар), теологиялық материалдар, түсіндірмелі сипаттағы әдебиеттер (кітаптар, журналдар, брошюралар), насихат әдебиеті кіреді. Діни тақырыптағы зайырлы әдебиет түрлі діндердің тарихы туралы мәліметтерді, дінтану материалдарын, әлеуметтік зерттеулер деректерін, дін туралы заңнамадан үзінділерді және т. б. қамтитын тарихи әдебиетті білдіреді.

Осы зерттеу аясында діни әдебиет ұғымына екі түсінік енгізілді.

Сауалнаманың: **«Сіз діни әдебиет оқисыз ба? Қаншалықты жиі оқисыз?»** деген сауалнама сұрағына жастардың 63,8 %-ы ешқашан діни материалдарды оқымаймыз деп жауап берді. Діни әдебиетті оқитындардың қалған 36,2 %-ы былайша бөлінді: жастардың 13,1 %-ы діни әдебиетті уақытының ыңғайына қарай оқиды, 18,3%-ы өте сирек оқиды, тек 4,8%-ы (яғни әрбір 20-шы жас қазақстандық) діни әдебиетті үнемі оқиды (8-сурет).

8-сурет. «Сіз діни әдебиет оқисыз ба? Қаншалықты жиі оқисыз?» деген сұраққа жауаптарды бөлу, (%)

Конфессиялар бойынша корреляцияларды талдау діни әдебиетті үнемі оқитын жастардың ең көп пайызы дәстүрлі емес діни ұйымдардың ізбасарлары арасында (31,3% орташа мәнде 6,6%) тіркелгендігін көрсетеді. Дәстүрлі мұсылмандардың арасында бұл көрсеткіш 5,2%-ды, православтар арасында 2%-ды құрайды.

Сонымен қатар, діни әдебиетті ешқашан оқымайтын жастардың ең аз саны ЖДҚ және католицизм мүшелері арасында (50%-дан), одан әрі протестантизм (56,3%), дәстүрлі ислам (59,9%) жолын ұстанатындар арасында тіркелгенін көреміз. Діни әдебиетке мүлдем жүгінбейтіндердің ең үлкен пайызы православиелік жастар арасында байқалады – жастардың төрттен үшінен астамы (75,2 %) дін жөніндегі материалдарды оқымайды, бұл Қазақстандағы православиелік жастардың секуляризациясының жоғары деңгейін көрсетеді (4-кесте).

4-кесте. «Сіз діни әдебиет оқисыз ба? Қаншалықты жиі оқисыз?» деген сұраққа жауаптарды бөлу, (% , конфессиялар бөлінісінде)

	Дәстүрлі ислам	Православие	Католицизм	Протестантизм	Иудаизм	Жаңа діни бағыттар	Әртүрлі конфессиялардың діни дәстүрлерін біріктіру	Ешқандай дінді ұстанбаймын
Иә, үнемі оқимын	5,2	2,0	7,1	6,3	0,0	31,3	0,0	1,0
Арасында оқып тұрамын	14,4	8,9	28,6	25,0	25,0	18,8	23,1	6,3
Өте сирек оқимын	20,5	13,9	14,3	12,5	50,0	0,0	7,7	7,3
Жоқ, оқымаймын	59,9	75,2	50,0	56,3	25,0	50,0	69,2	85,4

Өңірлік деректерді талдау көрсеткендей, діни әдебиетке жүгінудің ең көп көрсеткішін Жамбыл (9%), Қызылорда (9%) және Маңғыстау (12%) облыстарының жастары көрсетеді – барлық үш облыста діни әдебиетті тұрақты оқитын жастардың үлесі (белсенді діндарлар болып табылатын) осы көрсеткіш бойынша орташа мәннен (4,4%) екі есе артық.

Жастар оқитын діни әдебиеттің қалай қолға түсетіні, жастардың өз бетінше дін туралы материалдарды іздейтіндігі немесе діни ұйымдардың мүшелері белсенді түрде тарататыны туралы мәселе қызықты. «Егер сіз діни әдебиет оқысаңыз, оны қайдан аласыз?»

деген сауалнама сұрағына берілген жауаптарға қарайтын болсақ, Қазақстан жастары үшін діни әдебиеттің негізгі көзі Интернеттегі арнайы сайттар екенін көреміз (37,9 %). Діни әдебиетті сатып алу көздерінің маңыздылығы бойынша екінші орында діни ұйымдардың өздері тұр («Мешітте, шіркеуде арнайы бөлімде, дүңгіршікте» деген жауап нұсқасы) – 34,9 %. Үшінші орында кітап дүкендерінің мамандандырылған бөлімдері тұр (23,1 %). Бестіктің қатарынан бөлек, аталған діни тақырыптағы материалдарды сатып алудың кең таралған жерлерінен басқа достары мен таныстары (19,6 %) және «Қоғам және дін» (4,5%) мектеп пәні кіреді (5-кесте).

5-кесте. «Егер сіз діни әдебиет оқысаңыз, оны қайдан аласыз?» деген сұраққа жауаптарды бөлу, (%)

Жауап нұсқасы	%
Интернеттен, арнайы сайттардан оқимын	37,9
Мешітте, шіркеуде арнайы бөлімде, дүңгіршікте	34,9
Арнайы бөлімде кітап дүкенінде	23,1
Достарымнан, таныстарымнан аламын	19,6
Мектепте «Қоғам және дін» пәнінде оқимын	4,5
Қалалық, аудандық, ауылдық кітапханада	3,5
Колледжде, университетте арнайы пәндер мен арнайы курстарда оқимын	3,2
Үйдегі барды оқимын	2,3

Деректер көрсеткендей, діни әдебиетті іздеудің интернет сияқты көзінің маңызы елдегі барлық діни конфессияның жас өкілдері арасында айтарлықтай жоғары, бірақ мұндай көздің орташа мәні 57,7%-ға тең болған кезде, дәстүрлі емес дін мүшелері арасында оның мәні 87,5%-ға жетеді.

Кітап дүкендерінің арнайы бөлімдері дәстүрлі ислам ізбасарлары үшін (26,9 %) діни әдебиетті сатып алу үдерісінде орташа мән 5,3% болғанда үлкен рөл атқарады. Протестантизм өкілдері тек діни әдебиеттің екі көзін ғана – діни ұйымдардың өздерін (57,1 %) және интернеттегі арнайы сайттарды (42,9 %) (6-кесте) көрсетті.

6-кесте. «Егер сіз діни әдебиет оқысаңыз, оны қайдан аласыз?» деген сұраққа жауаптарды бөлу, (% , конфессиялар бөлінісінде)

	Дәстүрлі ислам	Православие	Католицизм	Протестантизм	Иудаизм	Жаңа діни бағыттар
Арнайы бөлімде кітап дүкенінде	26,9	11,3	0,0	0,0	0,0	0,0
Мешітте, шіркеуде арнайы бөлімде, дүңгіршікте	35,9	35,1	42,9	57,1	0,0	12,5
Интернеттен, арнайы сайттардан оқимын	35,0	43,3	57,1	42,9	100,0	87,5
Қалалық, аудандық, ауылдық кітапханада	3,7	2,1	14,3	0,0	0,0	12,5
Мектепте «Қоғам және дін» пәнінде оқимын	4,1	8,2	0,0	0,0	0,0	0,0
Колледжде, университетте арнайы пәндер мен арнайы курстарда оқимын	3,5	3,1	0,0	0,0	0,0	0,0
Достарымнан, таныстарымнан аламын	20,4	15,5	28,6	0,0	0,0	0,0

Діни әдебиетті сатып алу көздері ретінде таныстар католицизмді ұстанатын жас қазақстандықтар үшін (28,6%), 14,9% орташа мәнмен едәуір де маңызды.

Тұжырымдар:

1. Жастардың жартысынан астамы соңғы 3-5 жылда Қазақстанда жастардың діни сауаттылығы өсті деп санайды, мұның өзі жас қазақстандықтардың дінге көбірек тартылып жатқанын, сондай-ақ қоғамдық кеңістікте діни тақырыптар барынша белсенді болып бара жатқанын көрсетеді. Атырау, Ақтөбе және Оңтүстік Қазақстан облыстарында тұратын жастардың төрттен үш бөлігі (ел бойынша ең жоғары мән) соңғы жылдары жастардың діни сауаттылығы өскеніне сенімді. Осы көрсеткіш бойынша ең төменгі мәндер Қостанай, Шығыс Қазақстан және Ақмола облыстарында тіркеледі. Жастар арасында діни деңгейдің өскені туралы пікір негізінен қазақтарға тән және жастардың жасы ұлғайған сайын өсіп барады.

2. Жастардың тұрғылықты аймақтарындағы жалпы қоғамдық-саяси ахуалға қазақстандық жастардың діни деңгейінің әсер ету

дәрежесін бағалауда бір мағыналы үрдіс жоқ. Бұл мәселеге қатысты пікірлер тең бөлінді, дәлірек айтқанда, жастардың бір бөлігі өңірдегі жалпы ахуалға жастардың діни деңгейі әсер ететінін мойындайды, енді бір бөлігі діндар жастар қоғамдық-саяси ахуалға мүлде әсер етпейді деп санайды. Іс жүзінде әрбір төртінші қазақстандық жас бұл жағдай қоғамдық шиеленіске, өз еркін басқаларға мәжбүр етуге әкеліп, теріс әсер етеді деп санайды. Тек әрбір жетінші жас діни жастардың қоғамға үйлесім үстей алатынын айта келе, оның оң әсерін мойындайды.

3. Жас қазақстандықтардың діни деңгейі орташа деп сипатталады, жалпы алғанда жас респонденттердің 70%-ы өздерін діндар деп санайды. Өз дінінің барлық парыз-міндеттерін орындайтын белсенді діндарлардың саны 10%-дан аспайды. Қазақстан жастарының дінге деген қарым-қатынасының басым түрі – өз өмірі мен отбасы өмірінің шегінен шықпайтын діни сенім болып табылады.

4. Жалпы алғанда, біз қазіргі Қазақстандағы дін мен этностың өзара байланыстылығы өз маңызын сақтап қалғанын, сондай-ақ діни конверсия жағдайлары жиі кездеспейтінін көріп отырмыз. Басқа дінге өту жағдайларының саны болмашы болса да, мұндай жағдайлар орыс жастары арасында неғұрлым қарқынды екенін атап өту керек.

5. Қазіргі Қазақстан жастарының әлеуметтенуінің негізгі агенттері ретінде алғашқы әлеуметтік ортаны, арнайы әдебиет пен интернетті зерделеуді, сондай-ақ дін басылармен әңгімелесуді бөліп көрсетуге болады. Бұл ретте, ЖДҚ-ның әрбір төртінші мүшесі діни көзқарастарды қалыптастыруда интернет-ресурстар мен арнайы діни әдебиеттің маңызды рөл атқаратынын атап өтеді.

6. Жастардың басым бөлігінің діни мінез-құлқы және діни деңгейі көбінесе этникалық дәстүрлердің, отбасылық тәртіптің бір бөлігі, жалпы қазақстандық бірегейліктің бір бөлігі болып табылады. Көптеген жастар үшін діни мерекелер уақыты бүкіл отбасының басы қосылатын уақыт болып табылады, бұл ретте мерекеге қатысушылардың барлығының болып жатқан мерекенің діни мағынасын түсінуі міндетті емес.

7. Қазақстан жастарының негізгі бөлігі діни әдебиетті оқуға мұқтаж емес. Діни әдебиетке үнемі жүгінетін ЖДҚ-ның жас мүшелерінің (барлық дінге сенушілердің үштен бір бөлігі) осындай жоғары пайызы діни әдебиетті дәстүрлі емес діндер діни насихаттың маңызды арналарының бірі ретінде, діни білім алу және дін туралы ақпарат көздерінің бірі ретінде қарастыратынын дәлелдеуі мүмкін.

Дәстүрлі діндер діни әдебиетті насихаттауға, әсіресе діни әдебиетті пайдалануға аз дәрежеде бағытталған. Қазақстан жастары үшін діни әдебиетті іздеу мен сатып алудың негізгі көзі интернет және діни ұйымдардың өздері болып табылады. Интернеттегі арнайы сайттардың маңызы барлық конфессиялық топтарда, әсіресе, ЖДҚ мүшелерінің арасында жоғары.

Ұсынымдар:

Діни ахуалдың тұрақтылығын сақтау және оның жастар ортасында тұрақсыздану факторларының туындауын болдырмау үшін ұсынылады:

1. Қазақстандық жастардың жартысынан көбі жастардың діни деңгейі өсіп бара жатыр деп санайтынын ескере отырып, осындай түсініктің себептерін анықтауға және өсіп бара жатқан діни деңгейдің сипатын айқындауға бағытталған арнайы әлеуметтік зерттеулерді жүргізу ұсынылады. Мұндай әлеуметтік зерттеулерді жастар ортасындағы діншілдіктің деструктивтік дәрежесіне, оның ұлғаю факторларын анықтауға бағыттау керек. Осы орайда, жастардың діни деңгейінің өсу үрдісі көбірек байқалатын өңірлерге ерекше назар аудару қажет.

2. Жастарға арналған ақпарат алу көзі ретінде интернет-ресурстардың маңызы жыл өткен сайын артып келе жатқанын ескеретін болсақ, экстремистік діни идеяларды насихаттау тұрғысынан интернет-контенттің мазмұнын зерделеуге ерекше көңіл бөле отырып, БАҚ-та діни ақпараттың мазмұнына бақылауды күшейту ұсынылады.

3. Жастардың басым бөлігі үшін діннің негізгі функциясы психологиялық қолдау алу болып табылатындығын назарға ала отырып, әртүрлі психологиялық мәселелері бар жастардың дәстүрлі емес діни топтарға, соның ішінде экстремистік топқа енуіне қауіп төніп тұр. Осыған байланысты, психологиялық қызметтер, жалпы білім беретін мектептерде, жоғары оқу орындарында, жастардың жұмыс орындарында мұқтаж жастарға кәсіби психологиялық көмек көрсетуді көздейтін психологиялық-консультациялық кабинеттер желісін кеңейту ұсынылады. Жұмыссыз жастар, көшіп-қонушылар, оның әлеуметтік жағынан осал санаттары үшін көбінесе материалдық және заңгерлік әлеуметтік көмек көрсету орындарында осындай психологиялық кабинеттер ашуға ерекше назар аудару керек, өйткені нысаналы аудитория материалдық игіліктер алуға бағытталған. Бұл ретте осы мекемелердің жұмысын дәстүрлі конфессия өкілдерінің

тікелей қатысуымен және түзетуімен кешенді және жүйелі түрде ұйымдастыру керек. Көрсетілген мақсаттарға субсидияланатын мемлекеттік қаражатқа пәрменді бақылау жүргізу қажет.

ЖДҚ-ға кетіп қалуға көбінесе дәстүрлі дін (*іргелі білімнің болмауы, пастордың өмір сүру салтымен насихатталатын идеалдардың алысқақтығы*) қызметшілері түрткі болады. Осыған байланысты дәстүрлі діни ағымдардың сенім деңгейін арттыру қажет.

Сонымен қатар, экстремистік діни идеяларды насихаттайтын, қоғамның белгілі бір тобына бағытталған сенімнің психологиялық тәсілдерін қолдана отырып жасалған материалдарға мұқият талдау жасау қажет.

4. Ел жастарының 60%-дан астамы діни әдебиетке ешқашан жүгінбегендіктен, олардың діни сауаттылығының деңгейі айтарлықтай жоғары емес. Бұл жастарды дәстүрлі емес діни ұйымдарға, соның ішінде экстремистік топқа тартудың қосымша факторы болуы мүмкін. Осыған байланысты еліміздің жастарымен әртүрлі діндер тарихының жалпы мәселелерін зерттеуге бағытталған ақпараттық-таныстыру жұмыстарын жүргізу ұсынылады. Бұл ретте, ел мектептерін «Қоғам және дін» пәні бойынша сапалы оқулықтармен қамтамасыз ету мәселесіне және осы курстың кәсіби оқытушыларын іріктеуде олардың тарапынан қандай да бір діни жүйенің насихатталу мүмкіндігіне жол бермеу мәселесіне ерекше назар аудару қажет.

Найля Альмухамедова
«Парасат» жүйелік зерттеулер институты

ҚАЗАҚСТАННЫҢ КӨЛІК ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫ: АҒЫМДАҒЫ ЖАҒДАЙ ЖӘНЕ ДАМУДЫҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа. Мақалада статистикалық деректерді талдау негізінде Қазақстандағы көлік инфрақұрылымының қазіргі жағдайы зерттелді. Атап айтқанда, талдау кезінде инфрақұрылымдық жобаларды іске асыру тиімділігінің негізгі проблемаларын анықталды. Бұл жобаларды олардың сапасы мен жетістігі тікелей байланысты жүзеге асыру тетіктеріне ерекше назар аударылады. Осы мәселелерді шешу үшін автор бірнеше ұсыныстар береді.

Кілтгі сөздер: *көлік инфрақұрылымы, көлік, логистика, темір жол көлігі, автомобиль көлігі, құбыр көлігі, жол құрылысы, инвестициялар, жолдардың сапасы.*

Найля Альмухамедова ТРАНСПОРТНАЯ ИНФРАСТРУКТУРА КАЗАХСТАНА: ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ И ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ

Аннотация. В статье на основе анализа статистических данных изучено современное состояние транспортной инфраструктуры в Казахстане. В частности, в ходе анализа обозначены основные проблемы эффективности реализации инфраструктурных проектов. Особое внимание уделено механизмам реализации данных проектов, от которых напрямую зависит их качество и успешность. Для решения этих проблем автором приводится ряд рекомендаций.

Ключевые слова: *транспортная инфраструктура, транспорт, логистика, железнодорожный транспорт, автомобильный транспорт, строительство дорог, инвестиции, качество дорог.*

Nailya Almukhamedova
**TRANSPORT INFRASTRUCTURE OF KAZAKHSTAN:
CURRENT STATE AND MAJOR ISSUES OF DEVELOPMENT**

Abstract. The article examines the current state of the transport infrastructure in Kazakhstan based on the analysis of statistical data. In particular, the analysis identified the main problems of the effectiveness of the implementation of infrastructure projects. Particular attention is paid to the mechanisms for the implementation of these projects on which their quality and success directly depend. To solve these problems, the author provides a number of recommendations.

Keywords: *transport infrastructure, transport, logistics, railway transport, road transport, pipeline transport, road construction, investments, quality of roads.*

Кіріспе

Көлік жүйесі – мемлекеттің экономикалық әлеуетіне әсер ететін негізгі компоненттердің бірі. Тиімді көлік инфрақұрылымы өндірістік процестерді жеделдетеді және аймақаралық ынтымақтастықты нығайтады. Сонымен қатар, Қазақстанның стратегиялық жағымды географиялық орналасуы транзиттік мүмкіндіктерді белсенді жүзеге асырудың арқасында елеулі табыс көзін алуға мүмкіндік береді.

Көлік саласын дамыту «Қазақстан-2050» стратегиясының негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Осы мақсатта қазіргі заманға сай көлік-логистикалық инфрақұрылымды құру және оның халықаралық жүйеге интеграциялануын қамтамасыз ету мақсатында 2015-2019 жылдарға арналған «Нұрлы Жол» Мемлекеттік бағдарламасының инфрақұрылымы дамытылуда.

Жұмыстың мақсаты – Қазақстанның көлік жүйесінің ағымдағы жай-күйін зерттеу, инфрақұрылымдық жобаларды іске асырудағы негізгі мәселелерді анықтау және оларды шешу бойынша ұсыныстар беру.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі оның модернизациялау бойынша жүйелік шараларының, сондай-ақ оның Қазақстанның жалпы экономикалық дамуына әсерін ескере отырып, Қазақстан Республикасы көлік жүйесінің сапасын бағалау қажеттілігінің артуымен байланысты.

Зерттеу әдістері. Зерттеу барысында туындаған мәселелерді шешу

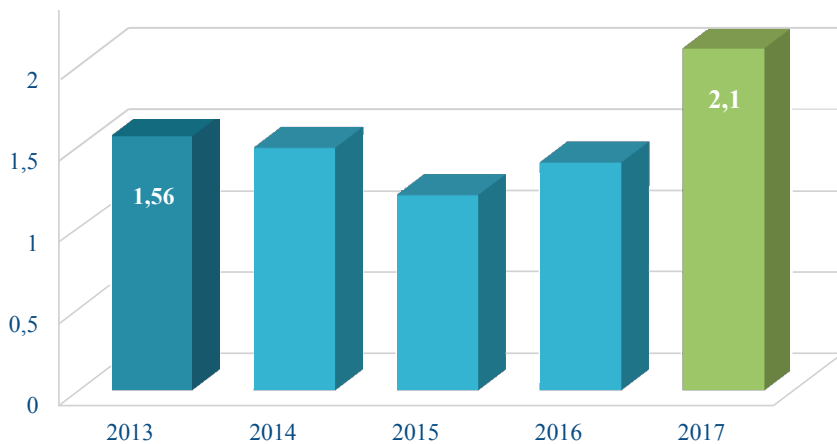
үшін ақпаратты талдаудың келесі ғылыми әдістері пайдаланылды: салыстырмалы талдау, құрылымдық талдау және басқа да зерттеу әдістері.

Зерттеу хронологиясы. Көлік инфрақұрылымының жай-күйін талдау үшін 2007 жылдан 2017 жылға дейін уақыт таңдалды.

Көлік жүйесінің қазіргі жағдайы

Бүгінгі таңда еліміздің көлік саласы оң өсу үрдісін көрсетеді. 2017 жылы ЖІӨ құрылымында көлік секторының үлесі 8,4% құрады, ал физикалық көлем индексі өткен жылы 4,7% өсті [1]. Көлік және қоймалық салада барлығы 629 мың жұмысшы немесе жұмыспен қамтылған халықтың 7% еңбек етеді [2].

Қолданыстағы көліктік инфрақұрылымды жаңартуға байланысты Қазақстанның транзиттік мүмкіндіктері кеңейіп келеді. 2017 жылы Қазақстан аумағы арқылы транзитпен өтіп, соңғы 5 жылда рекордтық жүк көлемі 2,1 млн. тоннаға жеткізіліп, 2016 жылмен салыстырғанда өсім көлемі 50% (1-сурет).

1-сурет. Автокөлікпен тасымалданған транзиттік жүк көлемі, млн тонна, 2013-2017 жж.

Дерек көзі: ҚР Индустрия және жаңа технологиялар министрлігінің деректері негізінде құрастырылған

Өз кезегінде 2018 жылдың төрт айында Қазақстан арқылы теміржол көлігімен транзиттік жүктердің жалпы көлемі 5,4 млн.

тоннаны құрады және 2017 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 23% артты. Ағымдағы жылдың соңында транзиттік тасымал көлемін 17,1 млн тоннаға дейін арттыру жоспарлануда (2017 жылмен салыстырғанда 6,9%) [3].

Дегенмен, бұл көрсеткіштер қаншалықты көрнекі бола алады? Осы бағытта жағдайды жақсарту үшін елде жасалып жатқан жұмыстар туралы ойлану жөн. Ең алдымен, көлік саласын дамыту «Қазақстан-2050» стратегиясының негізгі бағыттарының бірі болып табылады. 2015 жылы 2015-2019 жылдарға арналған Мемлекеттік «Нұрлы Жол» инфрақұрылымын дамыту бағдарламасы бекітілді. Бұл бағдарламаның басты міндеттерінің бірі – жаңа көліктік және транзиттік жобаларды іске асыру және еліміздегі халықаралық көлік дәліздерін дамыту. Сонымен бірге, іс жүзінде барлық бағыттар Қазақстан үшін пайдалы, сондықтан ауқымды инфрақұрылым мақсатты түрде өсуде.

Көлік және логистиканы жетілдіруге үлкен назар аудару және қызығушылық көлік саласына үлкен инвестицияларды алдын-ала белгіледі. Соңғы 10 жылда (2007-2017 жылдар) қаржыландырудың барлық көздерінен негізгі капиталға салынған инвестициялар шамамен 6,4 триллион теңгені құрады (1-кесте). Олардың ішінде: құбыр көлігі – 52,8%, темір жол көлігі – 22,2%, автомобиль көлігі - 4,4%.

1-кесте. Көлік түрі бойынша қаржыландырудың барлық көздерінен негізгі капиталға инвестициялар

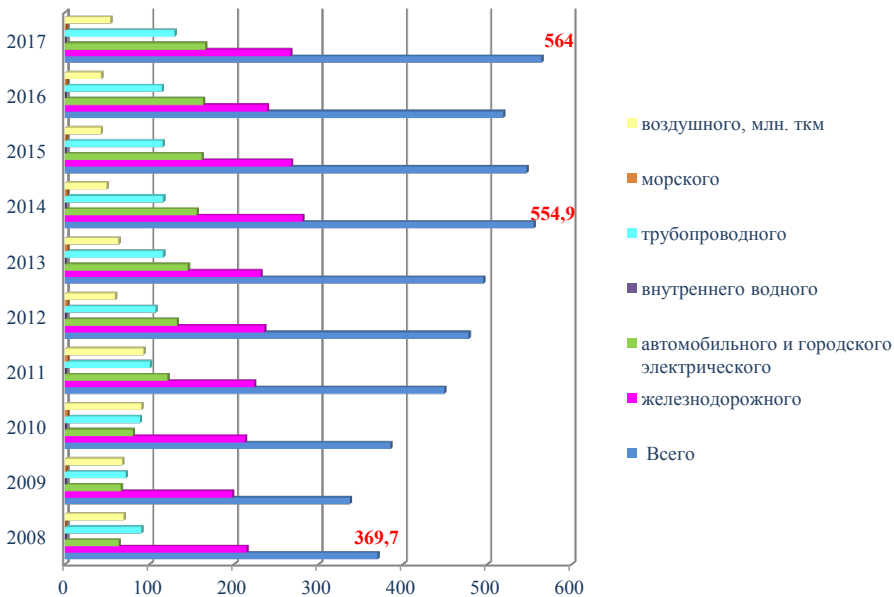
* нақты бағамен, млн. теңге

Жыл	Көлік және қоймалау, соның ішінде:	Темір жол	Автомобиль және қалалық электр	Құбырлар бойынша тасымалдау	Су (ішкі және теңіз)	Әуе	Қойма және қосалқы көлік қызметі
2007	189 167	36 897	10 730	85 600	6 529	1 863	-*
2008	379 603	62 806	5 379	233 231	5 882	2 258	-
2009	625 666	48 920	6 283	508 555	4 830	2 360	-
2010	390 649	99 451	7 481	186 539	7 569	9 244	-
2011	568 425	218 654	24 257	148 017	20 043	10 298	-
2012	660 891	253 054	27 687	193 177	1 417	19 866	-
2013	1 101 028	243 085	29 875	635 956	2 966	51 938	137 208
2014	783 101	205 799	27 778	385 459	4 741	24 017	135 307
2015	682 760	175 049	46 531	320 491	1 483	11 974	127 232
2016	557 231	42 490	31 913	309 588	8 972	12 497	151 771

Жыл	Көлік және қоймалау, соның ішінде:	Темір жол	Автомобиль және қалалық электр	Құбырлар бойынша тасымалдау	Су (ішкі және теңіз)	Әуе	Қойма және қосалқы көлік қызметі
2017	648 949	39 233	63 341	374 051	272	15 260	156 792
Жалпы	6 398 303	1 425 438	281 255	3 380 664	64 704	161 575	708 310

Дерек көзі: Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері негізінде құрастырылған

* Қазақстан Республикасындағы көлікті дамытуға арналған статистикалық жинақтарда осы типтегі деректер ұсынылмайды.

2-сурет. Көліктің барлық түрлерінің жүк айналымы, млрд ткм, 2018-2017 гг.

Дерек көзі: Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері негізінде құрастырылған

Көліктегі инвестицияланған капитал негізгі құралдарды жаңартуға, жол-көлік инфрақұрылымын нығайтуға мүмкіндік берді. Онжылдық кезеңде 2500 км темір жол желісі салынды, 6,3 мың км автожолдар жөнделді, Каспий теңізіндегі порттық нысандар 26 млн. тоннаға дейін ұлғайтылды, 15 әуежай қайта жөнделді. «Жезқазған-Бейнеу» және «Арқалық-Шұбаркөл» темір жол тармақтарының құрылысы, «Қытай-Қазақстан-Түрікменстан-Иран» халықаралық теміржол учаскесі, «Батыс Еуропа-Батыс Қытай» магистралі

мен Құрық айлағы құрылысы ең маңызды жобалардың алдыңғы қатарында болды.

«Нұрлы жол» мемлекеттік бағдарламасының аясында 2018 жылы алғаш рет құрылыс жұмыстары республикалық маңызы бар 4 мың шақырымнан астам жолды қамтыды.

Нәтижесінде көлік инфрақұрылымын жақсарту 10 жыл ішінде жүк айналымының жалпы көлемінің 52,6% артуына әсер етті – 2008 жылы 369,7 млрд. ткм-нан 2017 жылы 564 млрд ткм-ға дейін (2-сурет). 2017 жылы негізгі жүк айналымы теміржол (47,3%), автомобиль (29,5%) және құбырлар (23%) секторларына тиесілі болды [5].

Нәтижесінде «Нұрлы жол» бағдарламасы бойынша жобаларды табысты іске асыру 2020 жылға дейін мынадай міндеттерге қол жеткізуді көздейді: 7 мың км жолды қайта құру және салу, 6,5 мың км-ге ақылы жолдарды енгізу, транзиттік контейнерлік трафиктің 10 есеге артуы – жылына 2 миллион контейнер, транзиттік әуе қозғалысы 4 есеге – 1,6 млн адам. Жобаны іске асыру кезеңінде 100 мың адам жұмысқа орналастырылады [6].

Бұған қоса, «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» атты соңғы Жолдауында Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев көлік инфрақұрылымын республикалық деңгейде ғана емес, жергілікті деңгейде де жаңғырту қажеттілігіне назар аударды және Үкіметке «Нұрлы Жол» бағдарламасын 2025 жылға дейін ұзартуды тапсырды. Бұл тиімді ұлттық көлік инфрақұрылымын құру еліміздің басты басымдықтарының бірі болып табылатынын тағы да дәлелдейді, сондықтан оны жетілдіру шаралары дәйекті түрде жүзеге асырылатын болады [7].

Инфрақұрылымдық жобаларды іске асыру мәселелері

Осындай ірі инфрақұрылымдық жобаларды іске асыру орта және ұзақ мерзімді перспективада нақты экономикалық пайда алуды көздейді. Алайда, көбінесе сандық көрсеткіштерді жетілдіру мақсатында, мемлекеттік шаралардың орындалу тиімділігі төмендейді. Бұл үдерісте көлік инфрақұрылымының сапасына және оң нәтижелерге қол жеткізуге теріс әсер ететін түрлі осалдықтар пайда болады.

Көлік жобаларын іске асырудағы негізгі проблемалардың бірі жоспарланған құрылыстың уақытын сақтамау және объектілерді пайдалануға беру. Бұл проблеманың пайда болуының алғышарттары

жиі басқа объектілердің пайдасына қаражатты қайта бөлу, транспарентті іске асыру механизмдері мен сыбайлас жемқорлық, абайсыз мердігерлерді тарту және т.б.

Бұл мәселенің бар екендігін көрсететін керемет үлгі – Орталық-Шығыс бағытындағы магистралды қайта құру – Астана-Павлодар аумағы. 2014 жылы басталған қайта құруды 2016 жылы бағдарлама операторларымен аяқтау жоспарланған болатын, бірақ құрылыс мерзімінің кешіктірілуі болды. Бастапқыда кешіктірудің себебі – Астана-Теміртау жолының және Алматы-Қапшағай жолының пайдасына республикалық жол құрылысына бөлінген қаражаттың қайта бөлінуі.

Екіншіден, бұл жолда жол құрылысы компаниялары жұмысын орындамауда немқұрайлылық байқалды. Мәселен, 2015 жылдан бастап, Иранның шетелдік мердігерлік компаниясы «Дена Рахсаз» негізгі желінің бірнеше учаскесінде жұмыс істейді. Дегенмен, жолдың аяқталған учаскелеріндегі кемшіліктер анықталды. Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігінің жауапты министрлігінің жол сапасын бақылау зертханасының қорытындысына сәйкес, Иран мердігеріне түзетулер енгізу талап етілді. Бұған дейін, 2017 жылы, құрылыс алаңдарында жұмыс кестесінен үлкен кешігулер пайда болды. Нәтижесінде, осы компаниямен ынтымақтастық тоқтатылды.

Бұл оқиға туралы түсініктеме берген ҚР Инвестициялар және даму министрі Жеңіс Қасымбек былай деп атап өтті: «Астана-Павлодар 400 км-ге жуық жолда және үш учаскеде иран компаниясы «Дена Рахсаз» жұмыс істеді. Өкінішке орай, шетелдік компания теңгемен бюджеттік нысандар бойынша, бірқатар объектілер бойынша – доллармен келісім жасасты, сондай-ақ банктермен жұмыс істеді. Ал девальвация кезеңінде компанияның қаржылық жағдайы өте нашарлады, және біз осы компаниямен өткен жылы кикілжіңдеріміз болды. Нәтижесінде олар үш келісім-шартты тоқтатуға мәжбүр болды» [8]. Жалпы, екі жыл ішінде ирандық компания жалпы жұмыс көлемінің 20% -ын орындады және екі жылдық көлемді бұзғаны үшін айыппұлдар алынды, тағы бір мердігер тартылды. Айта кету керек, осы бағыттың басқа сегменттерінде жұмыс істейтін қазақстандық мердігерлер жұмысын біршама уақыт бұрын орындады. «Астана-Павлодар» тас жолындағы барлық құрылыс жұмыстарын 2016 жылдың басында жоспарланудың орнына 2019 жылы аяқтау жоспарлануда.

Үшіншіден, жоғарыда айтылғандай, осындай жағдайлардың

болуы ішінара жолдардың құрылысы кезінде сыбайлас жемқорлықтың жоғары тәуекелдеріне байланысты болуы мүмкін. 2015-2016 жылдар кезеңінде 2017 жылға қарсы ұлттық сыбайлас жемқорлыққа қарсы баяндамаға сәйкес Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметтің өндірісінде жол құрылысы жобаларына қатысты 85 сотқа дейінгі тергеу (64, 2015, 2016, 64) болды [9]. Жиі бұл тәуекелдер мемлекеттік сатып алуды жүргізуде, шенеуніктер үшін кикбелгілерді пайдаланумен және құрылыс материалдарында үнемдеудің жеткіліксіз ашық рәсімдерімен байланысты болуы мүмкін. Сыбайлас жемқорлық схемаларын жасаушылар бағаның жоғарылауы және жобалық-сметалық құжаттаманы дайындау кезінде белгілі бір компаниялар үшін техникалық ерекшеліктерді дамыту болуы мүмкін.

Екінші маңызды мәселе - көлік инфрақұрылымының сапасы. Егер біз барлық жолдарды мысалға алсақ, онда 2017-2018 жж. жаһандық бәсекеге қабілеттілік рейтингісінің Жол сапасының индексі бойынша Қазақстан 137 елден 115-ші орынды иеленді. Жолдардың сапасы бірден жетіге дейінгі шкала бойынша бағаланды, Қазақстан төмендеу үрдісімен 2,9 балл алды [10]. Жолдардың сапасы нашар болу себептері болып табылады: тендерлерде ашық емес механизмдер, абайсыз мердігерлерді тарту, қосалқы мердігерлердің көп болуы және соның салдарынан сапасыз құрылыс материалдарын пайдалану, сондай-ақ объектілерді іске қосу және пайдалануға қабылдаудың нашар қадағалауы.

Қазіргі уақытта Қазақстандағы жолдардың сапасы көп деңгейлі: авторлыққадағалау, техникалыққадағалау, егер жобаны халықаралық қаржы институты қаржыландырса, онда, әдетте, қосымша бағалау бойынша консалтингтік компанияны жалдайды. Ағымдағы жобалар бойынша келісімдердің шарттарына сәйкес кепілдік мерзімі 3-4 жыл. Егер кепілдік мерзімі ішінде ақаулық анықталса, құрылыс ұйымы жөндеу жұмыстарын өз есебінен орындауға және объектіні тапсырыс берушіге қайта тапсыруға міндеттенеді.

Ағымдағы жол жобаларында жолдардың жаңа учаскелеріндегі кемшіліктерді жою практикасы жиі пайдаланылады. Сонымен, 2017 жылға арналған Есеп комитетінің есебіне сәйкес, Қызылорда облысында 2014 жылы салынған 488 км ұзақтығы бар «Батыс Еуропа - Батыс Қытай» халықаралық транзиттік дәлізінің 7 учаскесінде қазіргі уақытта пайдалануға беру куәліктері жоқ. Бұл кемшіліктерді жою бойынша 2 жылға кепілдік берілуіне байланысты [11]. Жалпы алғанда, осы көлік дәлізінің барлық ұзындығы бойынша 1,530 км

(62,3%) үшін пайдалануға тапсыру туралы есеп жоқ, бұл жаңа жол жабынын жабу сапасының төмен екенін білдіреді. Өз кезегінде, жолдарды пайдалануға уақытында қабылдау орташа жөндеу жұмыстарына қаражат бөлу құқығының басталуына дейін жеке бөлімдерін жоюдың тәуекелін алдын-ала белгілейді.

Қолданысқа енгізілген жолдарда өлшеу құралдарын пайдалану деңгейі төмен. Осылайша, арнайы автоматтандырылған өлшеу құралдарының (ААӨҚ) автоматтандырылған 18 бірлігі, көлік құралдарының салмақ және көлемдік параметрлерін анықтау үшін, үш бірлік жұмыс істейді. 2013 жылы қолданысқа енгізілген 12 ААӨҚ пайдаланылмайды және пайдалануға берілмейді. Осындай құрылғылардың жоқтығы үлкен жүк көліктерінің көп осьтік жүктемелері бар жолдарды пайдалануға мүмкіндік береді, бұл жолдардың жағдайына теріс әсер етеді және қызмет мерзімін 10 жылдан 15 жылға дейін 30% қысқартады.

Қорытындылар және кеңестер

Инфрақұрылымдық жобалар бойынша тарифтер уақытылы болды және оның маңыздылығын көрсетті. Бұған қазіргі заманғы көлік жүйесіндегі оң өзгерістер, сондай-ақ жолаушылар мен жүк тасымалдарының өсуі, сондай-ақ Қазақстанда транзиттік тасымалдардан түсетін табыс түрінде пайда болатын және күтілетін экономикалық артықшылықтар дәлел.

Дегенмен, жоғарыда келтірілген талдау көрсеткендей, көлік жобаларын жүзеге асыру оларды жүзеге асыру тетіктеріне ерекше назар аударуға лайық, олардың сапасы мен болашағы сәтте тікелей байланысты. Осыған байланысты жоғарыда аталған проблемаларды шешу үшін бірқатар шаралар қабылдау ұсынылады:

- инфрақұрылымдық бағдарламалар шеңберінде жобаларды жоспарлау кезінде объектілер арасындағы бөлінуді олардың басымдықтарына сәйкес жасау. Приоритизациялау жобалардың мерзімдеріне дәйекті және дәйекті болуы керек, яғни, объектінің басымдығы неғұрлым жоғары болса, ол бұрын басқа объектілермен салыстырғанда орындалуы тиіс;

- белгілі бір мердігерге арналған техникалық және экономикалық ерекшеліктерді дайындауға жол бермеу үшін осындай құжаттаманы әзірлеу үшін ең ашық рәсімдерді қолдану қажет. Жобалау-сметалық құжаттарды дайындауға арналған мұндай механизмдер көліктік салада зерттеуге қатысатын ғалымдарды, сондай-ақ өздерінің сараптамалық қорытындыларын ұсынатын

үкіметтік емес ұйымдардың өкілдерін шақыруға шешім қабылдау кезінде жұртшылықты бақылауға тартуды көздейді;

- көліктік инфрақұрылым объектілерін салу кезінде мердігерлердің жауапкершілігін және тұтастығын арттыру мақсатында мемлекеттік-жеке меншік әріптестік негізінде бірлескен жұмыс тәжірибесін белсенді пайдалану керек. Ынтымақтастықтың бұл нысаны сөзсіз артықшылықтарға ие. Біріншіден, ол мемлекеттік және жеке бизнес арасында тәуекелдерді бөлуді және оларды басқаруды оңтайландырудың тиімді әдісі болып табылады. Екіншіден, мемлекеттік ресурстардың тиімділігін арттыру. Үшіншіден, инфрақұрылымдық жобаларды (құрылыс, жөндеу, модернизациялау және т.б.) енгізудің қарқындылығы мен үздіксіздігі. Бұрын осы ынтымақтастық тәжірибесі Қазақстанда Ақтау халықаралық әуежайының жаңа жолаушылар терминалын салу және пайдалану, сондай-ақ Алматы-Хоргос тас жолындағы автокөлік бақылау-өткізу пункті мен көлік-логистикалық орталығын салу сияқты жобаларда пайдаланылды;

- мердігерлердің ірі жобалардың жекелеген учаскелерінде жекелеген жұмыс түрлеріне жауапкершілігін толықтай айқындамау үшін, қосалқы мердігерлердің көп деңгейлі жүйесін қысқарту;

- пайдалануға берілген көлік инфрақұрылымының объектілерін сапалы бақылауды жүзеге асыруда, баламалы бағалауды бере алатын азаматтық қоғам институттарын тарту;

- көліктік инфрақұрылым объектілерін салу, реконструкциялау және модернизациялау туралы шарттар бойынша 5 жылдық кепілдік мерзімін кеңінен қолдануды қарастыру.

- ААӨҚ-тің негізгі халықаралық автожол дәліздерінде пайдалануын арттыру және 2013 жылы құрылған 12 ААӨҚ -ті пайдалануды бастау.

Бұл шаралар көлік инфрақұрылымын құру кезінде туындайтын барлық проблемаларды шеше алмауы мүмкін, бірақ жобаларды жүзеге асыруды қиындататын және тұтастай алғанда көлік саласының тиімділігін арттыруға кедергі келтіретін жағымсыз факторлардың әсерін азайтуға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. 2017 жылға арналған өндірістік әдіспен жалпы ішкі өнім - Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитеті, Ұлттық шоттар - Біріктірілген есеп-шоттар: <http://stat.gov.kz/getImage?id=ESTAT271597>;

2. Экономикалық қызметтің негізгі түрлері бойынша жұмыспен қамтылған халық (тоқсан сайынғы деректер) 2010-2018 жж. - Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитеті, Еңбек: <http://stat.gov.kz/getimg?id=ESTAT104800>;
3. Қасымбек Ж.М.-ның көліктік-логистикалық инфрақұрылымның тиімділігін арттыру жөніндегі республикалық мәжілістегі баяндамасы (Мемлекет басшысының 2018 жылы жолдауы бойынша): <http://mid.gov.kz/ru/pages/doklad-kasymbek-zhmn-na-respublikanskom-soveshchanii-po-voprosam-povysheniya-effektivnosti>;
4. Инфографика халыққа есеп беру кездесуінде Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрінің (қазір Индустрия және инфрақұрылымды дамыту министрі) Жеңіс Қасымбек баяндамасының тезистеріне негізделген: <http://mid.gov.kz/ru/pages/doklad-ministra-po-investiciyam-i-razvitiyu-rk-zhenisa-kasymbeka-na-otchetnoy-vstreche-pered>;
5. Көлікті дамытудың негізгі көрсеткіштері - Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитеті, Көлік: <http://stat.gov.kz/getimg?id=ESTAT099961>;
6. «Нұрлы жол» инфрақұрылымын дамытудың 2015 - 2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1500001030>;
7. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстандықтардың әл-ауқатын арттыру: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» атты Қазақстан халқына Жолдауы, 2018 жылғы 5 қазан: http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nazarbaeva-narodu-kazahstana-5-oktyabrya-2018-g
8. Иран гамбиті: <https://abctv.kz/ru/news/iranskij-gambit>
9. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы ұлттық баяндама 2017 http://kyzmet.gov.kz/sites/default/files/pages/nacdoklad_rus-compressed.pdf;
10. The Global Competitiveness Report 2017–2018: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>: Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитетінің Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылға арналған республикалық бюджеттің атқарылуы туралы есебіне қорытынды жасау <http://esep.kz/ckfinder/userfiles/files/%D0%97%D0%90%D0%9A%D0%9B%D0%AE%D0%A7%D0%95%D0%9D%D0%98%D0%95.pdf>

Бахытгүл Сланбекова

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университетінің магистранты*

ШАҒЫН КӘСІПКЕРЛІК СУБЪЕКТІЛЕРІНІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘЛЕУЕТІНЕ ЫҚПАЛ ЕТЕТІН ФАКТОРЛАРДЫ ЖІКТЕУ

Аңдатпа. Мақалада авторлар инновациялық қызметке, инновациялық әлеуетке дамытуға және кедергі болатын факторларды қарастырады.

Қазіргі кезде экономикалық, әлеуметтік, басқару мәселелерін шешуде шағын бизнестің табысы ғылыми-зерттеу нәтижелерін коммерцияландыру, пайдалану, нарыққа жаңа бәсекеге қабілетті өнімдер мен қызметтерді шығаруға бағытталған ерекше жаңашыл, инновациялық стильге, инновациялық қызметіне байланысты. Кәсіпорынның инновациялық қызметінің ахуалы тұрақты зерттеуді қажет етеді, сол себепті оған әсер ететін факторларға ерекше назар аудару керек.

Осы мақала шеңберінде авторлар инновациялық әлеуетті айқындайтын факторларға объективті және жан-жақты талдау жасайды. Авторлар ішкі және сыртқы факторларды ескеретін инновациялық потенциалдық факторлардың жіктеуі әзірленген.

Түйін сөздер: инновациялар, инновациялық әлеует, инновациялық қызмет факторлары.

Бахытгуль Сланбекова

КЛАССИФИКАЦИЯ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ИННОВАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ СУБЪЕКТОВ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Аннотация. В настоящее время успех субъектов малого предпринимательства при решении экономических, социальных, управленческих проблем зависит от его специфического, новаторского стиля, инновационной деятельности, которая направлена на использование и коммерциализацию

результатов научных исследований и разработок, выпуск новых конкурентоспособных товаров и услуг.

В связи с чем, целью данного исследования является изучение различных факторов инновационного потенциала, которые могут, как препятствовать, так и способствовать ее развитию. В рамках данной статьи автор проводит всесторонний анализ различных факторов, влияющих на инновационный потенциал субъектов малого предпринимательства, разработали классификацию факторов, используя при этом общие научные методы: синтез, анализ, сравнение, обобщение.

Результаты исследования могут быть полезны руководителям малых предприятий при внедрении инноваций, использованы при принятии рациональных решений, которые позволят эффективно управлять инновационной деятельностью предприятия.

Ключевые слова: инновации, инновационный потенциал, факторы инновационной деятельности

Bakhytgul Slanbekova

CLASSIFICATION OF FACTORS AFFECTING THE INNOVATIVE POTENTIAL OF SMALL BUSINESS ENTITIES

Abstract. In the article the authors consider the factors influencing the innovation activity, which can both hamper and contribute to the development of innovative potential. At present, the success of small businesses in solving economic, social, managerial problems depends on its specific, innovative style, innovation activity, which is aimed at the use and commercialization of research and development results, the introduction of new competitive products and services to the market. The state of innovative activity of the enterprise requires constant study, and special attention must be paid to the factors affecting it.

Within the framework of this article, the authors conduct an objective and comprehensive analysis and systematization of the factors of the innovative potential that determine it. The authors developed a classification of innovative capacity factors, taking into account both internal and external factors.

Keywords: innovations, innovative potential, factors of innovative activity

Кіріспе

Әлемнің барлық дамыған елдерінде шағын бизнес инновациялық дамудың қуатты қозғашы күші болып табылады. Ол жаңа идеялар мен инновациялардың көзі және генераторы бола отырып, көбінесе инновациялық қызметтің басты субъектісі болып табылады. Қазақстан экономикасының қазіргі кезеңінде инновацияларды енгізу және дамыту шағын және орта бизнестің тиімділігін арттырудың маңызды факторы ғана емес, сондай-ақ ұлттық мемлекеттік экономикалық саясаттың негізгі бағыты болып табылады.

Әрбір кәсіпорын, оның ішінде кішігірім, инновациялық қызметті жүзеге асыру кезінде ішкі және сыртқы факторлар әсеріне ұшырайды, олар жоғары тәуекел мен белгісіздік дәрежесіне ие. Бұл қызметті жүзеге асыру мүмкіндігі кәсіпорынның инновациялық әлеуетімен анықталады, сондықтан инновациялық әлеуетті бағалау әдістерін әзірлеуге, оны дамытуға әр түрлі факторлардың сипатын және дәрежесін белгілеу қажет. Авторлар Қазақстан Республикасында шағын бизнестің инновациялық әлеуетіне әсер ететін факторлардың негізгі топтарын анықтау міндетін қойды. Кәсіпорындардың инновациялық әлеуетін іріктеуге осы көзқарастың негізі өндірілген өнімнің өндірістік (адам, техникалық және технологиялық, ұйымдастырушылық, материалдық және ақпараттық) мүмкіндіктерінің жиынтығы ретінде қарастырылатын өндіріс факторларының эволюциялық теориясында жатыр.

Зерттеу әдістері. Еңбекте жалпы ғылыми әдістер қолданды: синтез, талдау, салыстыру, жалпылау.

Әдеби шолу. Кәсіпорындардың инновациялық дамуының тақырыбы өткен ғасырда өзекті бола бастады және бүгінгі күнде өзекті болып қала береді. Көптеген отандық және шетелдік авторлар осы тақырыпқа өз зерттеулерін арнады, олардың ішінде: Н.А. Арсентаева, Ю.О. Бакланова, Б.Б. Бекбенбетова, Г.Я. Белякова, Х.М. Гумба, Э.А. Диваева, А.С. Кулмағанбетова, Е.С. Макарова, В.Н. Суязов, Ю.А. Чайран, А.В. Черных және басқалар [1-8].

Нәтижелер/талқылау. Инновациялық әлеуетті қалыптастыру және іске асыру инновациялық үдерісті жеделдететін жағдайлар мен факторлар жиынтығының жүйелі өзара іс-қимылына байланысты күрделі мәселелерді шешуге, оның ішінде кәсіпорынның ішкі және сыртқы орта факторларын зерттеуге бағытталған.

Инновацияны жандандыру үшін менеджмент жүйесін бизнес жағдайына бейімдеу қажет. Осындай көзқарас мақсаттарға шынайы

түрде жетуге және инновациялық процестердің қажетті тиімділігіне кепілдік береді.

Әдебиеттерге шолу шағын кәсіпкерліктің инновациялық әлеуетін қозғайтын факторларды топтастыруға бірнеше тәсілдерді көрсетті. Мысалы, инновацияларды кедергі ететін және көтеретін факторлардан тұратын факторлардың жіктелуі бар. Инновацияның дамуына кедергі келтіретін факторлар ғылыми зерттеулер мен технологиялық дамудың төмен қаржылық қолдауын, ғалымдарды қолдаудың жеткіліксіздігін, шағын кәсіпорындардың нашар құқықтық қорғалуын, сондай-ақ инновациялық жобаларды нашар ақпараттық қолдауды қамтиды.

Инновациялық әлеуетті дамытуға кедергі келтіретін факторлардың екі тобы бар: инновациялық әлеуеттің сапалық мазмұнын анықтайтын трансформациялық факторлар (персонал, ғылыми, техникалық және технологиялық және қаржы шектеулері); инновациялық қызметті жүзеге асыру үшін кәсіпорынның дайындығын сипаттайтын транзакциялық факторлар (ақпарат, ұйымдық және институционалдық шектеулер) [1, 50 б]. Осы кедергілерді жою және инновациялық кәсіпорындарға қолдау көрсету үшін инновациялық қатысушылардың өзара байланысын қамтамасыз ететін инновациялық инфрақұрылым объектілері құрылуы керек.

Н.А. Арсентьева инновациялық әлеуеттің келесі факторларына назар аударды: инновацияларды енгізу бойынша мемлекеттік және жеке секторлардың дайындығы, зерттеу бағыттары, инновациялар мен инновациялық дәстүрлерге қоғамның бейімделуі [2, 88 б]. Біздің ойымызша, бұл факторлар тізімі толық емес.

Кейбір ғалымдар тек ішкі мазмұнды, инновациялық әлеуеттің ауқымын және жылдамдығын анықтайтын факторларды зерттеді:

◇ ішкі және сыртқы нарықтардағы бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатында өнімнің жаңаруы, техникалық және операциялық деңгейін жоғарылату;

◇ әлемдік нарыққа шығу, халықаралық ғылыми-техникалық ынтымақтастықтың белсенділігін арттыру;

◇ зерттеулердің нәтижелерін және техникалық әзірлемелерді жедел дамыту және жаппай тарату;

◇ зерттеу және инженерлік-техникалық кадрларды қамтитын адам ресурстарын сақтау [3, 77 б].

Экономикалық, өндірістік және ұйымдастырушылық факторлар қарастырылатын кәсіпорындардың инновациялық әлеуетіне теріс

әсер ететін факторларды жіктеу ерекше қызығушылық тудырады (1-кесте). Елдегі инновациялық дамудың белгілі бір саяси және экономикалық басымдықтары болса, инновациялық әлеуетті қалыптастырудың қолайсыз факторларының басым көпшілігі тезірек еңсере алады. Сонымен бірге, жеңуді жеделдету мүмкін емес факторлар бар. Бұл еңбек әлеуетінің сапасы, еңбек нарығының инновациялық сегментінің талаптарына сәйкес құзыреттілік және т.б.

1-кесте. Кәсіпорындардың инновациялық әлеуетіне теріс әсер ететін факторларды жіктеу [9]

ФАКТОРЛАР		
Экономикалық	Өндірістік	Ұйымдастырушылық
<ul style="list-style-type: none"> • меншікті қаражаттың және мемлекеттік қаржылай қолдаудың болмауы • инновациялық өнімдерге төмен төлеуге қабілеттілік сұранысы • жаңа енгізілімдердің жоғары құны • инновацияларды ұзақ мерзімге сатып алу және т.б. 	<ul style="list-style-type: none"> • кәсіпорындардың инновацияларға төмен бейімділігі • жаңа технологиялар туралы ақпараттың болмауы • білікті кадрлардың жеткілікті санының болмауы • басқа инновациялық белсенді кәсіпорындармен және ғылыми ұйымдармен ынтымақтастық үшін мүмкіндіктердің жоқтығы 	<ul style="list-style-type: none"> • Инновациялық қызметті реттейтін заңнамалық және нормативтік құжаттардың жеткіліксіздігі • инновациялық процестердің мерзімдерінің белгісіздігі • инновациялық инфрақұрылымның дамымауы • технологиялық нарықтың жеткіліксіз дамуы

Сондай-ақ факторларды сыртқы және ішкі деп бөледі. Ішкі факторларға инновациялық қызмет субъектісінің өзі тікелей әсер ете алатын факторлар жатады (инновациялық қызмет субъектілерінің меншік нысаны, ұйымдық-құқықтық құрылым, субъектінің өлшемі, салалық үлестері және т.б.). Ішкі факторлар одан әрі бөлінеді: басқарудың жай-күйін, ұйымның инновацияға қабілеттілігін көрсететін ұйымдастырушылық факторлар; компанияның жаңа технологияларды және инновациялық өнімді дамытуға бағдарланған технологиялық факторлар; капиталдың жеткіліктілігін, кәсіпорынның активтері мен міндеттемелерінің сапалық сипаттамаларын, кірістілігі мен өтімділік көрсеткіштерін сипаттайтын экономикалық факторлар

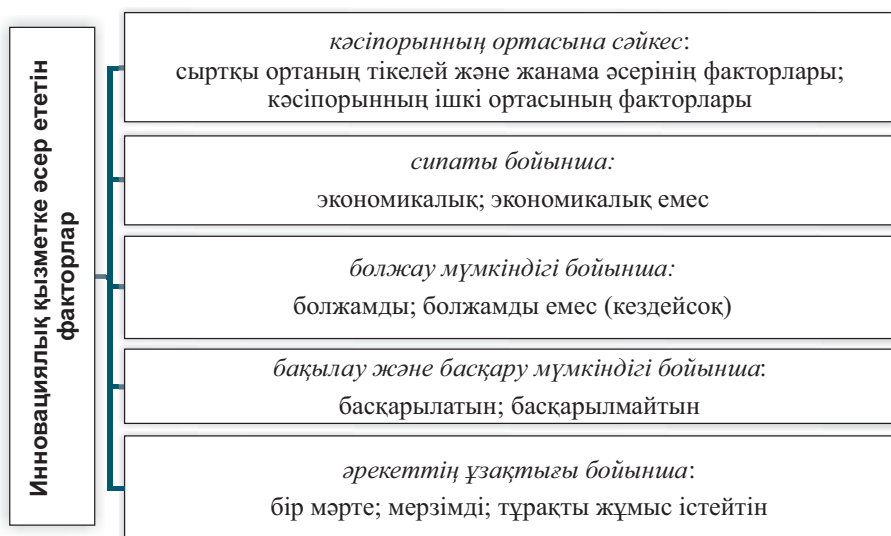
[4, 155 б]. Бұл жіктеу бұрын қарастырылған факторларға қосымша, технологиялық факторлармен толықтырылды.

Сыртқы орта факторларын екі бөлек топқа бөледі:

1. Кәсіпорынның жұмысына тікелей әсер ететін (нормативті құқықтық актілер, мемлекеттік реттеу органдары, ресурстарды, құрамдас өнімдерді жеткізушілер, дайын өнім тұтынушылары, бәсекелестер);

2. Кәсіпорынның жұмысына жанама әсер ететін (экономиканың жалпы жағдайы, саяси орта, ғылыми-техникалық ілгерілеу, сондай-ақ табиғи, мәдени және демографиялық факторлар) [5, 105 б].

Инновациялық қызметтің факторларының кеңейтілген жіктелуін А.В. Черных ұсынады (1-сурет).

1-сурет. Кәсіпорындардың инновациялық қызметіне әсер ететін факторларды жіктеу [6]

Кәсіпорындағы инновациялық қызмет басталмауы немесе белгілі бір себептермен және факторларға байланысты дамымауы мүмкін екенін атап өткен жөн: жоғары баға; тұтынушылық сұраныстың болмауы; кәсіпорынның нақты факторлары; заңнамалық факторлар.

Инновациялық қызметке әсер ететін факторлардың кең ауқымды жіктелуін Ю.А. Чайран ұсынған (2-сурет). Бұл жүйелеу инновациялық дамуды қозғайтын бірқатар факторларды анықтауға мүмкіндік береді. Белгіленген факторлар кәсіпорындарға, соның

ішінде инновацияларға елеулі әсер етеді және олардың қызметіне ықпал етеді немесе оны бәсеңдетеді.

2-сурет. Кәсіпорындардың инновациялық дамуына әсер ететін факторларды жіктеу [8]

Зерттеу үрдісінде инновациялық қызметті ынталандыру факторлары мен шектеу факторлары анықталды. Ынталандыру факторлары сыртқы да, ішкі ортада да пайда болады, бұл кәсіпорын инновацияларын дамытуға ықпал ететін катализаторлардың бір түрі. Инновациялық қызметтің шектеу факторлары сыртқы және ішкі ортадағы теріс әсерімен анықталады, кәсіпорынның инновациялық дамуына кедергі келтіреді.

Әрине, факторлардың жіктелуін дамыту мәселесі таусылмайды және одан әрі дамиды. Ең бастысы - жалпы жүйедегі факторлардың әрбір тобының өз орнын нақты анықтау. Бұл жағдайда факторларды жіктеу міндеті факторларды анықтау жүйесін апарарды.

Факторлар мен олардың жекелеген түрлерін жіктеудің бар барлық белгілері туралы ақпараттарға ие болу ғылыми және практикалық қызмет үшін өте маңызды. Сонымен бірге, біз қазіргі классификациялар инновациялық әлеуетті талдау және бағалау теориясына жеткілікті түрде сай емес деп есептейміз. Осыған байланысты қолда бар

ақпараттар мен ақыл-ойдың логикасына негізделген факторларды анықтаудың топтары мен түрлерінің әдіснамалық аспектілерінің қажеттілігі бар екенін атап өткен жөн. Оңтайлы басқару мақсаттары үшін факторларды жіктеу тәсілін негізделген оңтайландыруды іздеу, біздің пікірімізше, басқару шешімдерін шектеулі мерзімде және ең аз шығындармен қамтамасыз ету қажеттілігімен байланысты.

Инновациялық әлеуетке ықпал ететін факторларды авторлық классификациялауды дамыту үшін келесі аспектілерді бөліп алу ұсынылады.

Біріншіден, біздің ойымызша, барлық факторлар екі топқа бөлінуі керек: ынталандыру және шектеу. Екіншіден, факторлардың жіктелуі қауіптің көздерін көрсетуі керек. Кәсіпкерлік қызметте қауіп-қатер сырттан да, ұйымның өзінде де пайда болуы мүмкін. Осыған байланысты біз факторларды ішкі және сыртқы деп бөлеміз. Үшіншіден, факторлардың жүйеленуі иерархиялық деңгейді ескеруі керек деп санаймыз.

Кішігірім кәсіпорынның инновациялық әлеуетіне әсер ететін факторлардың авторлық классификациясы барлық үш классификация өлшемін біріктіретін матрица түрінде ұсынылған (2-кесте).

2-кесте. Кішігірім кәсіпорындардың инновациялық әлеуетіне әсер ететін факторларды жүйелеу

ФАКТОРЛАР		Ішкі	Сыртқы
		Шектеуші	<ul style="list-style-type: none"> – Қаржы ресурстарының тапшылығы – Қызметкерлердің біліктілігінің жеткіліксіздігі – Инновациялық қызметті басқарудың болмауы – Жеке әзірлемелердің болмауы
Ұнталандырушы	<ul style="list-style-type: none"> – Ұйымдастыру құрылымының қарапайымдылығы – Ұйымды басқару мобильдігі – Дамыған инфрақұрылым – Тұтынушыларға бағдар 	<ul style="list-style-type: none"> – Технологияларды дамыту – Әлеуметтік-мәдени орта – Мемлекеттің инновациялық саясаты – Шағын және орта бизнесті қолдауға арналған мемлекеттік бағдарламалар 	

Ескерту – автор жасаған

Біз сыртқы факторларды ынталандыру үшін шағын және орта бизнесті қолдауға арналған мемлекеттік бағдарламаларды атадық.

Біздің ойымызша, мемлекеттің ролі - стратегиялық мақсаттарды, тұтастай алғанда кәсіпорындардың инновациялық даму саласындағы басымдықтарын айқындау, инновацияларды енгізумен, осы дамуды қолдай отырып, заңнамалық базаны қалыптастыру арқылы қоғамның қажеттіліктерін қанағаттандыру. Сонымен қатар, заңнамалық базаның жеткіліксіз дамуы, тиімді құқықтық реттеудің болмауы, саяси тұрақтылық инновациялық кәсіпкерліктің жоғары тәуекелдерін едәуір арттырады және соның салдарынан шектеулер ретінде қызмет етуі мүмкін.

Әлеуметтік-мәдени орта түпкілікті инновациялық өнімдерге деген сұраныстың қалыптасуын, сонымен қатар инновацияларды өндіріске және өмірге енгізуге мүмкіндік береді. Қоғамның жаңа, прогрессивті, әлеуметтік дағдарыстарды еңсеру және демографиялық мәселелерді шешу үшін инновацияны қажет етуі қоғамның, тұтастай ел мен шағын кәсіпорындардың инновациялық дамуын ынталандырады.

Ғылыми-техникалық үдеріс, әрине, жалпы және инновациялық қызметте өндіріске үлкен әсер етеді. Ғылыми-технологиялық үдерістің дамуының жоғары деңгейі инновациялық үдерісті тезірек, тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік береді, дамудың әртүрлі жолдарын таңдауға және түрлі салаларда бірдей ғылыми-техникалық идеяны қолдануға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, инновацияны дамыту бағытын дұрыс таңдау және кәсіпорынның технологияларды дамытудағы тұрақты өзгерістерге уақытылы емес реакциясы оның бәсекелестік жағдайын елеулі түрде төмендетуі мүмкін.

Бәсекелестік инновациялық үдерістерді жеделдетуге ықпал етеді, кәсіпорынның бәсекелестік жағдайын нығайту үшін жаңа бәсекеге қабілетті шешімдер іздеуді ынталандырады, соның нәтижесінде әртүрлі әзірлемелерді жүзеге асырады. Бәсекелестіктің жетіспеушілігі жиі сапалы өнімге деген сұраныстың артуына әкеліп соғады, бұл инновацияларға тұтынушылардың сезімталдығын төмендетеді. Бірақ бәсекелестік күшейе түскенде, ақша ресурстары азаяды, инновациялық үрдіс баяулайды немесе мүлдем тоқтатылады.

Орындалған талдау негізінде қоршаған ортаны қорғау факторлары қандай да бір кәсіпорынның қызметіне үлкен әсер етеді, бірақ бұл әсердің күші мен ерекшелігі біртекті болып табылады. Қандай жағдай кәсіпорынның инновациялық қызметіне тікелей әсер ететінін анықтау үшін ішкі орта факторларын талдаймыз. Кәсіпорынның инновациялық әлеуетін дамытудың сипаты мен бағыттары қоршаған орта факторларына қарағанда біркелкі әсер ететін ішкі орта факторларына тікелей байланысты.

Қазіргі уақытта инновациялық қызметтің коммерциялық іске асырылуының табысы тәуелді тұтынушымен тиімді жұмыс істеу мәселелері бірінші кезекте тұр. Инновацияларды тиімді коммерцияландыру өндірушілерді инновациялық әлеуетті дамытуға, инновациялық қызметтің ауқымын арттыруға ынталандырады.

Ақпараттық, ғылыми, индустриалды қолдауды, консалтингтік және білім беру қызметтерін, жарнамалық қызметті және инновацияны насихаттау қызметтерін ұсынуды қамтитын дамыған инфрақұрылым, әрине, кәсіпорынның инновациялық әлеуетін қалыптастыруға оң әсерін тигізеді. Инновациялық қызметте тәуекелдер азаяды, ол одан да тартымды болады.

Ішкі орта факторларының тағы бір тобы қаржылық қамтамасыздандыру факторлары болып табылады. Инновациялық қызметті қаржыландыру меншікті, тартылған және тартылған қаражат есебінен жүзеге асырылуы мүмкін. Әрбір кәсіпкердің жоғары қарыздар бойынша несиелерді тарту қабілеті мен ниеті жоқ, ол жоғары тәуекелдермен байланысты, сондай-ақ несие ұйымдарының талаптары мен жағдайлары несие мөлшерлемесінен жоғары және кепілмен қамтамасыз ету қажеттілігімен аяқталады. Инновацияға тікелей инвестициялар түрінде мемлекеттік қолдауды алу өте қиын.

Қорытынды

Кәсіпорынның инновациялық қызметі - кәсіпорынның табыстылығының кілті, қазіргі заманғы экономикалық ортада өмір сүру қабілеті. Авторлар матрица түрінде ұсынған жіктеме сыртқы және ішкі факторларды анықтауға мүмкіндік береді; шағын бизнес субъектілерінің инновациялық әлеуетін қалыптастыруға және дамытуға әсер ететін факторларды нақты құрылымдау; инновацияның төмендеуіне әкелуі мүмкін факторларды анықтау. Әр факторлардың егжей-тегжейлі зерттелуімен, олардың ықпалын азайту үшін құралдарды іздестіруге, сондай-ақ кәсіпорындардың инновациялық дамуының тиімді әдістерін құруға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Макарова Е.С. Классификация факторов инновационного потенциала региона // Экономика и менеджмент инновационных технологий. – 2012.- № 1. – С.48-56.
2. Арсентьева Н.А. Инновационный потенциал как фактор обеспечения конкурентоспособности экономической системы: диссертация ...

- кандидата экономических наук: Чуваш. гос. ун-т им. И.Н.Ульянова.- Чебоксары, 2010. – 144 с.
3. Диваева Э.А. Основы оценки уровня инновационного потенциала и оценка его уровня. – М.: КНОРУС, 2009. – 260с.
 4. Суязов В. Н. Оценка эффективности инновационного развития производственных организаций: монография. – М.: Восход, 2010. – 300с.
 5. Гумба Х. М., Михайлов В. Ю., Гамулецкий В.В. Формирование механизма инновационно-стратегического развития строительных предприятий. – М.: Ассоциации строительных вузов, 2014. – 400с.
 6. Черных А.В. Механизм устойчивого развития предприятия в период активной инвестиционной деятельности: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. – Белгород, 2006. – 211 с.
 7. Рахметулина Ж.Б., Бекбенбетова Б.Б., Кулмаганбетова А.С. Кәсіпорындардың инновациялық әлеуетін бағалау әдістері // Экономика и статистика. – Астана, 2017. – №4. – С.108-113.
 8. Чайран Ю.А., Белякова Г.Я. В состоянии прорыва: факторы, влияющие на развитие инновационной деятельности // Креативная экономика. – 2014.-№11(95). – С.162-170.
 9. Бакланова Ю.О. Ұйымның даму жобаларының портфолиосы. Монография. – МЦНИП, 2014. – 85 бб.

Жанар Санхаева

*ҚР Президенті жанындағы ҚСЗИ Әлеуметтік-саяси зерттеулер
бөлімінің аға ғылыми қызметкері
Астана қ., Қазақстан Республикасы*

ӘЙЕЛ-ДЕПУТАТТАРДЫҢ ПАРЛАМЕНТАРАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫНЫҢ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ: ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЖӘНЕ АУҒАНСТАН

Аңдатпа. Біріккен Ұлттар Ұйымы (БҰҰ) гендерлік теңсіздік мәселелерін жаһандық мәселелер ретінде қарастырып, әйелдердің саяси шешімдер қабылдау үдерісіне қатысуын ұлғайтуды көздейтін қарым-қатынастарды өзгертуге кеңес береді. Осылайша, мақалада БҰҰ-ға мүше мемлекеттер болып табылатын Орталық Азия мен Ауғанстан елдеріндегі әйел парламентарийлердің парламентаралық ынтымақтастығының перспективаларын қарастыру ұсынылады. Мұндай өзара әрекеттесу платформасы кейінірек аймақтағы интеграцияны тереңдету үшін тиімді диалогтық алаңдарға айналуы мүмкін, сондай-ақ аймақтағы елдерде заңнамалық үдерісті БҰҰ-ның даму жөніндегі бағдарламасының гендерлік теңдіктің төмен көрсеткіштері аясында осы елдер үшін маңызды болып табылатын гендерлік сипатта болады.

Түйін сөздер: әйелдердің қатысуы, ынтымақтастық, гендерлік теңдік, Орталық Азия, Ауғанстан, шешім қабылдау, интеграция.

Жанар Санхаева **ПЕРСПЕКТИВЫ МЕЖПАРЛАМЕНТСКОГО СОТРУД- НИЧЕСТВА ЖЕНЩИН-ДЕПУТАТОВ: ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ И АФГАНИСТАН**

Аннотация. Организация Объединенных Наций (ООН) причисляет проблемы гендерного неравенства к числу глобальных проблем, а государствам, входящим в нее, рекомендует изменять существующие модели взаимоотношений, повышая политическое участие женщин в вопросах принятия решений. Тем самым, в

статье предлагается рассмотреть перспективы межпарламентского сотрудничества женщин-парламентариев стран Центральной Азии и Афганистана, являющимися государствами-членами ООН. Подобная площадка взаимодействия в дальнейшем способна стать не просто одной из эффективных диалоговых платформ по углублению интеграции в регионе, но и позволит сделать законотворческий процесс в странах региона более гендерно-чувствительным, что на фоне низких показателей Индекса гендерного равенства ПРООН является актуальным для данных стран.

Ключевые слова: участие женщин, сотрудничество, гендерное равенство, Центральная Азия, Афганистан, принятие решений, интеграция.

Zhanar Sanhaeyva

PERSPECTIVES OF INTER-PARLIAMENTARY COOPERATION OF WOMEN DEPUTIES: CENTRAL ASIA AND AFGHANISTAN

Abstract. The United Nations classifies problems of gender inequality as global problems and recommends to the Member-States to change existing models of gender policy and to raise female political participation in decision-making. The article gives an overview of the perspective of inter-parliamentary cooperation by women deputies of Central Asia and Afghanistan which are UN member-states. In the future, this channel of cooperation will be able to become one of the effective dialogue platforms on the integration of the region. Moreover, it will make the legislative process of the countries more gender-sensitive, which is relevant for these countries in the framework of low indicators of the UNDP Gender Equality Index.

Key words: women's participation, cooperation, gender equality, Central Asia, Afghanistan, to make decisions, integration.

Кіріспе

Гендерлік теңдікті қамтамасыз ету - әлемнің көптеген елдеріндегі мемлекеттік саясаттың маңызды бағыттарының бірі. Бұл үрдіс әйелдерге қатысты дискриминацияға қатысты халықаралық келісімдерді ратификациялаған Қазақстанға да тән. Сонымен қатар,

2006-2016 жылдарға арналған гендерлік теңдік стратегиясын іске асыра отырып, ол 2030 жылға дейін Қазақстан Республикасында қабылданған Отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасы шеңберінде гендерлік теңдік туралы жаңартылған бағдарламаны жалғастырды, онда «әйелдердің бейбітшілік пен қауіпсіздікті қамтамасыз етуге қатысуын арттыру» тапсырмасы бар.

Осыған байланысты бейбітшілік үшін медиация және Орталық Азиядағы және Ауғанстандағы жергілікті жанжалдардың реттелуіндегі парламентаралық ынтымақтастықтағы Қазақстан парламентінің әйелдер депутаттарының әлеуетін және қатысуын зерттеу, бұл аймақтың игілігі үшін бейбітшілік пен ынтымақтастықты нығайтуға ықпал етеді.

Аймақтағы әйел парламентарийлердің арасындағы қатынастарды кеңейтуге оң әсер етуі мүмкін:

- Орталық Азия мен Ауғанстанның заңнамалық органдарында әйел депутаттарының нақты өкілдігі;
- парламентаралық ынтымақтастықтың қазіргі тәжірибесі;
- ұсынылған елдердің әйел депутаттарының өзара іс-қимылын қалыптастырудағы достық ниеті.

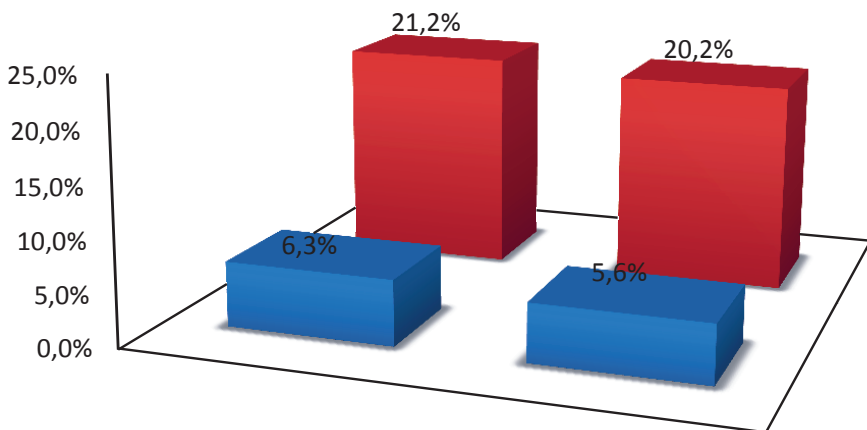
Осылайша Орталық Азия мен Ауғанстан елдерінің парламенттері арасындағы ынтымақтастықты одан әрі тереңдету мақсатында зерттеудің негізгі әдісі ретінде статистикалық және салыстырмалы талдау жасалды.

Қазақстан Республикасының заңнамалық органдарында әйелдердің өкілдігі

Қазақстанға келер болсақ, 2018 жылдың бірінші тоқсанындағы мәліметтерге сәйкес, заң шығарушы орган құрамында әйелдердің өкілдігі төмендегідей.

Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының материалдарына сәйкес, ҚР Парламентіндегі соңғы екі сайлау науқанында әйелдердің кандидатурасын ұсыну динамикасы сайлау процесінде әйелдердің белсенділігінің төмендеуін көрсетеді. Осылайша, Қазақстан Республикасы Парламенті Сенатының депутаттығына кандидаттардың соңғы сайлаудағы үлесі ерте кезеңмен салыстырғанда 0,7% -ға азайды. Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінде әйел кандидаттардың саны 1%-ке аз болды (*1-сурет*).

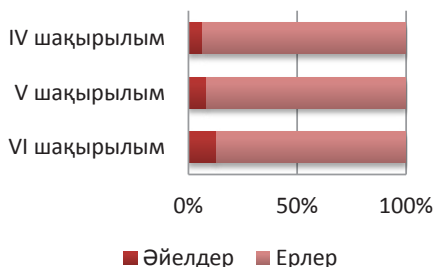
Сонымен қатар, Сенат депутаттығына әйел кандидаттардың саны Мәжілістегі әйел кандидаттардың санынан бірнеше есе төмен.

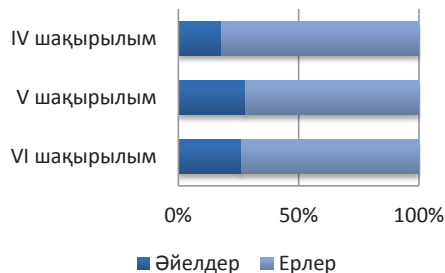
- ҚР Парламенті Сенаты депутаттығына кандидат-әйелдер үлесі
- ҚР Парламенті Мәжілісі депутаттығына кандидат-әйелдер үлесі

1-сурет. Соңғы екі сайлауда заң шығарушы органдарға әйел-кандидаттарды ұсыну белсенділігінің динамикасы

Сайлау алдындағы конъюнктура басымдықтары Қазақстан Республикасы Парламентінің гендерлік құрамында көрініс табады. Егер соңғы үш шақырылымда Қазақстан Парламентінің Сенатында әйелдердің саны аз болса, онда Қазақстан Республикасы Парламентінің Мәжілісінде VI (соңғы) шақырылған әйел депутаттардың үлесі 28% -дан 26,2% -ға дейін төмендеді (2-3-сурет) [1].

2-сурет. Қазақстан Республикасы Парламенті Сенатының соңғы 3 шақырылымындағы әйелдер үлесі

3-сурет. Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің соңғы 3 шақырылымындағы әйелдер үлесі

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Парламентінің Сенатында әйелдердің салыстырмалы түрде саны аз. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің 107 депутатының 28-і әйелдер, ал Сенат 6 әйел және 41 ер адам-депутаттан құралған. Осылайша, егер «төменгі» палаталарда әйелдердің орташа өкілдігі 23,4% [2] болса, онда Қазақстан парламентінің мәжілісінде әйелдердің 26,2% -ы әлемдік тәжірибеге сәйкес келсе, Қазақстан Республикасы Парламентінің Сенатында олардың саны депутаттардың жалпы санының тек 12,8% -ын құрайды. Сонымен қатар, «жоғарғы» палатаның әйелдер депутаттарының орташа әлемдік көрсеткіші Қазақстанға қарағанда 2 есе жоғары және 22,9% құрайды.

Сенат пен Қазақстан Республикасы Парламентінің Мәжілісі комитеттерінің төрағалары арасында оңтайлы сурет қалыптасады. Сонымен, екі палатаның 13 комитет басшыларының 5-і әйелдер (1-кесте) [3].

1-кесте. ҚР Парламентінің басшылық құрамындағы әйелдердің үлесі, VI шақырылым

	Барлығы	Ерлер	Әйелдер	Әйелдер үлесі
ҚР Парламентінің Сенаты Комитеттерінің төрағалары	6	3	3	50%
ҚР Парламентінің Мәжілісі Комитеттерінің төрағалары	7	5	2	28,6%

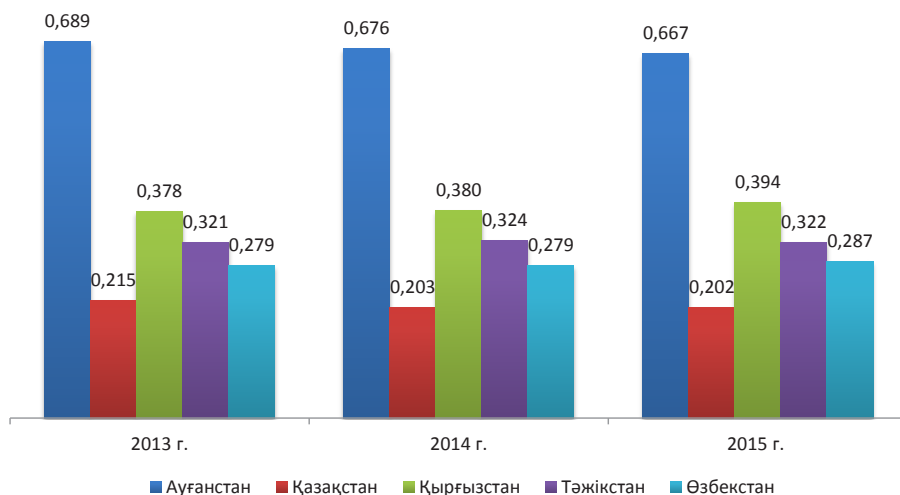
Сонымен қатар, Қазақстан Парламентінің Сенатының Сыртқы қатынастар, қорғаныс және қауіпсіздік жөніндегі комитетіне әйел адам жетекшілік ететінін атап өту керек, бұл Орталық Азия мен Ауғанстандағы бейбіт медиация мәселелері бойынша әйелдер депутаттарының ынтымақтастығын тереңдету үшін қолайлы жағдайлардың болуын білдіреді.

Тұтастай алғанда, гендерлік теңдікті қамтамасыз ету мәселелерінде қазақстандық тәжірибені егжей-тегжейлі қараған кезде қазіргі кезеңде Қазақстанда гендерлік теңдікті қамтамасыз ету саласында айтарлықтай оң көрініс қалыптасатынын атап өтуге

болады, бұл Қазақстан әйелдерінің басқа елдердің депутаттармен парламентаралық ынтымақтастық тетіктерін одан әрі құру үшін оң құбылыс болып табылады.

Орталық Азия мен Ауғанстандағы әйел-депутаттардың өкілдік етуі

Біріккен Ұлттар Ұйымының Даму Бағдарламасының (БҰҰДБ) гендерлік теңдік индексінің соңғы мәліметтері бойынша 2013-2015 жылдары өңір елдерінде гендерлік теңдік мәселелерінде салыстырмалы түрде тұрақты динамика байқалады. Бұл ретте, салыстырмалы қолайлы жағдай Қазақстан, Өзбекстан, Тәжікстан және Қырғызстан сияқты елдерде қалыптасып отыр, бұл өз кезегінде, ұсынылған индекс әлдеқайда төмен Ауғанстаннан келген саясаткер-әйелдері бар осы елдерден саясаткер-әйелдердің тәжірибе және оң тәжірибелермен алмасу үшін қазіргі әлеуетті көрсетеді (4-сурет) [4].

4-сурет. Біріккен Ұлттар Ұйымының Даму Бағдарламасының гендерлік теңдік индексі (БҰҰДБ)

Сонымен қатар, БҰҰДБ-ның 2015 жылғы гендерлік теңдік индексінің деректеріне сәйкес, онда заңнамалық органдарда әйелдер мен ерлердің арақатынасы қарастырылады, әйелдердің парламенттердегі ұсынысының 20 %-дық салыстырмалы жоғары деңгейі Ауғанстанда, Түркіменстанда және Қазақстанда байқалды (5-сурет) [5].

5-сурет. 2015 жылғы БҰҰДБ деректері бойынша әйелдердің заң шығару органдарына ұсынылуы.

Осылайша, ұсынылған сандар Орталық Азиядағы және Ауғанстандағы әйелдердің депутаттық корпусында мықты позицияларға ие екендігін көрсетеді, бұл, өз кезегінде, аймақтағы әйелдер депутаттарының тікелей парламентаралық ынтымақтастығын қалыптастырудың нақты перспективасын көрсетеді. Сонымен бірге, гендерлік теңдік индексі көрсеткіштері аймақтағы әйелдердің құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету бойынша бірқатар мәселелердің бар екендігін көрсетеді, бұл заң шығару күші деңгейінде бар мәселелерді белсенді талқылауды және шешуді талап етеді.

Қазақстанның Орталық Азия өңірімен және Ауғанстанмен парламентаралық ынтымақтастығының қазіргі тәжірибесі

Қолданыстағы парламентаралық байланыстарды шартты түрде екі жақты және көп жақты деп бөлуге болады.

Бүгінде Қазақстан мен басқа елдердің екі жақты парламентаралық ынтымақтастығының өз ерекшеліктері бар, бірақ келесідей ерекшеліктер ұқсас:

◇ Арнайы кеңестер, парламенттік топтар және басқа да қауымдастықтар құру жолымен қолданыстағы қатынастарды институттандыру. Сонымен, 2015 жылы Қазақстан мен Қырғызстанның заңнамалық органдары Парламентаралық ынтымақтастық кеңесін құрды. Қазақстан Республикасы Парламенті

Мәжілісі мен Түрікменстан Меджлисі арасындағы байланыстарды нығайту мақсатында парламенттік достық топтар құрылды. Мұндай топтарды Қазақстан және Ауғанстан парламенттері ұйымдастырды. 2017 жылы Өзбекстан Парламентінің екі палатасының бірлескен қаулысы Қазақстан Парламентімен ынтымақтастық жөніндегі парламентаралық топ құрды;

◇ Ынтымақтастықтың кең ауқымды мәселелері. Негізгі орын сауда-экономикалық, мәдени-гуманитарлық және су ресурстарын басқару мәселелерімен айналысады. Ұлттық заңдарды жақындастыру және үйлестіру бойынша ұсыныстарды әзірлеуге, сондай-ақ парламентшілер арасында тәжірибе алмасуға үлкен мән беріледі.

Көпжақты қатынастар халықаралық парламенттік ұйымдар шеңберінде сақталады. Орта Азия мен Ауғанстан елдерін қамтитын ұйымдар 10-дан аз деп саналуы мүмкін. Оны аймақ елдерінің «толық өкілдігі» және «жартылай» халықаралық парламенттік ұйымдарға бөлуге болады. Зерттеу шеңберінде халықаралық парламенттік ұйымдардың гендерлік мәселелер бойынша арнайы комитеттердің, топтардың немесе басқа институттардың орбитасына енгізу мәселесі қызықты. Көріп отырғанымыздай, «2-кестеде» қарастырылған 8 халықаралық институттың ішінде тек екеуінде гендерлік мәселелер бойынша мамандандырылған қауымдастықтар жоқ.

2-кесте. Орталық Азия мен Ауғанстан елдерін толық немесе ішінара ұсыну арқылы халықаралық парламенттік ұйымдар

Ұйым	Гендерлік саясат институттары
Толық ұсыну	
Ислам Ынтымақтастығы Ұйымының Парламенттік Одағы	Тұрақты Адам, әйелдер мен отбасы құқықтары жөніндегі комиссия
Парламентаралық одақ	Әйел-парламентарийлердің форумы Әйел-парламентарийлердің бюросы
Жартылай ұсыну	
Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымының Парламенттік Ассамблеясы	Гендерлік мәселелер бойынша арнайы өкіл
Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің Парламентаралық Ассамблеясы	Әлеуметтік саясат және адам құқықтары жөніндегі комиссия

Ұйым	Гендерлік саясат институттары
Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт ұйымының Парламенттік Ассамблеясы	-
Азия парламенттік ассамблеясы	Әйелдер мен балалар мәртебесі жөніндегі Бас Ассамблеяның сессиясы
Халықты дамыту жөніндегі Азиялық парламенттік форум	Гендерлік теңдік және әйелдердің құқықтары мен мүмкіндіктерін кеңейту жөніндегі тұрақты комиссия
Оңтүстік және Орталық Азия, Кавказ елдерімен ынтымақтастық жөніндегі топ	-

Осылайша, парламентаралық ынтымақтастықтың қазіргі тәжірибесі бейбіт медиация және жергілікті жанжалдарды реттеу мәселелері бойынша парламентаралық ынтымақтастыққа әйел депутаттардың қатысуына тиімді платформаларды қамтамасыз ету үшін шексіз әлеуетке ие.

Қорытынды

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, Орталық Азия мен Ауғанстан елдері аймақтағы әйел депутаттар арасындағы қатынастарды құру және тереңдету үшін бірқатар оң факторларға ие екендігін атап өтуге болады. Жалпы, мұндай ынтымақтастық шеңберінде Орталық Азия мен Ауғанстан мемлекеттері тәжірибе мен білім алмасу үшін тиімді платформаларға ие болады, бұл Орталық Азия елдерінде және Ауғанстанда гендерлік теңдікті қамтамасыз етуде гендерлік факторлар туралы заңнаманы ұсыну бойынша нақты ұсыныстар мен ұсыныстарды әзірлеуге мүмкіндік береді, аймақтағы әйелдердің жағдайын жақсарту.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. ҚР ОСК статистикалық мәліметтері
2. «БҰҰ-әйелдер» ресми сайты. URL: www.unwomen.org
3. ҚР Парламентінің ресми сайты. URL: <http://www.election.gov.kz>
4. БҰҰ Даму бағдарламасының баяндамасы. URL: <http://hdr.undp.org/en/indicators/68606>
5. БҰҰ Даму бағдарламасының статистикалық мәліметтері. URL: <http://hdr.undp.org/en/composite/GII>

Зейін Айдынов¹, Айда Балқыбаева², Жанна Булхаирова³

¹ С.Сейфуллин атындағы ҚазАТУ аға оқытушысы, экономика ғылымдарының кандидаты

² С.Сейфуллин атындағы ҚазАТУ доценті, экономика ғылымдарының кандидаты

³ С.Сейфуллин атындағы ҚазАТУ аға оқытушысы, PhD доктор

DEA – ТӘСІЛДІ КӘСІПОРЫНДАРДЫҢ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІН ТАЛДАУҒА ПАЙДАЛАНУ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа. Мақалада кәсіпорындардың шаруашылығының тиімділігін талдау үшін қолданылатын DEA тәсілінің ерекшеліктері мен қолдану принциптері сипатталған. Кәсіпорын шаруашылығындағы өнім өндірудегі жұмсалатын ресурстардың тиімділігін анықтау аса маңызды талап болып табылады. Аталмыш тәсілді ҚР құрылыс нарығындағы ұйымдардың нақты көрсеткіштері негізінде қолдану мүмкіндіктері қарастырылды.

Түйін сөздер: тиімділік, сызықтық бағдарламалау, симплекс тәсілі, тиімділік шекарасы, үлгілі кәсіпорын

Зейн Айдынов, Айда Балкибаева, Жанна Булхаирова ОСНОВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ DEA-МЕТОДА ДЛЯ АНАЛИЗА ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация. В статье рассмотрена особенность и принципы использования DEA метода для анализа эффективности деятельности предприятия. Определение эффективности использования ресурсов при хозяйственной деятельности предприятия является очень важным моментом. Изложены пути использования метода на основе реальных данных организации на рынке строительства РК.

Ключевые слова: эффективность, линейное программирование, симплексный метод, граница эффективности, эталонное предприятие

Zein Aidynov, Aida Balkibayeva, Zhanna Bulhairova
BASES OF USE OF THE DEA METHOD FOR THE ANALYSIS
OF EFFICIENCY OF ENTERPRISE ACTIVITY

Abstract. In the article, the peculiarity and principles of using the DEA method for analyzing the efficiency of the enterprise activity are considered. Determining the effectiveness of resource use in the economic activities of the enterprise is a very important point. The ways of using the method on the basis of the organization's real data on the construction market of the Republic of Kazakhstan are outlined.

Keywords: *efficiency, linear programming, simplex method, efficiency boundary, reference enterprise*

Кез келген экономикалық үрдістерді жүзеге асыруда тиімділіктің алатын орны өте зор. Қол жеткізілетін нәтиженің сапасы тек тиімділіктің талаптарына сай болғанда ғана жүзеге аспақ. Әдетте тиімділік қойылған мақсатқа жету үшін қажет ресурстар мен уақыттың жұмсалудың дәрежесін сипаттайды.

Шаруашылықты жүргізген кезде көп жағдайда тиімділік белгісі ретінде

- кірістің максимумы;
- өндірілетін өнімнің максимумы;
- жұмсалатын шығынның минимумы;
- қажет уақыттың минимумы т.с.с. қарастырылады.

Аталмыш белгілерді қолданып қойылған мақсатқа қол жеткізу үшін сызықтық бағдарлама есебі (СБЕ) қолданылады. Оның маңыздылығы мен құндылығы көпшілікке мәлім және белгілі ғылыми еңбектерде баяндалған [1-4].

Соңғы кезде экономикалық және әлеуметтік үрдістерді талдау үшін DEA –тәсілі жиі қолданылуда. DEA сөзі - Data Envelopment Analysis дегенді білдіреді. Ол мынадай түсініктерді сипаттайды:

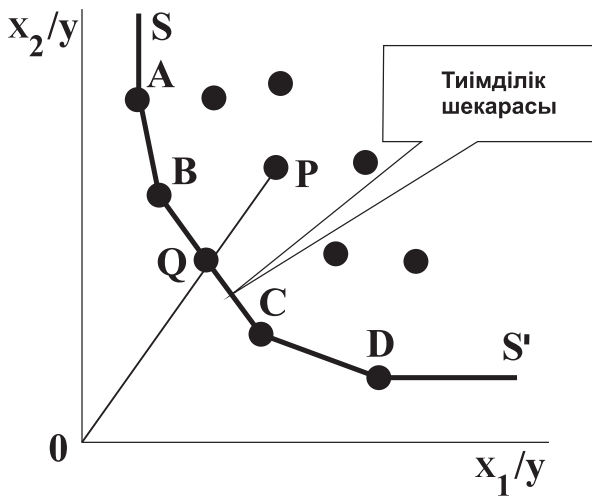
- деректерді қамтуды талдау;
- деректерді орауды талдау;
- жұмыс жасау ортасын талдау.

DEA - тәсіл экономикалық үрдістерді сипаттайтын мәліметтер негізінде олардың тиімділігін зерттеуге қолданылады. Оны сызықтық бағдарлама есебінің кеңейтілген түрі деп қарастыруға болады. Аталмыш әдіс танымал ғалымдардың еңбектерінде кеңірек қарастырылған [5-7].

DEA тәсілін 1978 жылы америкалық ғалымдар A. Charnes, W. W. Cooper, E. Rhodes ұсынған[8-10]. Тәсілдің мәнісі мынада:

- тиімділік шекарасы деген түсінік болуға тиісті;
- ол бағаланатын объектінің енетін және шығатын көрсеткіштері негізінде көп өлшемді кеңістікте тұрғызылады;
- енетін көрсеткіштер - ресурстарды, шығатын көрсеткіштер - өнімді сипаттайды
- нақты объектінің тиімділігі оған сәйкес нүкте мен тиімділік шекарасы арасындағы қашықтықпен бағаланады.

DEA тәсілдің геометриялық пайымдалуы 1-суретте кескінделген:

1 сурет. DEA-тәсілдің геометриялық пайымдалуы

1 суретте x_1 и x_2 - ресурстары арқылы y - өнімін шығаратын бірнеше кәсіпорын қарастырылған. Мұнда барлық тиімді A, B, C және D кәсіпорындары тиімділік шекарасының бойында болып, ал P-кәсіпорны тиімсіз болғандықтан ол тиімділік шекарасының ішінде орналасқан. Барлық тиімді кәсіпорындардың тиімділік коэффициенті λ таңбасымен белгіленеді және ол 0 мен 1 арасындағы мәнді қабылдайды. Егер кәсіпорын тиімді жұмыс жасаса, онда оның мәні $\lambda=1$ тең, егер кәсіпорын тиімсіз болатын болса онда оның тиімділік коэффициенті $\lambda < 1$.

1-суреттен P кәсіпорнының тиімсіз екендігінің геометриялық пайымдалуы $\lambda = OQ/OP$ өрнегімен сипатталады, себебі оның мәні 1-ден кіші екені көрініп тұр.

DEA-тәсілдің математикалық пайымдалуы мынадай:

$$\theta^* = \min \theta$$

мұнда:

$$\sum_{j=1}^n \lambda_j X_{ij} \leq \theta x_{io} \quad i = 1, 2, \dots, m;$$

$$\sum_{j=1}^n \lambda_j X_{rj} \geq y_{ro} \quad r = 1, 2, \dots, s;$$

$$\sum_{j=1}^n \lambda_j = 1$$

$$\lambda_j \geq 0 \quad j = 1, 2, \dots, n.$$

λ -кәсіпорын тиімділігі;

θ - ресурс тиімділігі;

x_{ij} - жұмсалатын ресурстар көлемі;

y_{rj} - өнім түрлері.

Бүлесепті шешу үшін классикалық симплекс тәсілі қолданылады. Мұнда әрбір кәсіпорын үшін тиімділік жеке есептеледі. Егер кәсіпорын тиімсіз болатын болса, онда олар үшін үлгілі (эталон) кәсіпорындар анықталады, яғни сол үлгілі кәсіпорындардың көрсеткіштері тиімсіз кәсіпорындарды тиімді ету үшін жетекшілікке алынатын болады.

Аталмыш тәсілді қолдану үшін жұмыс жасап тұрған кәсіпорындардың қойылған талаптарға сай деректері қажет. Атап айтса деректер «шығын-өнім» бағыты бойынша өндірістік үрдістердің жүзеге асуын сипаттауы тиіс. Мұнда әрбір кәсіпорын үшін жеке есептеу моделі тұрғызылады. Тәсілді қолданып көру үшін ҚР құрылыс нарығындағы кәсіпорындардың 2017 жылғы көрсеткіштерінің деректері қарастырылды (1-кесте).

1-кесте Кәсіпорындардың өндірістік көрсеткіштері

Атауы	мың теңге					
	Шикізат пен материалдар	Басқа шығындар	Энергия	Амортизация	Еңбекақы	Өнім көлемі
«Бастау» ЖШС	5354327,92	627574,8	19350,42	10737,33	642095,79	341817

Атауы	мың теңге					
	Шикізат пен материалдар	Басқа шығындар	Энергия	Амортизация	Еңбекақы	Өнім көлемі
«Өркен» ЖШС	14078315,91	2162358	16669,53	152571,99	2169045,14	15786148,1
«Родник» ЖШС	191654,56	3853,69	36,64	1272,62	9031,67	171112,93
«Женіс» ЖШС	355704,51	30980,52	1349,6	19421,34	210457,39	496058,32

1-кестеден 4 кәсіпорынның өндірістік үрдістерін сипаттайтын мәліметтерді көруге болады. Алғашқы енетін деректерге «Шикізат пен материалдар», «Басқа шығындар», «Энергия», «Амортизация», «Еңбекақы», ал соңғы шығатын деректерге «Өнім көлемі» жатады. Кәсіпорындардың тиімділігін анықтау үшін сызықтық бағдарлама есебінің негізіндегі модельді тұрғызуға болады.

Мұнда қолданылатын модельдің мақсаты мынадай:

Жұмсалатын ресурстардың барынша тиімділігін қамтамасыз ететін айнымалылардың мәндерін, яғни шығарылатын өнімнің көлемін ең аз шығынмен сипаттауға қол жеткізетін шаманы табу қажет. Ол (1) және (2) модельдердегі λ, θ коэффициенттердің мәнін табу арқылы жүзеге асады. Олардың мәндері 0 мен 1 арасында жатады және $\sum \lambda_j = 1$ болуы тиіс. Егер $\lambda_j = 1$ болатын болса онда j-ші кәсіпорын тиімді болып есептеледі. Мұнда λ - саны кәсіпорындардың санына тең болады. Біздің мысалда ол 4-ке тең. θ - коэффициенті ресурстардың жұмсалу тиімділігін білдіреді.

Басында атап өткендей кәсіпорынның тиімділігін зерттеу үшін оларға жеке модель құрылады. Осы орайда «Бастау» ЖШС үшін модель жасау мына бағытта жүзеге асады. Мақсатты функция ретінде кез келген жұмсалатын ресурс негізінде құрылатын теңдеуді алуға болады. Қойылған мақсатқа қол жеткізу үшін жұмсалатын шығынның барынша аз болуы маңызды. Сондықтан мақсатты функция минимизация негізінде құрылады.

Мысалы, «шикізат пен материалдар» ресурстары бойынша құрылатын мақсатты функция төмендегідей болады:

$$F = 5354327,92 \lambda_1 + 14078315,91 \lambda_2 + 191654,56 \lambda_3 + 355704,51 \lambda_4$$

$$\min \quad (3)$$

Шектеулер саны пайдаланылатын ресурстар санына тең және олардың жұмсалудың мөлшері берілген көрсеткіштерден аспауы тиіс. Мысалы, «Бастау» ЖШС энергияны қолдану шектеуі мынадай өрнекпен сипатталады:

$$19350,42\lambda_1 + 16669,53\lambda_2 + 36,64\lambda_3 + 1349,6\lambda_4 \leq 19350,42$$

(4)

(4) шектеудегі 19350,42 саны «Бастау» ЖШС жұмсалған энергияның мөлшерін білдіреді. Шектеу аталмыш көрсеткіштен аспау керек екендігін білдіріп тұрғанын атап көрсетеміз.

Жұмсалатын ресурстарды шектей отырып, өндірілетін өнімнің көлемін төмендетпеудің шартын төмендегі теңсіздік арқылы өрнектейді:

$$341817\lambda_1 + 15786148,1\lambda_2 + 171112,93\lambda_3 + 496058,32\lambda_4 \geq 341817$$

(5)

Барлық λ – коэффициенттердің қосындысы 1-ге тең болуы тиіс яғни,

$$\lambda_1 + \lambda_2 + \lambda_3 + \lambda_4 = 1$$

(6)

DEA тәсілді пайдаланудағы басты мақсат ресурстарды тиімді пайдаланудың коэффициенті θ -нің мәнін анықтау болып табылады. Оны есептеудің мүмкіндігі (2)-модельде көрсетілген. Ондағы θ -коэффициенттің ресурстар көрсеткішіне көбейтіндісі ресурстың тиімділігінің дәрежесін көрсетуге тиісті.

Жоғарыдағы тәртіппен тұрғызылған сызықтық бағдарламалау моделі «EXCEL» электронды кестесіндегі «Поиск решения» бағдарламасы арқылы оңай шешіледі. DEA-тәсілдің негізінде модельдеудің нәтижелері 2-кестеде көрсетілген.

2 кесте. Кәсіпорындардың тиімділік коэффициенттерінің көрсеткіштері

№	Кәсіпорындардың атаулары	λ_1	λ_2	λ_3	λ_4	θ
1	«Бастау» ЖШС	0	0,02	0,98	0	0,27
2	«Өркен» ЖШС	0	1	0	0	1
3	«Родник» ЖШС	0	0	1	0	1
4	«Жеңіс» ЖШС	0	0	0	1	1

2-кестеден зерттелген 4-кәсіпорынның ішінен тек «Бастау» ЖШС ғана тиімсіз жұмыс жасағандықтан оның ресурстарды қолдану тиімділігі 27% құраған. Сонымен қатар ол кәсіпорын

үшін «Өркен» ЖШС, «Родник» ЖШС кәсіпорындары үлгілі болып табылады, себебі $\lambda_2=0,02$ және $\lambda_3=0,98$ мәндері «Бастау» ЖШС ресурстарын қаншалықты аталмыш кәсіпорындардың көрсеткіштеріне қарап қысқартуға болатынын сипаттайды. Ол үшін «Бастау» ЖШС көрсеткіштерінен λ көбейтілген үлгілі кәсіпорындардың көрсеткіштері алынады.

Қарастырылған DEA тәсіл жұмыс жасайтын кәсіпорындардың «шығын-өнім» негізіндегі мәліметтер бойынша олардың тиімді жұмыс жасауын анықтауға мүмкіндік береді. Аталған мәселе жоғары бәсекелестік жағдайында өте маңызды және кәсіпорынның тиімді жұмыс жасауы үшін жұмсалатын ресурстарды қаншалықты үнемдеуге болатынын анықтай алады. Тәсіл кез келген саладағы кәсіпорынның шаруашылығын талдау және болжау үшін өте пайдалы болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Конторович Л.В., Горско А.Б. Математическое оптимальное программирование в экономике. – М.:Знание, 1968
2. Интрилигатор М. Математические методы оптимизации и экономическая теория. – М.:Айрис Пресс,2002. Кривоножко В.Е., Лычев А.В. Анализ деятельности сложных социально-экономических систем. Макс Пресс – М.: 2010
3. Акулич И.Л. Математическое программирование в примерах и задачах. – М.: «Высшая школа», 1986.
4. Кремер Н.Ш., Путко Б.А. Исследование операции в экономике. – М.: ЮНИТИ,1997.
5. Joe Zhu. QuantitativModels for Performance Evaluation and Benchmarking.Springer Cham Heidelberg New York Dordrecht London 2014
6. Кривоножко В.Е., Лычев А.В. Анализ деятельности сложных социально-экономических систем. – М.: Макс Пресс,2010.
7. Порунов А.Н. Оценка сравнительной эффективности государственного менеджмента экологической безопасности в регионе методом DEA-анализа. Научный журнал НИУ ИТМО. Серия «Экономика и экологический менеджмент» № 1, 2016
8. Banker, R. D., Charnes, A., & Cooper, W. W. (1984). Some models for estimating technical and scale inefficiencies in data envelopment analysis. *Management Science*, 30, 1078–1092.
9. Charnes, A., Cooper, W. W., & Rhodes, E. (1978). Measuring efficiency of decision making units.*European Journal of Operational Research*, 2, 429–444.
10. Charnes, A., Cooper, W. W., Wei, Q. L., & Huang, Z. M. (1989). Cone ratio data envelopment analysis and multi-objective programming. *International Journal of Systems Science*, 20(7), 1099–1118.

Мұратбек Иманалиев

Бағдарламалар мен жобаларды талдаулық және сараптамалық қолдау орталығының директоры (Қырғыз Республикасы)

ЕУРАЗИЯЛЫҚ СӘЙКЕСТІК ОРТАЛЫҚ АЗИЯ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ БІРІКТІРУШІ ФАКТОРЫ

Аңдатпа. Мақалада еуразиялық сәйкестілік феномені, оны қалыптастыру факторлары қарастырылады. Автор тұжырымдаманы заманауи шындыққа бейімдеу қажеттігін көрсетіп, оны Орталық Азия елдері үшін біріктіруші факторға айналдыру бойынша бірқатар ұсыныстар енгізеді.

Түйін сөздер: Еуразия, Еуразиялық экономикалық одақ, сәйкестік

Муратбек Иманалиев

ЕВРАЗИЙСКАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ КАК КОНСО- ЛИДИРУЮЩИЙ ФАКТОР СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Аннотация. В данной статье рассмотрен феномен евразийской идентичности, факторы ее формирования. Автор указывает на необходимость адаптации концепта к современным реалиям и выдвигает ряд предложений его трансформации в объединяющий фактор для стран Центральной Азии.

Ключевые слова: Евразия, Евразийский Экономический Союз, идентичность

Muratbek Imanaliyev

EURASIAN IDENTITY AS A CONSOLIDATING FACTOR OF THE CENTRAL ASIAN COUNTRIES

Abstract. This article describes the phenomenon of Eurasian identity and the factors involved in its formation. The author points out the need to adapt the concept to modern realities and puts forward a number of proposals for its transformation into a unifying factor for the countries of Central Asia.

Keywords: Eurasia, Eurasian Economic Union, Identity

Eurasia as a continent - also known as the “Big Island” - is a more colorful region of the world than other parts of the world and regions of the planet. The European, Indian and Far Eastern tips of Eurasia are regions of the Atlantic, Indo-Eurasian and Pacific understanding of the existence of a biological form of life, intellectual tension and a fairly high standard of living, between which other major world civilizations are squeezed, which, in turn, drastically differ from those described above and to each other.

Today, Eurasia is a continent, the Atlantic, Indian and Pacific tips of which slowly unfold into the region. However, the goals and content of the vectors and stepping stones of these turns are completely opposed.

Visually observable elements of the ongoing “Big Game” are also noticeable, which expanded geographically and meaningfully after the collapse of the USSR.

Today, the Eurasian continent is also a region of continental and regional economic and other projects, to which the attention of the Central Asian states is also paid, and which, while still remaining in the geopolitical periphery mode for objective and subjective reasons, are still more passive participants of the Eurasian design.

These projects, among which, first of all, the Eurasian Economic Union should be noted, are of obvious interest for Central Asian countries. At the same time, with all the unfolded and hidden benefits and advantages, they seem to suffer from a certain lack of meaningfulness; more precisely, semantic structures, including in the field of cultural and humanitarian activities of people and states, but under certain efforts with the subsequent possible building of a certain model of Eurasian identity

To begin with, it should be noted that new meanings, new value capacities and new benchmarks can be identified as attractive ideas oriented to the future; or, so to speak, as something very important that cannot yet be spelled out but which is meant by everyone and presenting not a fragmented, but a comprehensive, tacit consensus. Relying on the old, already time-worn constructions of identity is unlikely to be able to move some common cause forward.

At the same time, it should be borne in mind that outside of the same consensus, only direct or indirect coercion, which is strategically and methodologically, in general, quite counterproductive, remains possible. The main ideological capacities, probably, should also be oriented on the possibility of joint living and development without the normative and everyday decoration of the hierarchical pyramid of “older and younger”

and not only in a procedural sense. Indeed, this can also be understood and perceived as a kind of precondition, without regard for which even a weak substantive dialogue is not possible, not to mention some kind of joint creative activity.

The process associated with the formulation and design of the main idea highlights, in my opinion, several fundamental issues related with human capital or material, above all, and this is the most important in any form of project activity. In the present text, let us designate two of them: what parameters should be attributed to the Eurasians and by whom? And who nevertheless considers himself/herself a Eurasian? And if he/she identifies himself/herself or he/she is identified with Eurasianism, then what is the defining identification parameter or criterion - geography, history, economics, a common language or something else, or all of this together?

It is quite possible that the designers of modern Eurasianism did not set the task of constructing a shared identity model that is understandable to all participants based on some value orientations. But it seems that building a modern, even limited cooperation space in the form of an international organization based on the idea of only military-political or only economic rapprochement with each other with a corresponding set of procedures and not very clear rules is not enough, and it seems to me that they are short-lived, especially if one considers the attractiveness and benefits of the proposed options from the outside.

At the stage of a long-term global crisis, international structures created by “ad hoc” will probably also be in demand for the implementation of any specific joint projects and programs.

In the context of a systemic global crisis that is decaying into local and functional, it seems that a consensus movement towards the formation of a multi-layered partnership space is required. With regard to Eurasian projects, we can talk, for example, if we keep in mind the Eurasian Economic Union, about the most important for all former “Soviet” countries, and which has been forgotten or missed in the heat of the struggle for a brighter “market” future - a joint search for a way out or liberation from the “post-communist” state and subsequent creative activity for the benefit of all.

In the former USSR, probably only two countries with some constancy and clear understanding declare Eurasianism as an important idea for them, while, however, putting into it fragmentally mismatched and divergent meanings. There are, however, other states that from time to time somehow together recall their Eurasianism. Still others are detached

from Eurasianism either by the fragile wall of their identification programs and projects, or by the imaginary inaccessibility for them of the meaning of the proposed Eurasianism. Or Eurasianism is understood by them as a kind of euphemism for expansion or restoration.

Indeed, the reviewing of the problem of modern Eurasianism cannot be carried out outside the context of the development of the contemporary global situation, which today is characterized by such a deep crisis of concepts of socio-economic development, religions, humanitarian values, international law, as well as other principles and drivers of international communication and so on.

The system and mechanisms of functioning of international organizations and structures that emerged and developed in the 20th century have undergone obvious corrosion. It seems to me that with the collapse of the bipolar world, one of the main motivational foundations and drivers of the creation and existence of international organizations has collapsed - I mean their construction according to a simple confrontational scheme “for something” and “against someone”. The “for” and “against” reflected the competition of ideologies, socio-economic platforms and military capabilities. But the continuing rather serious inertial influence, and sometimes the renewal of these schemes, should probably be recognized.

It is clear that competition between states, groups of states has not disappeared anywhere, but the fundamentals and mechanisms of long-term alliance and even compromise partnership, including, and, perhaps primarily, in global and regional international organizations, are changing radically; meanwhile, some representatives of the “third world” seemed to have suddenly suggested that religious differences and dogmas should be put in the basis of international competition, not ideology or socio-economic concepts; international criminal structures emerged, declaring their claims for the very serious factors of international life with their ideas and potential for concrete actions, etc.

Under these conditions, the creation and restructuring of international organizations, the search for semantic structures and tools of activity that are adequate to the new time, remains a very difficult problem, and maybe even insoluble: new radically different approaches to the formation of international organizations will be required.

The interest of the state today remains the unshakable foundation of the foreign policy of all countries, including their participation and activities in international organizations. Often, the interest and foreign policy proclaimed by the same state come into conflict, but the priority

and dictate of interest is obvious, especially in times of crisis. The egoism and cynicism of the state (if it wants to be strong) is the unshakable truth of all times and peoples.

If we develop “Eurasianism” as a platform of identity or (self) identification model, the latter will need, first of all, a harmonious combination of the interests of all and real equality, but not equalization.

At one time N. Trubetskoy proposed to construct a so-called “Eurasian nationalism” (“...the totality of the peoples inhabiting this state, regarded as a special multi-people nation and having such nationalism as such can only be a national substrate of that state, which is called the USSR. We call this nation Eurasian, its territory - Eurasia, its nationalism - Eurasianism”).

There are other proposals and recommendations on the issue of the construction of Eurasian identity. I believe that there should not be haste and unnecessary trouble - we must calmly think together.

In connection with the mention of culture, it should be emphasized that the intangible sphere of human activity or, in a broader context, the totality of their non-economic achievements and orientations (also included in the national value system) plays, oddly, it must be said, a significant role in economic development. In particular, let me remind the reader once again about the experience of Korea and Zambia, which in 1960 began economic reforms from about the same starting position. However, ten years later, the economic development of Asians was four times higher than that of Africans. Why? The answer is simple: the presence of a set of value orientations and capacities to which a nation or another identified group of people not only orientates, but in aggregate moves the nation forward.

The search for national roots is not just an attempt to “dig up” the National Idea from the depths of centuries and at the same time restore the history of the people; or rather, write out its documented version. It is instead the desire to understand the historical mission of generations of people who have identified and identify themselves with some ethnonym born from time to time on the basis of any motto, idea or symbol of spatial, and sometimes totem notation. A certain sacralization of the historical mission of an ethnos or a group of ethnos is one of the fundamental bases for the construction of a self-identification model, which, in turn, can become a driver for development. The process of sacralization can obviously be artificially agitated and successful, as we can see from the history of some nations. But, if this agitation is not accompanied by the creation of specific material, spiritual and moral platforms, then all

efforts, in general, are in vain.

Versions of divine origin, moreover, with the name of one or another people sent over from above, can be found in the materials of ethnogony, genealogical traditions, and even in sacred books. Thus, God's chosen people confirms the messianic role of this people among others. No need to dig in history; I will give just one example: The US President R. Reagan states: "If Americans are deprived of faith in our great future, it will be impossible to explain why we are so convinced that America is a promised land, and our people are chosen by God to work on creating a better world".

The belief in God's favored people should find not only "earthly" confirmation within the national self-identification model, sometimes arising on a powerful wave of self-interpretation "methods and sole possession of space information", but also "unearthly", which is very, very difficult, especially if the latter is not recognized by others ethnosubjects and confessional communities. Only faith in the special mission of the people, based on a "dialogue with God," remains, again, if this dialogue took place. According to V. Solovyov, "the idea of a nation is not what it thinks about itself in time, but what God thinks about it in eternity".

Every nation has two versions of its own historical past: documented and mythologized. The reproduction of the first option, for example, the history of European and other sedentary agricultural peoples, is scientifically and methodologically based on the historiographical methodological marking of Thucydides and Herodotus.

However, their system and methods are legitimate, from my point of view, only to explain the history of sedentary peoples, with a fixed territory inhabited with a certain class-political, pyramidal control system, etc., that is, state formations with watchtowers and protected by the gate. In relation to the mobile ("spreading") peoples, the methodology of Thucydides and Herodot is applicable only in certain fragments, not least because the history of horse and nomadic states and communities, in general, is more a history of symbols, signs, and a network system of community organization, but not material evidence of people's livelihoods, including library culture, which, of course and unconditionally, constitutes the great heritage of humanity, its experience, work and inquisitiveness of the mind.

The purpose of the Eurasian horse and nomadic community, which existed until the middle of the nineteenth century, consisted, among other aspects of the historical mission, to transfer knowledge, skill and other values from one civilization center to another, but the "carriers" did not

use this knowledge, because they did not need them (another paradox as though). It requires a very fundamental explanation of the “difficulties of translation”: the paradox mode is the constraint jacket that the world puts on anti-peace.

Why are we talking about this today? The inertia of nomadism, just like the Soviet civilizational identity and some religious preferences, play a fairly large role in shaping the outlook of people in a certain area of Eurasia. The context of development of all the mentioned models of different vector identities can lead to unpredictable consequences, up to the collapse of states. From my point of view, so far from the known possible identity models, only the Eurasian one can in some way cement the common ideas of some Central Asian peoples about themselves, without constructing a platform of uniformity. Today is the time for the former “nomads” to dream about the future, and not about the past.

ТМККК + МӘМС халық үшін медициналық көмектің қолжетімділігі

Өткен жыл бойы сарапшылар тегін медициналық көмек пакетіне тексеру мен нақтылау жүргізді, пациенттерді диспансерлеу тәсілдерін өзгертті, МӘМС жүйесінде сақтандырылған адамдар үшін медициналық қызметтер тізбесін жасады. Еліміздің денсаулық сақтау саласында 2020 жылдың қаңтарынан бастап қандай өзгерістерді күту керек және қазақстандықтарға медициналық көмек алу тұрғысынан неден үміттенген абзал? Дәл осы сұрақтарды біз ҚР Денсаулық сақтау министрлігі мен Дүниежүзілік банктің «Әлеуметтік медициналық сақтандыру» бірлескен жобасының консультанты Асылбекова Гүлім ханымға қойдық.

- Гүлім Ошақпайқызы, енді ауруханаларда жаңаша қалай емделеміз және емханаларға қалай жүгінеміз? Сондай-ақ, тегін, сақтандыру бойынша немесе ақылы түрде емделу жайында айтып өтсеңіз.

- 2020 жылдың басынан бастап Қазақстан тұрғындары алғаш рет екі пакет бойынша медициналық көмек ала бастайды. Біріншісі – бұл кепілдік берілген тегін медициналық көмектің қайта қаралған көлемі және екіншісі – ММС жүйесінде сақтандырылған қатысушылар үшін медициналық қызметтердің тізбесін қамтиды. Қаржыландыру үлгілері өзгереді, аурулардың басым топтарына деген көзқарас қайта қаралды, бірақ, жалпы алғанда, қажетті медициналық көмектің қолжетімділігі бұдан зардап шекпейді, керісінше, медициналық көмектің кейбір түрлері бойынша медициналық сақтандыруды енгізу арқылы ол одан сайын жақсарып, жүйеленеді.

Биылғы жылы мемлекет тегін медициналық көмектің кепілдік берілген көлемін қаржылық қамтамасыз етуге 970 млрд теңгеден астам қаржы бөліп отыр. Келесі 2020 жылы халыққа медициналық көмек көрсетуге арналған мемлекет шығындары 16,6%-ға ұлғайып, 1 трлн. 134 млрд теңгеден асады. Мемлекет өз азаматтарының денсаулығына қаражат үнемдейтіндігі туралы тұжырымдарға қарамастан, ол керісінше қаржыландыруды ұлғайтады және медициналық сақтандыру жүйесінде де квазитөлеушінің ұстанымдарын ұзақ уақыт сақтап қалады, өйткені реформа әлеуметтік сипатқа ие және әлеуметтік осал санаттағы әрбір қазақстандық үшін МӘМС жүйесіне жарналар бюджеттен төленеді. Балалар, жүкті әйелдер, зейнеткерлер, мүмкіндігі шектеулі адамдар

және т.б. тұлғалар үшін, жалпылай айтқанда, еліміздің 10 млн-ға жуық тұрғыны үшін, барлық медициналық сақтандыру ақысын мемлекет төлейтін болады.

ТМККК-ға не кіреді және барлығына не қолжетімді болады? Барлық жедел және шұғыл көмек әр адамға тегін болады, аурулар тізбесіне сәйкес амбулаториялық дәрі-дәрмекпен қамтамасыз етіліп, барлық емханалық көмек көрсетіледі. Мысалы, сіз 2020 жылдың 3 қаңтарында тіркелген жеріңіз бойынша келіп, бас ауруына шағымдansaңыз, сізді учаскелік дәрігер тегін қабылдап, негізгі диагностикалық қызметтерді тағайындауы керек. Бұл жалпы қан мен зәрді талдау, кейбір биохимиялық зерттеулер, ЭКГ, тәуліктік қысым мониторингі, спирография, АИТВ-ға қан алу, флюорография, кейбір жағындылар мен т. б. болуы мүмкін. Осындай тізім қазір де бар – ағымдағы ТМККК алғашқы медициналық-санитариялық көмек деңгейінде тегін көрсетілетін қызметтердің толық тізбесін қамтиды.

ТМККК жобасында әлеуметтік маңызды аурулармен және динамикалық бақылауға жататын аурулармен ауыратын, сондай-ақ орфандық (сирек кездесетін) аурулары мен аса қауіпті инфекциялары бар азаматтар үшін медициналық көмек бөлімі бар. Егер адамда осы аурулардың бірі болса, оған мемлекет есебінен бейін бойынша «шектеулі» мамандардың қызметі, зертханалық және аспаптық диагностика; күндізгі және тәулік бойғы стационарларда жоспарлы көмек және тегін дәрі-дәрмекпен қамтамасыз ету тегін көрсетіледі. Сондай-ақ, бюджет қаражаты есебінен тәуліктік стационарлардың қабылдау бөлімдерінде медициналық көмек көрсетілетін болады.

- МӘМС жүйесінде сақтандырылған адамдар қандай артықшылықтар алады?

- Сақтандырылған азаматтар үшін кең мүмкіндіктер ашылуда. Атап айтқанда, ересектер мен балаларға арналған профилактикалық тексерулер, жоспарлы стационарлық көмекке қол жеткізу, мейіргерлік күтім, қымбат тұратын консультациялық-диагностикалық қызметтердің кеңейтілген тізбесі. Стационарды алмастыратын көмек, медициналық оңалту және қалпына келтіру емінің көлемін ұлғайту жоспарлануда. Сақтандыру қаражаты есебінен консультациялық-диагностикалық көмек көрсету, жоғары технологиялық медициналық қызметтер көлемі ұлғайтылады, дәрі-дәрмекпен қамтамасыз ету тізбесі кеңейтіледі.

- Созылмалы аурулармен ауыратын адамдар енді медициналық қызметкерлердің бақылауында болады. Бұл динамикалық бақылау деп атала ма?

- Иә, дұрыс айтасыз. Бұл жүрек-қантамыр жүйесінің аурулары, артериялық гипертония, тыныс алу мүшелерінің аурулары, бронх демікпесі немесе өкпенің созылмалы обструктивті ауруы, қант диабеті және т. б. Осы ауруларды динамикалық бақылау үшін қажетті және орынды диагностикалық қызметтердің базалық пакеті әзірленді. Бұл пациент мен дәрігер арасындағы тығыз байланыс арқылы науқастың жағдайын бірлесіп басқаруды талап ететін аурулардың қауіпті тізімі. Бұл науқасты диета сақтауға, қысымды өлшеуге, препараттарды уақытында қабылдауға және өмір салтына жауапты болуға үйреткен кезде, емханада учаскелік қызмет деңгейінде ауруларды бақылауға және басқаруға болады дегенді білдіреді. Мысалы, мұны қант диабеті мектептері жағдайында жасауға болады. Динамикалық бақылауға жататын аурулар тобы 30-ға жуық. Бұл негізінен созылмалы жұқпалы емес аурулар. Айтпақшы, осы аурулар мүгедектік пен өлім-жітімге әкелетін аурулар екенін айта кету керек. Осылайша, шұғыл араласуды талап ететін барлық нәрсе – бұл ТМККК, ал қызмет көрсетудің жоғары стандарттары, қосымша, қымбат, тегін қызметтердің кепілді көлемінен тыс сирек көрсетілетін қызметтер – бұл МӘМС.

- Гүлім Ошақпайқызы, біздің пациенттеріміз үшін оңтайландырудың, пакеттерді қайта бөлудің пайдасы қандай, сондай-ақ денсаулық сақтау жүйесінің резервтері неде және олар неге бағытталады?

- Пациент стационарлық көмекке немесе МСАК-ға емделуге жүгінген кезде, оған қандай қаражаттан ақы төленсе де бәрібір, қажетті медициналық көмек қолжетімділігі шектелмей, екі пакет шеңберінде ұсынылуы тиіс.

Біз реформаның басынан бастап, соңғы мақсатымыз – бүгінде стационарлық көмекті артық тұтынуға және профилактика мен емханалық қызмет көрсетуге негізделген пирамиданы бұру деп айтқан болатынбыз. Барлығымыз аурудың алдын алу жеңіл екенін және қиын жағдайда шұғыл әрекет еткен кезде, денсаулықты қайтаруға тырысудан гөрі ерте кезеңде емдеу әлдеқайда тиімді екенін білеміз.

Біздің топтың талдауы біздің стационарлардағы науқастардың 30%-ына дейін тәуліктік стационарға жатпайтын жағдайлар бойынша емделгенін көрсетті. Сонымен қатар, күндізгі стационарларда 25% жағдайда тәуліктік стационарларда жатуы тиіс және 25% амбулаториялық деңгейде емделуі мүмкін науқастар кездеседі. Сондықтан тәулік бойы стационарға, күндізгі стационарға жататын

стандартталған тізбелер және аурухана дәрігерлерінің бақылауымен күндізгі стационар жағдайында көмек алуға болатын хирургиялық араласумен пациенттерге арналған жеке тізбе жасалды.

Егер ауруханаға жатқызу өлшемдері жайлы айтар болсақ, олар бірқатар аурулар бойынша қайтадан шығарылды. Айқын мысалын келтіре кетейін. Сіз таңданып қаларсыз, бірақ бүкіл әлемде миы шайқалған пациенттерді стационарға орналастырмайды. Бізде ауруханаға жатқызудың бұл түрі 35 000 жағдайды құрайды, оған миллиардтаған теңге жұмсалады. Бірақ қабылдау бөлмесінің дәрігері жағдайдың ауырлығын бағалауда қате жібермеу үшін, мидың соғуын қалай дұрыс саралау керектігі бойынша өлшемдер әзірленді. Егер ол талдау негізінде жеңіл жарақат дәрежесі туралы қорытындыға келсе, онда пациент амбулаториялық деңгейге шығуы тиіс. Осылайша, негізсіз емдеуге жатқызу жағдайлары азаяды, сөйтіп бізде күндізгі стационарды дамытуға, елімізде іс жүзінде жоқ оңалтуды дамытуға және паллиативтік көмек жағдайларын жақсартуға қажетті ресурстар пайда болады.

Егер статистиканы қарасақ, 2010 жылы өтініштердің шұғылдығы 20%-ға 80%-ды құраса, бүгінде бұл 30%-ға 70%-ды құрап отыр. Бірақ әлемдік тәжірибе мұның тамаша нұсқасы 40%-ға 60% екенін көрсетеді. Әйтсе де, бұл алғашқы емханалық көмек толық күшіне енген кезде іске асатын дүние. Денсаулық сақтау министрлігі МСАК-ның осындай тиімді үлгісін іске қоспақ.

Тәулік бойы стационарларда ұзақ уақыт болу қысқа мерзімді қарқынды емдеуге ауыстырылады, күндізгі стационарлар жағдайында медициналық қызметтерді алу көбірек қаржыландырылады. Сақтандыру қаражаты есебінен оңалтуға және қалпына келтіру рәсімдеріне бюджет ұлғаяды.

Экономика бойынша Нобель сыйлығының лауреаты Ангус Дитон денсаулық сақтау экономикасы бойынша өз зерттеулерінде өмір сүру ұзақтығы сияқты маңызды көрсеткіш белгілі бір сәтке дейін ғана шығындалатын қаражаттың көлеміне байланысты екенін атап өтті. Иә, халықтың жан басына шаққандағы табысы өскен сайын ұлт денсаулығы жақсарады және адамдар ұзақ өмір сүреді, өйткені тамақ пен дәрі-дәрмекке көп жұмсайды. Ал Үкімет салық арқылы денсаулық сақтау пайдасына жұмсалуға тиіс жобаларға ақша алады.

Бірақ, Дитонның айтуынша, «ақшаны ақылмен жұмсау керек. Табыс деңгейінің төмендігіне қарамастан, ұлттың қолайлы денсаулығын қамтамасыз ету жолдары бар және бостан-бос көп қаражат жұмсаудың жолдары да бар».

Қазақстан Республикасының Президенті жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институты

Қазақстан Республикасының Президенті жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институты (ҚСЗИ) Қазақстан Республикасы Президентінің 1993 жылғы 16 маусымдағы Жарлығымен құрылған. 2014 жылдың сәуір айында Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен Институт Астана қаласына көшірілді. 2018 жылы Институт өзінің 25 жылдық мерейтойын атап өтті.

Қазақстан Республикасының Президенті жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институтының құрылған күнінен бастап оның негізгі мақсаты – Қазақстан Республикасының ішкі және сыртқы саясатының стратегиялық аспектілерін аналитикалық қамтамасыз ету.

ҚСЗИ кәсіби ғылыми-талдау орталығы болып табылады. 2018 жылдың қорытындысына сәйкес Пенсильвания университетінің «Global Go To Think Tank Index Report» дүниежүзілік зерттеу және талдау орталықтарының негізгі рейтингі бойынша ҚСЗИ әлемнің 8162 «ақыл орталықтары» арасынан 142 орынды иемденіп, рейтингке кірген жалғыз қазақстандық «ақыл орталығы» болды (https://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1017&context=think_tanks).

Қазіргі таңда институтта саясаттану, әлеуметтану, мемлекеттік басқару, тарих және экономика секілді салалардың танымал мамандары – ҚР ҰҒА бір корреспондент-мүшесі, тоғыз ғылым докторы, бес ғылым кандидаты, үш Ph.D. және он екі ғылым магистрлері қызмет атқарады. ҚСЗИ-дың Алматы қаласында Өкілдігі бар және аймақтарда жаңадан өкілдіктер ашты.

ҚСЗИ өзінің 25 жылдық қызметі барысында институт халықаралық қатынастар, жаһандық және аймақтық қауіпсіздік мәселелері бойынша 300-ден астам кітап басып шығарды. Институтта үш журнал басылып шығарылады: «Қоғам және Дәуір» тоқсандық ғылыми-сараптамалық журналы (қазақ тілінде), «Қазақстан-Спектр» тоқсандық ғылыми журналы (орыс тілінде) және «Central Asia's Affairs» тоқсандық сараптамалық журналы (ағылшын тілінде). Үш тілде жүргізіліп отыратын сайты, Facebook және Twitter әлеуметтік желілерінде өз парақшасы бар.

ҚСЗИ жыл сайын халықаралық ғылыми конференциялар, дөңгелек үстелдер, семинарлар, сарапшылар кездесулерін өткізіп тұрады. 2003 жылдан бері Институт Орталық Азия аймағының қауіпсіздігі мен тұрақтылығы мәселелеріне арналған 15 конференция өткізді. 2018 жыл-дың 15 маусымында Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы ҚСЗИ-нің 25 жылдығына арналған «Жаңғыртудың ұлттық стратегиялары: жетістіктері мен келешегі» атты мерейтойлық конференция өтті.

ҚСЗИ-дың ғылыми басқосуларына Қазақстан өңірлерінің және Орталық Азия елдерінің сарапшылары, сонымен қатар, АҚШ, Ауғанстан, Әзербайжан, Германия, Грузия, Жапония, Иран, Корея, Қытай, Моңғолия, Пәкістан, Ресей, Түркия, Үндістан, Ұлыбритания, Франция, Швеция және басқа да мемлекеттердің ғалымдары белсене қатысады.

ҚСЗИ көп жылдардан бері Қазақстанның жетекші жоғарғы оқу орындарының студенттері, магистранттары мен докторанттары ғылыми- зерттеу, кәсіби және дипломалды тәжірибелер мен тағылымдамалардан өтетін алаң болып келеді.

Институтта қызметкерлердің кәсіби және ғылыми өсулері үшін барлық қажетті жағдайлар жасалған. 2017-2018 жылдары Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрілігі ҚСЗИ үшін докторантура мен магистратураға мақсаттық гранттар бөлді. Қазіргі таңда ҚСЗИ Л.Н. Гумилёв атындағы Еуразия ұлттық университеті мен мен әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті базаныда 6 магистрант және 10 Ph.D. докторант дайындап жатыр.

ҚСЗИ туралы толық ақпаратты төмендегі мекен-жайдан алуға болады:
Қазақстан Республикасы, 010000,
Нұр-Сұлтан, Бейбітшілік көшесі, 4
Тел.: +7 (7172) 75-20-20
Факс: +7 (7172) 75-20-21
E-mail: office@kisi.kz
www.kisi.kz, www.kaziss.kz